

1900

ԹԻԻ Ե. ՄԱՅԻՍ

ՄԱՐԿ

ՏՊԱՐԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱԺՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

1. Քաղաքացիական Վեհ. Հայրապետի 227
2. Քաղաքացիական Սինոդի օրագրութիւններէց 228

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

3. Ճշմարտութեան հոգին . Կ. Վ. 228
4. Կոչման կարեւորութիւնը քրիստոնէական տեսակէտից . Կ. Վ. 230
5. Ի՞նչ է երջանկութիւնը . . . 233
6. Մշտական լուսութեան տունը. Ս. Մ. 139

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑՐՆԵՐ

5. Օրթոդոքս, Կաթոլիկ և Բող. եկեղ. 241
6. Նորին Վեհափառութիւնը Տփլիսում և Վերադարձն ի Մայր Աթոռ . . 245

7. Մայր աթոռ . . . 246
8. Գ. Ճեմարան . . . 247
8. ՏԱԿԱԶԱՅՔ . . . 248
9. ՊԱՐՍԿԱԶԱՅՔ . . . 249

10. Մեղուաբուծութիւն . . . 252
11. Հայկական. Գ. Տ. Մկրտչեան . 254
12. Հայ ժողովրդական առասպելները (Հա-
րունակէի). Մ. Արեղեան 264

ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ

13. Առողջապահական գիտելիքներ (Հար.) 268
 14. Մանրալուրջ . . . 271
- Արարատի Խմբագրութեան.
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

2ՈՐՐՈՒ ՏԱՐԻ

Ծ. ԳԻՐՔ

1899—№ 1.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի 5—6. Բու-
րանի կամ Հարժ գաւառ. Բենսէի. 5—184. Պատ-
մական տեսութիւն 5. Տեղագրութիւն 10. Ազգա-
բնակութիւն 34. Կառավարութիւն 39. Բնակարան
43. Զգեստ և զարդ 45. Պարագմունք 50. Ուսուս-
75. Ընտանեկան բարք՝ հարսանիք 90. Ծնունդ
123. Մանկանց դաստիարակութիւն 134. Ընտանե-
կան կեանք 145. Ժողովրդական գեղեր 155. Մահ
և Թաղում 172. Հոգի և հանգերձեալ կեանք 182.
Այալիքի քանաւոր գրականութիւն, Գ. ք. Նժդէհե-
ան. Ե. երգեր 185—199. Նիւսի ժողովրդական եր-
գեր, Մ. Իսահակեանի 200—212. Գանձակի Գաւառ,
Ե. Լալայեանի 213—360. Պատմական տեսութիւն
213. Հայ մեղիքութիւններ 218. 218. Մեղիքների
հասարակական և իրաւաբանական սովորութիւննե-

րը. 249. Բնագրութիւն 270. Քաղաքական մասն
Գանձակ 297. Հայոց նշանաւոր գիւղեր 349. Գեր-
մանական գաղութներ 354. Մալականների գիւղեր
358. Թուրքերի գիւղեր 360. Հանդէսի Հայեր, Ե.
Մուրադեանի. Տղարերք և կնունք 361. Ընտանե-
կան կեանքը 282. Ժողովրդական գեղեր 389. Մահ
և Թաղում 401. Հոգի և հանգերձեալ կեանքի
մասին 404. Իրաւաբանութիւն, Պ. Պառչեան 407—408.

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Նորագոյն տեսութիւններ գերդաստանի, հասարակո-
րեան և պետութեան ծագման մասին, Ա. Պօղոսյանի
Թարգմ. Ե. Լալայեանի 2—24. Արեւնակցութիւն.
—Տեղակցութեան վրայ հիմնուած հասարակական
կեանք.—Պետութեան ծագումը.—Սկզբնական պե-
տութեան բնաւորութիւնը.—Հերբերտ Սպենսերի
կարծիքը.—3—Ընտանեկան և քաղաքական հաս-
րակութիւններ.—Միջնորդներ.—Փիւստէլ զը Կու-
լանթ.—Իհերինգ. 12—Եղրակացութիւն. 20.

Տարեւ ազգագրութեան, պրօֆ. Ռապիւլի, Թարգմ.
Ի. Յարութիւնեանի 24—40. Ստացուած գրքեր 41.
Յայտարարութիւններ,
Ն Կ Ա Ր Ն Ե Ր.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆԻ.

ՌՅԽԸ. ԼԳ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՄԱՅԻՍ. 1900 Թ.

ՏՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՆ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՎԱՀԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՆԻ

1900 -

Дозволено цензурою 16 Мая 1900 г. г. Тифлисъ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒՆԺԻ Ի ԿՈՆԴԱՆՑ ՎԵՋ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ.

Կոնդակ յանուն Սինոդի, որով առաջադրեցաւ տալ 1200 բուբլի փոխարինաբար վանուցն Շողակաթի, յաղագս շինութեան Կացարանի վանահօրն. [Թ. 198:

— Եանուն Հոգաբարձութեան Եերսիսեան Հոգեւոր դպրանոցի Տփիսեաց, որով հաստատեցաւ որոշումն Հոգաբարձութեան յաղագս կենսաթոշակի ուսուցիչ Ամիրանայ Մանդինեանց. [Թ. 202:

— Եանուն վանահօր վանուցն Երնջակայ Գեր. Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսի, յաղագս տալոյ զչորս աստիճան մասնաւոր վարդապետութեան վանահօր վանուցն Արգեաղու Տ. Սարգիս արեղայի. [Թ. 208:

— Եանուն փոխանորդի Հին Նախիջևանի Տ. Սիօն վարդապետի, յաղագս գնալոյ ի վանս Արգեաղու և տալոյ անդէն կապալաւ զինութիւն ջրանցից վանուցն. [Թ. 209:

— Եանուն թեմակալին Աստրախանի Գեր. Տ. Արիստակէս Արքեպիսկոպոսի, որով պատուիրեցաւ թողուլ ըստ առաջնոյն, զի և քահանայք Նոր Նախիջևանի ելցին ի տօնավաճառն Նիժնիյ-Նովգորոդ քաղաքի. [Թ. 258:

— Եանուն Կոնստանդինոպոլիսի Ներսէսայ, յաղագս դադարեցուցանելոյ զԵովհաննէս քահանայն Կաղզուանի ի քահանայագործութենէ. [Թ. 260:

— Եանուն Կոնստ. Արցախայ, որով յայտնեցաւ կարգումն Տ. Նիկողայոս արեղայի ի վանահայր Գանձասարայ. [Թ. 275:

— Եանուն Կոնստ. Վրաստ. և Իմէրէթի, որով պարգեցան հանգամանք ճիւղագրութեանց արգելեալ պսակաց. [Թ. 293:

— Եանուն անդամոյ Սինոդի Տ. Աշոտ վարդապետի, որով առաքեցաւ ի Շուշի ինչ ինչ յանձնարարութեամբք. [Թ. 295:

— Եանուն վիճ. Կոնստ. Արցախայ, սակս ենթարկելոյ ապաշխարանաց զԳէորգ քահանայն Տ. Եովհաննէսեան Հիւնոտ գեղջ, անորոշ ժամանակաւ, ի վանս Ամարասու. [Թ. 364:

— Եանուն թեմակալին Աստրախանայ Գեր. Տ. Արիստակէս Արքեպիսկոպոսի, որով թողարեցաւ նմա գնալ ի իմանս Օդեսայի ի գիւտ առողջութեան անձին. [Թ. 370:

— Եանուն Տ. Գիւտ Ա. քահանայի Աղանեանց, որով յանձնեցաւ նմա քննել երդմանական եղանակաւ զգործ պսակալութեան լուտերական Պատուինայ Փրանձովայի ընդ առն իւրում Արշակայ ժշմարտեան. [Թ. 377:

— Եանուն Տ. Գէորգ Արքեպիսկոպոսի, յաղագս տալոյ զչորս աստիճան մասնաւոր վարդապետութեան վանահօր Շաւնաբաթ վանուց Տ. Եովհաննէս արեղայի. [Թ. 382:

— Եանուն նորոգ ընտրեալ Հոգաբարձուաց Հոգեւոր Դպրանոցին Ն. Նախիջևանի, որով հաստատեցան ի պաշտաման իւրեանց. [Թ. 410:

— Եանուն Կոնստ. Վրաստ. և Իմէրէթի, որով պատուիրեցաւ թողադրել Տիկին Սոֆիայի (նոյն և Սրբուհայ) Անտոնեան մտանել յերկրորդ ամուսնութիւն. [Թ. 415:

— Եանուն անդամոյ Սինոդի Տ. Աշոտ վարդապետի, որով պատուիրի նմա առնել փոփոխութիւն յանդամս և ի պաշտօնեայս Կոնստ. Շուշեայ. [Թ. 417:

— Եանուն Գեր. Տ. Անանիա եպս. ի, որով կարգեցաւ փոխանորդ առաջնորդի ի քաղաքն Գանձակ. [Թ. 435:

— Յանուն վիճ. Կոնսիստ. Վրաստ. և Իմէրէթի զկարգմանէ Գեր. Անանիա եպս. ի ի Գանձակ. թ. 460:

— Յանուն Գեր. Տ. Թեմակարին Վրաստանի և Իմէրէթի Գէորգ Արքեպս.-ի, յաղագրս հրաւիրելոյ ի ժողով զբաժնետեսարս կալուածոյն Մարցայ և առաջարկելոյ նոր բաժանումն. թ. 463:

— Յանուն յիշեալ Արքեպս.-ի, որով յայտնեցաւ նմա կարգումն Գեր. Անանիա եպիսկոպոսի ի Գանձակ և փոխադրութիւն փոխանորդին Գանձակայ Տ. Բագրատ վարդապետի ի Տփլիս. թ. 466:

Հայրապետական պարգեւք.

Շնորհեցան Կոնդակք Հայրապետականք յաղագս կրելոյ զլանջախաչս քահանայականս Բարեկ. քահանայիցն՝ Յովհաննու Տաթև գեղջի, Խորենայ Գորիս աւանի, Ներսէս, Ղևոնդ և Սեդրակ քահանայից Աստրախան քաղաքի. Գէորգ քահ. Շուլավեր գեղջի. թ. թ. 368, 369, 371, 372, 373 և 383:

Շնորհեցան Կոնդակք յաղագս կրելոյ զգլխարկն կամիլաւկայ՝ Արժ. Սարգիս քահ. ի Թաթսիզեան Բիշնև քաղաքի և Գրիգոր քահանայի Տ. Գրիգորեան Ս. Պետրբուրգ մայրաքաղաքի. թ. 375, 376:

Շնորհեցաւ Կոնդակք ընդ պատուոյ Աւագ քահանայութեան անդամոյ Կոնսիստ. Երևանայ Արժ. Գրիգոր քահ. Սուքիասեան. թ. 367:

Շնորհեցան Կոնդակք յաղագս կրելոյ զլանջախաչ վարդապետական այցելու հովուին Պուլկարիոյ Բարձր. Տ. Բարդուղիմէոս Ժ. վարդապետի Պաղձեան և վանահօր Թէլէթ ուխտատեղւոյն Տ. Դիոնէսիոս վարդապետի. թ. 381 և 398:

Կոնդակ օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն հոգաբարձութեան Ս. Փրկչեան Աղգ. Հիւանդանոցի Կ. Պօլսոյ թ. 348:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն պ. Միքայիլի Միքայէլեանց ի Մոսկուայ, յաղագս նուիրելոյ նորա զարձան մի վիհ. Հայրապետին, յաւուր 80 ամեայ տարեզարձի ծննդեան նորին. թ. 409:

— Յաւակցական և միաթարական յանուն իշխանուհի Մարիամու Երկայնաբաղուկ — Արղութեան, յաղագս մահուան մ'րն և երկուց եղբարց նորա. թ. 420:

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՍԻՆՕՂԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ

Յունուար. 14. Նորին Սրբութեան բարեհաճ տնօրէնութեամբ վանական կառավարութեան անդամ նշանակուեցաւ Տ. Եղիշէ վարդապետ Ահարօնեան:

Փետր. 7. Ս. Սինօղն հրամայեց Շամախու կոնսիստորիային երկու ամիս ժամանակով Սահակ քահանայ Մակարեանցին ապաշխարելու ուղարկել Սաղեանի ս. Ստեփաննոս վանքը՝ իւր կատարած օրինազանցութեանց պատճառով, և այդ մասին տեղեկութիւն տալ Սինօղին:

Փետր. 9. Սինօղը հրամայեց Երևանի կոնսիստորիային հրամանագրել ստորագրեալ հոգևոր կառավարութիւններին և գործակալներին, որ այսուհետեւ բոլոր եկեղեցիներում ուր կան աւելի քան երկու միարան քահանաներ՝ պատարագ անեն «յայտնի» և «վատակաւոր սրբոց» տօներին:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳԻՆ.

«Յորժամ եկեցե՛ նա՝ Հոգին ձրևառնուն, առաջնորդեցե՛ ձեզ ամենայն ճշմարտեանը»:

Յովն. ԺԶ. 13:

ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐՆ այս խօսքերը լսելիս չէին մտածում ամենին թէ ինչպիսի մեծ բան, ինչ անսահման բարեք է խոս-

տացուում՝ իրենց, այդ խմացան նոքա այն ժամանակ միայն, երբ վերնասան հետ, ուր ժողովուած էին Փրկչի յարութիւնից յիտուն օր յետոյ՝ նոցա ամբողջ կազմածը ցնցուեցաւ և ներսը մի վայրկեանական յեղափոխութիւն տեղի ունեցաւ, որ շրջումն նոր մարդ էր դարձնում՝ նոցա՝ մի բոլորովին նոր արարած։ Եւ երբ աչք բաց արին այս ստեղծագործութիւնից յետոյ՝ պակաս հիացմունքով չէին նայում անշուշտ իրենց շուրջը, պակաս զամանակի չէր և նորահրաշ նոցա համար այն ամէնը ինչ որ տեսնում էին, քան առաջին մարդու համար մեր այս գեղեցիկ աշխարհը իւր դրախտային վիճակի մէջ պէտք է լինէր։ Եոյն աստուածաբուն արարչական դորութիւնը, որ «կենդանի շունչ» պարգեւեց այնտեղ հոգային զանդուածին՝ շնչաւոր մարդուն «կենդանաբար հոգի» էր պարգևում այստեղ, և այնչափ բուռն էր այդ հոգու ազդեցութիւնը, այնչափ վեղուն սրտի մէջ շարժած բերկրապատար զգացումների հոսանքը, այնչափ առատ մտքի մէջ ճառագայթած վերին խմացականութեան լոյսը, որ մարդկային լեզուն, անկարող մի անդամից պատշաճ արտայայտութիւններ գտնել նորա թելադրութիւնների համար՝ մերթ իարկամում մնում էր, մերթ իբրեւ հրեղէն սլաք թռչում բերանից՝ խորհրդաւոր, հոգեկորով ականջին միայն հասկանալի ձայներ աւելիս։ Իսկ շուրջը կոյր ամբոխը դիտում էր ապշած ու հեգնում՝ ոգորմէի սրամտութեամբ — «քաղցուալից են»։

Սակայն ի՞նչ է պատասխանում առաքելաւոր երբ շնորհատու ս. Հոգին քակում է նորա լեզուի կապանքը և խօսքեր գնում նորա բերանում, որ բոլորովին օտարտի են ունիւնդիրների համար և անսպասելի մի հասարակ ձկնորսի կողմից՝ որ մի օտար աշխարհից են հնչում՝ կարծես, օտար բարբառով։ Պետք է խօսում, բայց նա այլ ևս այն թուլասիրտ մարդը չէ, որ մի աղախնի առաջ չհամարձակուեցաւ ճշմարտութիւնը խոստովանել և որպայաւ, նորա վերայ կատարուել է իւր ծիրոջ և Վարդապետի դուշակութիւնը, թէ կոյր մի օր, երբ ժողովրդի բազմութեան մարդոց առանի առաջ կենեք և կարիք չէ,ք ունենայ ամենին մտածելու, թէ ինչ խօսէ, որովհետեւ

աւել ս. Հոգին կիսուէ ձեր փոխարէն, ահա եկել է օրը, և նա կանգնած է հրապարակում՝ արձակ համարձակ՝ խօսքերը հեղեղի նման թափւում են նորա բերանից, և նա չի տատանուում՝ ամենին ճշմարտութիւններ յայտնելու, որոնք շատ թանգ կարող էին նստել իրեն, ճշմարտութեան Հոգին խօսում է նորա մէջ։ Դուք հրէաներ, դուք երուսաղէմացիք, ասում է նա, փայտի վերայ բեռնել և սպանել տուիք Յիսուս Յազովրեցուն, որի ընտրեալ լինելն այնչափ նշաններով և հրաշքներով յայտնել էր Աստուած, և կաշածում էիք, թէ Յորա հետ Յորա դործն ևս թաղեցիք, վերջացաւ, չէիք մտածում, թէ մահը անմահին բռնել, կապած պահել չի կարող, բայց Աստուած ապացուցեց այդ, յարութիւն տալով Յորան՝ ապացուցեց, որ դուք ունայն տեղը կամեցաք մի անարգ սարուկի պէս խաչի մահուան դատապարտելով՝ Յորա Ճշմարիտ Մեսիա լինելը հերքել, որ Նա նոյն ինքն խօստացեալ Մեսիան էր՝ Իւր յարութեամբը կրքկնակի տիրական փառքի արժանացած։ Եւ ահա իբրեւ Տէր և Օծեալ Նա ուղարկել է մեզ, Իւր աշակերտներին և Իւր յարութեան վկաններին՝ այն աստուածային Հոգին, որով Ինքն օծուեցաւ։ Թովհէլ մարդարէն դուշակել էր արդէն, թէ Մեսիայի գալստեան յաջորդող երանաւէտ ժամանակներում այլ ևս հաս հաս մարգարէներ չեն լինի, որ ս. Հոգուով լեցուած Աստուծոյ կամքը յայտնեն աշխարհին, այլ բոլոր երկիւղածներն, առանց հասակի և սեռի խորութեան, կլեցուեն ս. Հոգուով ու կմարգարէանան։ Այդ ժամանակն եկել է, Աստուծոյ Հոգին, յարուցեալ Մեսիայի Հոգին՝ գործում է այն, ինչ որ ձեր աչքով տեսնում էք և ձեր տիկնջով լսում, և ձեզ չի յաջողուի ծրմարտութեան այդ Հոգին սպանել, ինչպէս սպանեցիք մարմնով Ճշմարտութեան Վարդապետին»։

Այո, դարերի պատմութիւնը հաստատեց, որ չի յաջողուի սպանել, Ճշմարտութեան Հոգին, որ Միւրոյ Հոգի է՝ աշխարհի բոլոր լեզուները խօսել սովորեցրեց այս մի բուռն ազէա մարդոց և աղբով ու երկրով բոլորովին օտար աղբերի համար հասկանալի դարձրեց երկնային ճշմարտութեան աւետարանը։ Այ-

սօր անկիւն չկայ, որ նոյն Հոգւով մկրտուած մարդիկ աւետարան չքարոզեն— և սակայն ... որչափ կենդանութեամբ է գործում արդեօք Հոգին մկրտուածների մէջ: Արտաքին ոչ մի ոյժ Նորա վերայ բռնանալ, Նորան մեռցնել հարկաւ չէ կարող. բայց եթէ իրենք՝ Հոգին կրողները, Նորա զօրութեան ենթարկուել, Նորա գործունէութեան ազատ ասպարէզ տալ չկամենան ... Ծշմարտութեան Հոգին հոգւով և ճշմարտութեամբ միայն ընդունել՝ Նորա առատ շնորհներն մաքուր սրտի մէջ միայն տպաւորել և արդիւնաւորել կարելի է. իսկ եթէ մարմինը մեր մէջ այնքան իշխանութիւն ունի, որ Հոգու շարժումների համար տեղ չի մնում. եթէ մենք այնքան վարժուել ենք կեղծիքն իբրեւ իրականութիւն, սուտն իբրեւ մարդոց փոխադարձ յարաբերութեան կանոն ընդունելու, որ ճշմարտութիւն տեսնելու աչք չունենք. եթէ մեր սիրտն այնչափ ապականուած է և կոշտացած, որ մատչելի չէ այլ ևս վսեմական Հոգւոյ ներշնչումներին՝ աղ- նիւ և սուրբ զգացումների ... Այն ժամանակ այն, Հոգին մեր մէջ հաստատուել և մեզ նո- րոգել չի կարող. բայց մենք մարդկութիւն չենք. Մա կգանէ միշտ դէպի վերինն ու աւ- տուածայինն ուղղուած, երկնքի, պայծառ ու մաքուր եթերը շնչել փափագող, բա- րոյական ու գաղափարական ձգտման համար պատրաստ հոգիներ, որոնց մէջ թափէ իւր շնորհները. և այդ Կենդանարար Հոգու աղ- դեցութիւնը երբեք չի պակասի մեր այս մա- հուան ու ապականութեան ենթակայ աշխար- հից՝ մինչև կգայ Մա, որ նոյն Հոգին աշ- խարհ ուղարկեց և հոգեւոր վերանորոգութեան սկիզբ դրաւ՝ կգայ և ի կատարումն կհասցնէ, հոգեւորն ի կեանս հրաւիրելով և մարմնաւորը մահուան դատապարտելով: Վայ մեզ է, եթէ յամառուեք մեր մարմնական ցանկութեանց մէջ և ասպարէզ չտանք ս. Հոգւոյ շնորհներին, որ աւազանի մկրտութեամբ իբրեւ ճշմարիտ կեանքի առհաւատչեայ ընդունեցինք. «Այդ- չափ անմիտ էք, բացականչում է Աւաքեսալը. սկսեալ Հոգւով՝ և արդ մարմնով վախճանիք»: Զարմացման և զայրոյթի այդ աղաղակը պէտք է լսելի լինի ամբողջ քրիստոնեայ աշխար- հում, երբ ս. Հոգւոյ դալստեան աօնն է կա-

տարուում՝ այնտեղ՝ պէտք է սթափեցնէ թըմ- լած մտքերն ու ցածուցանէ մոլի կրքերը:— Ծշմարտութեան Հոգին սաւառնում է այդ պահուն, ինչպէս մեզմ. վեփիւոք, մեր շուրջ և մուտք է որոնում. բանալի Նորա առաջ մեր սիրտն ու հոգին:

Կ. Վ.

ԿՈՉՄԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԲԻԾՏՈՆԵՆԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ.

ԱԽԵՏԱՐԱՆԻ մէջ շատ կան, ինչպէս յայտնի է, դարձուածներ, որոնք տրամադրում են կարծելու, թէ մեր Փրկիչը աշխարհային ամէն զբաղմունք աւելորդ բեռ է համարել և խոչընդոտ երկնքի արքայու- թեան: Այդ կարծիքը մեծապէս նպաստել է կրօնաւորական կեանքի վարդանալուն քրիս- տոնէական եկեղեցւոյ մէջ. աշխարհը մեզ կաշկանդում է և ստրկացնում իւր հրա- պոյրներով. աշխարհը մեզ ծանրաբեռնում է իւր հոգսերով և ժամանակ չի տալիս երկ- նուորի մասին մտածելու. պէտք է ուրեմն կարտել նորա շղթաները և թօթափել նորա լուծը մեր վերայից, որպէս զի բոլոր հոգւով Աստուծուն նուիրուել, Աստուծոյ հետ ան- միջական յարաբերութեան մէջ լինել և Նորա կամքը սրբութեամբ կատարել կարողանանք: Գիտենք սակայն, որ աշխարհի վերայ ապրողը աշխարհից փախչել չի կարող. որչափ հեռու փախչենք, այնչափ արագ կգայ նա մեր ետե- լից և վերջ ի վերջոյ ստիպուած պէտք է լինինք կանգնել ու հաշիւ տեսնել նորա հետ. Փրկիչը մեզ ոչ թէ փախչել, այլ նորան յաղ- թել է սովորեցրել, և Յկեղեցին զնահաւանքով ու փառարանելով հանդերձ այն մարդոց ան- ձնադրահոլութիւնը, որոնք ճշմարիտ աստուածա- յին սիրով վառուած կամ մի բարձր նպա- տակով ոգևորուած առն ու տեղ թողել, աշխարհային բոլոր կապերը լսել և անա- պատեաների ու քարանձաւների մէջ ձգնելով

հրեշտակալի օրինակ են հանդիսացել այնուամենայնիւ թոյլ չի տուել այն մոլորութեան մէջ թաղուելու, թէ՛ աշխարհից փախչելն ըստ ինքեան առաքինութիւն է, և չի դադարել յիշեցնելու այն հեղգասիրտներին, որոնք Աստուծոյ սէրը պատճառ բերելով խոյս են տալիս երկրի վերայ ունեցած պարտականութիւններէն՝ առաքելական պատգամը. «Որ ոչ սիրէ զեղբայր իւր, զոր տեսանէ, զԱստուած, զոր ոչն ետես» զիսկ զկարիքէ սիրել: Եթէ աւետարանն առանձին կերպով շեշտում է նիւթական բարեաց ոչինչ լինելը և պատուիրում է չհոգալ վաղուայ մասին՝ պատճառն այն է միայն, որ մարդիկ չափազանց մեծ նշանակութիւն են տալիս դոցա՝ էական և արական նշանակութիւն, մինչ դոցա գերը երկրորդական է և ծառայական, մարդոց մեծադոյն մասը դոցանից դուրս ուրիշ բարիք չի ճանաչում և անդադար հոգսի մէջ լինելով՝ դոցա բազմացման համար՝ միջոց չի ունենում իւր ներքին կեանքի, իւր իսկական պէտքերի մասին մտածելու: Ապա թէ ոչ՝ մեր քրիստոնէական հաւատը մեզ սովորեցնում է, որ Աստուծոյ ստեղծած ամէն ինչ բարի է և բարի նպատակի համար. մենք ոչ միայն իրաւունք, այլ և պարտականութիւն ունինք մեր մտքի և ձեռքի բոլոր ճարտարութիւնը գործ դնելու, որպէս զի շրջապատող բնութիւնը նուաճենք և ըստ կարելոյն շատ միջոցներ ձեռք բերենք մեր կեանքը ապահովելու, ճութացնելու, ակնուազնելու համար: Աւետարանը չի վերացնում այն աստուածադիր առաջին պատուէրը, որի համաձայն մարդ իւր ճակատի քրտինքով պէտք է ձեռք բերէ իւր հացը, և ով քրտինք չի թափում, չի աշխատում՝ արժանի չէ ուտելու: Ընդհակառակն ըմբռնել տալով, որ Աստուած մեր ներկաւոր Հայրն է, սովորեցնում է ամբողջ մարդկութեան իբրեւ մի մեծ ընտանիքի վերայ նայել, որի իւրաքանչիւր անդամն իւր որոշ գործն ու պարտականութիւնն ունի կատարելու, ունի ուրիշ խօսքով իւր որոշ կոչումը, և նայած թէ որչափ հաւատարիմ է իւր կոչման, որչափ ճշտութեամբ է կատարում իւր պարտականութիւնները՝ ըստ այնմ և դնահատելի է նորա աշխատանքը: Ոչ ոք

ուրեմն առանց կոչման չպէտք է լինի, ոչ ոք զուր տեղ չպէտք է բռնի այս աշխարհում. մի այդի է այդ, որի տնկողը պարապ մարդիկ չի սիրում, այլ բոլորին մշակութեան է հրաւիրում՝ առատ վարձ խոստանալով աշխատողին, ոչ ոքի համար աշխատելն ուշ չհամարելով, ոչ ոքի աշխատութեան կարողութիւնը՝ ամենափոքրն անգամ, չարհամարհելով: Խնդիրը միայն այն է, թէ մենք իբրեւ քրիստոնէայ ինչպէս պէտք է ըմբռնենք մեր կոչումը, ի՞նչ բանի մէջ տեսնենք աշխատութեան նպատակը:

Յերկայումս մեղանում շատ սխալ հասկացողութիւն է տիրում կոչման մասին: Երբ ընտանեկան կամ դպրոցական կրթութեան ժամանակն անցնում է՝ ծնողները որդւոց համար, անկախ զիրք ունեցող որդիք իրենց անձի համար՝ այն չեն մտածում, թէ ինչ գործի մէջ աւելի յաջող և օգտակար կերպով գործադրել կարող են ունեցած ընդունակութիւններն ու ձեռք բերած հմտութիւնները, այլ թէ ինչ գործ բռնեն, որ աւելի շահ բերէ, որ աւելի ռոճիկ ստանան կամ հարստանան: Այսպէս, հաստատուն կոչումն ունեցող մարդիկ քանի գնում պակասում են, ամէնքը պատրաստ են, կարծես, թողնել իրենց սկսած կամ հայրերից ժառանգութիւն ստացած գործը և մի ընդհանուր ճանապարհով գնալ, որ ամէնից կարճն ու հանգիստն է երևում հարստութեան հասնելու համար՝ պատրաստ են առևտրական դառնալ՝ բառի ընդարձակ նշանակութեամբ: Գիւղացին, արհեստաւորը, ուսուցիչը՝ եթէ արդար վաստակով մի քանի հարիւր բութի դրամ է խնայում՝ չի մտածում՝ այլ ևս, որ նորանով միջոցներ ձեռք բերէ (հող, գործիքների, գրքեր գնէ) իւր գործունէութեան շրջանակն ընդարձակելու և աւելի արդիւնք ցոյց տալու, այլ խանութ է բաց անում, կամ եթէ լսում է, այս ինչ հեռաւոր քաղաքում կարելի է հեշտութեամբ բազմ գանել՝ տուն, տեղ, աշխատանք թողնում՝ շտապում է այնտեղ: Հարկաւ ամէնքը յաջողութիւն չեն ունենում և մեծ բազմի համարում, այլ յաճախ երեւակայականի էտելից ընկնելով՝ ունեցած իրական պատառն էլ կորցնում են և իրենց անձի կորուստը պատրաստում, բայց եթէ բազմաւոր-

ներ աւելի բազմութիւն իսկ լինէին՝ հետեանքը միշտ անմխիթարական է։ Մարդոց իսկական հարստութիւնը աշխարհիս վերայ՝ գործելու ոյժն է, և մի ժողովուրդի անտեսական վիճակը կբարւոքուի և կենսական զօրութիւնը կաւելանայ միայն այն ժամանակ, երբ նորա ամբարած նիւթական բարիքն այդ ոյժը բազմապատկելու և ոչ թէ մեղցնելու է նպատում։ Իսկ մեր այժմեան հասարակական կեանքի զարգացումը ըստ երևութիւն պէտք է հակառակ հետեանքին հասցնէ։ Բաղդադիւնիւրներին այն բանակը, որի համար գանձ դիզելը բարձրագոյն նպատակ է և անաշխատ կերպով վայելելը կատարեալ երջանկութիւն՝ բաղկացած է երկու հակառակ տարրերից, որոնց ոչ մէկը կենսունակ ոյժ չի ներկայացնում։ Բաղդից դժգոհ մեծամասնութիւնը թաղուում է իւր յոյսերի փլատակներին՝ բաղդից գոհ փոքրամասնութիւնը անակընկալ ճոխութիւնների բեռան տակ, երկու կողմն ևս անանկանում է անհրաժեշտաբար թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս, նիւթապէս՝ որովհետեւ ձգտումները պահանջից և կարողութիւնից աւելի են, բարոյապէս՝ որովհետեւ աններելի միջոցներով բաղդի հասնել աւելի հեշտ է համարուում քան ներելի միջոցներով։ Եւ ի՞նչն է այս բուրբի պատճառը, եթէ ոչ այն մոլար կործկը, թէ մարդ վայելելու համար է ապրում և ուրեմն անդադար այն կողմը պէտք է գտնայ, ուր վայելքի աւելի առատ միջոցներ գտնել կարելի է։ Բայց մարդ վայելելու համար չի ապրում, իւր Արարչից նա որոշ կարողութիւններ և ընդունակութիւններ է ստացել, որ պէտք է գործադրէ ի կատարելութիւն անձին և ի բարօրութիւն իւր մերձաւորների։ Բրիտանական հաւատը մեզ սուում է, որ մեր կեանքը աննպատակ խաղ չէ, որ ամբողջ մարդկութեան առաջ մի բարձր նպատակ կայ դրած, և իւրաքանչիւր անհատի կեանքը նոյն չափով աւել զնահատելի է, որչափ աւելի մեծ է նորա գործակցութիւնը ընդհանուր մարդկութեան դէպի այդ նպատակը տանող աշխատանքի մէջ։ Իւրաքանչիւր քրիստոնեայ պարտաւոր է ուրեմն որոշ աշխատութիւն յանձն առնել՝ այն զխտակցութեամբ, թէ մարդկութեան աշխատանքի մի

մասն է յանձն առնում և եթէ չաշխատէ՝ անդամ չէ մարդկութեան և իրաւունք չունի նաեւ նորան վիճակուած բարիքից իւր բաժինն առնելու։ Իսկ որովհետեւ աշխատանքն այն ժամանակ արդիւնաւոր է, երբ աւելան է, անհատի կարողութեան և շրջապատող պայմաններին համապատասխան, ուրեմն իւրաքանչիւր որ պղպխի աւելան, իւր բոլոր կարողութիւնները կատարեալ կերպով հանդէս բերող և ընդհանուրի բարօրութեան նպատող աշխատանք պէտք է ունենայ, որ նշանակում է ուրիշ խօսքով մի հաստատուն կոչում՝ ունենալ։

Հարկաւ հասարակական կեանքի պայմաններն այնպէս են, որ ամէն որ միջոց չունի իւր ցանկացած կոչումն ընտրելու, և կան անհատներ, որոնք ի բնէ զրկուած են որեւէ կոչում՝ ստանձնելու հնարաւորութիւնից։ Այնքան է սակայն, որ նաեւ այս, ինչպէս ուրիշ ամէն տեղերում՝ խիստ շատ բան կախուած է առաջնորդող զաղափարից, հասարակութեան մէջ տիրապետող համոզումներից։ Ո՛չ որ այն լինել չի կարող, ինչ որ ինքը ցանկանում է, բայց ամէնքը կարող են աւելի կատարեալ և հասարակութեան աւելի օգտակար անդամ լինել, քան են, եթէ աշխատութիւնը մի բեռ չհամարեն, որ վայր դնել պէտք է, երբ տանելը ստիպողական չլինի, այլ մի նուիրական պարտականութիւն, որը կատարելու համար իսկ ապրում են և որ ուրեմն պարտաւորեցուցիչ է ամէնքի համար անխտիր՝ իւրաքանչիւրին իւր կարողութեան չափով, իրեն վիճակուած պայմաններում։ Եւ որպէս զի ոչ որ դժգոհ չմնայ աշխատութեան բաժանումից՝ պէտք է ի նկատի ունենայ, որ ընդհանուր զաղափարը—քրոստոնէութեան՝ տեսակէտից բոլոր աշխատութիւնները իրենց տեղն ունին և ամէն կոչում հաւասարաշափ արժէք։ Այն կատարեալ կեանքը իւր բարոյական հիմունքներով, որ քրիստոնէութիւնը գծում է մեր առաջ՝ զարգանալ կարող է միայն ընկերական յարաբերութեան մէջ, և միջոցներ պղպխի կեանք պահպանելու և զարգացնելու համար կարող ենք ձեռք բերել մենք միայն ընդհանուր գործակցութեամբ։ Իսկ որտեղ գործակցութիւն, որտեղ համայնական աշխատանք

կայ՝ այնտեղ իւրաքանչիւր մի անգամը նոյն-
չափ կարեւոր է, որչափ և միւսը: Շատ հին,
նաեւ հեթանոսական աշխարհին ծանօթ ճը-
մարտութիւն է այդ, բայց քրիստոնէութեան
մէջ առանձին նշանակութիւն է ստանում նո-
րանով, որ այստեղ գործը բաժանողը իւրա-
քանչիւրին իւր աշխատութեան համեմատ
վարձատրողը և արդիւնքը ժողովոյն Աստուած
է, մեր Երկնաւոր Հայրը, որ մարդկային
չափերով չի չափում և աշխատաւորներին
այլ և այլ անձնաշնորհութիւնների համեմատ
առաւելութիւն տալիս, այլ նայում է, թէ
ո՞վ ինչպէս է կատարել իւր պարտքը, որ-
չափ շահեցրել իրեն տուած քանքարը: Ծորա
համար նշանակութիւն չունի թէ մէկը նա-
խարար է եղել, ամբողջ երկիր կառավարել,
միւսը մի հասարակ դրաղիր, որ կպած մնա-
ցել է իւր զբաւեղանին, մէկը քահանայապետ
է եղել, Աստուծոյ սեղանից օրհնութիւն բաշ-
խել ժողովրդին՝ միւսը ժամկոչ, որ աւելել է
այդ սեղանի պատուանդանը, մէկը իւր հարե-
տութեամբ կամ դիտութեամբ սարեր է տե-
ղից հանել և գետեր շրջել՝ միւսը միայն իրեն
աշխատող ձեռք բանել է, մէկը հասարակա-
կան պաշտօնի մէջ է եղել, միւսը իւր ընտա-
նիքի, իւր զաւակների հոգսը քաշել, ամէն-
քը հաւատար են այստեղ: Այն ահագին արե-
տութեան մէջ, որի ղեկավարը մեր Երկնա-
ւոր Հայրն է, անպէտք անօթ չկայ՝ ամենքն
իրենց կոչումն ունին, կոչում ունին նաեւ
կադրեր, կոյրեր, անդամալոյծներ, որոնք ի-
րենց թշուառ պատկերով գթութեան զգաց-
մունք են զարթեցնում մեր մէջ և սովորե-
ցնում աշխատել ընկերի համար այնպէս ինչ-
պէս թէ մեր համար աշխատելինք, նոքա հիւ-
րերն են Աստուծոյ սեղանի, որի մօտ բազմե-
լու իրաւունք չունին միայն ծոյլ ծառաները,
մարդկութեան մեծ ընտանիքի անդործ ան-
դամները՝ բոլորեքեան նոքա, որոնք ոչ
մի կոչում չեն ընտրել, ոչ մի աշխատանք
չունին, այլ գողանում և վայելում են հա-
սարակաց աշխատութեան պտուղները, — գողա-
նում են կամ սկան փորելով և տանելով,
կամ մուրացկանութեամբ ձեռք պարզելով,
կամ հասարակաց զանձարանում մեռեալ գէ-
րամագլուխ շահեցնելով և ներկայանալով իրեն

իրաւասիր օտարի վատտակոյ, լինի այդ օտա-
րը իւր հայրը, իւր եղբայրը:

Կ. Վ.

ԻՆՉ Է ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ.

ԻՆՉ է երջանկութիւնը, որոնք են
նորա հաւան պայմանները, ի՞նչ է պահան-
ջուում իրօք երջանիկ լինելու համար աշ-
խարհիս վրայ — ահա հարցեր, որոնց պատա-
խանը փորձել են սալ բոլոր իմաստասէրնե-
րը՝ սկսած ամենահին ժամանակներից: Երջա-
նիկ ապրելու ցանկութիւնը միշտ յատուկ է
եղել մարդկանց, այդ ցանկութիւնը միշտ էլ
կունենան նոքա. ուստի և բարոյագիտութեան
մէջ միշտ բնականաբար ամենակարեւոր տեղը
պիտի ունենան երջանկութեան գաղափարը և
երջանկութիւնը պայմանաւորող հանգամանե-
րի վերաբերեալ խնդիրները:

Բայց մի՞թէ դարերի ընթացքում յա-
ռաջ խաղացող քաղաքակրթութիւնը մեզ մին-
չեւ այսօր ցոյց չէ տուել, թէ որոնք են ճըշ-
մարիտ երջանկութեան պայմանները, թէ ի՞նչ
պիտի անենք, ինչպէս պիտի ապրենք, որ եր-
ջանիկ լինինք: Քրիստոնէի համար դժուար չէ
այդ ցուցումները գտնել Երկնաւոր Ուսուցչի
վարդապետութեան մէջ, եթէ միայն նա ճըշ-
մարտապէս հաւատում է, որ Փրկչին հետեւե-
լով անպատճառ հասնելու է երջանկութեան.
Բայց ո՞վ չէ տեսնում, որ մարդկութիւնը դեռ
չառ հեռու է այն կեանքից, որ առաջարկում
է նորան Քրիստոս, ո՞վ չի խոստովանել, որ
զեռ Աւետարանի ուսումը չէ մեր առաջնոր-
դը, որ երջանիկ ապրելու համար մենք բնաւ
այն չենք որոնում, ինչ որ ցոյց է տալիս Փր-
կչը: Մենք կառավարուում ենք մեր առօ-
րեայ կեանքում մի ուրիշ վարդապետութեամբ,
որ ոչինչ առնչութիւն չունի Քրիստոսի վար-
դապետութեան հետ. այդ երկու ուսումը
միմեանց մինչ այն աստիճան հակառակ են, որ
կարող ենք հաւատաւ ասել թէ մարդ մէկին հե-
տեւելով՝ անպատճառ միւսի հակառակ է դուր-

ծում: Սակայն Քրիստոսի ուսուցման այնքան պարզ է և այնքան համոզիչ, որ նորան չհեռակելը, նորանով չառաջնորդուելը միայն մարդկութեան կուրուքութիւնն է ապացուցանում:

Քրիստոսի այդ մաքուր ուսման ջերմ քարոզիչն է և աշխարհի ուսման զօրաւոր հակառակորդը՝ ուսու աշխարհահռչակ վիսպասան և իմաստասէր Լ. Տոլստոյը, որի հայեացքն երջանկութեան մասին յառաջ ենք բերում՝ այստեղ:

Քրիստոս ճշմարտութիւն է ուսուցանում ասում է Տոլստոյը, և ի՞նչ վերացական ճշմարտութիւնը ճշմարտութիւն է, ճշմարտութիւն կլինի այն և իրականութեան մէջ: Եթէ Աստուծոյ հետ ապրելը միակ ճշմարտութիւն է, որ իւր աշակերտները պիտի հալածուին իւր ուսման համար և պէտք է համբերեն ու դիմանան աշխարհի հալածանքներին. բայց նա չէ ասում թէ իւր ուսմանը հետեւելով նոքա աւելի զրկանքներ կը կրեն, քան աշխարհի ուսմանը հետեւելով. ընդ հակառակը՝ Մա ասում է թէ աշխարհի ուսման հետեւողները անբաղդ կը լինին, իսկ իւր ուսման հետեւողները երջանիկ կը լինին: Քրիստոս ասում է, թէ հենց աշխարհօրէն ձեռնառու է չհոգալ աշխարհի կեանքի մասին:

Եթէ վերացականապէս քննելու լինինք այն խնդիրը, թէ ո՞ւմ վիճակն աւելի լաւ կը լինի՝ Քրիստոսի աշակերտների թե՛ աշխարհի աշակերտների, չենք կարող չտեսնել, որ Քրիստոսի աշակերտների վիճակն աւելի լաւ պիտի լինի հենց այն պատճառով, որ նոքա ամէնքին բարի անելով, մարդկանց մէջ ատելութիւն չեն զարթեցնի: Քրիստոսի աշակերտները չար չզործելու պատճառով, միայն չար մարդկանցից կարող են հալածուել, իսկ աշխարհի աշակերտներին ամէնքը կը հալածեն, որովհետեւ նոքա կեանքի օրէնքը մաքառման, այսինքն միմեանց հալածելու օրէնքն է: Չարչարուելու պատահականութիւնը միեւնոյնն է թէ Քրիստոսի և թէ աշխարհի աշակերտների համար. զանազանութիւնն այն է միայն, որ Քրիստոսի աշակերտները պատրաստ կը լինին չարչարուելու:

Իսկ աշխարհի աշակերտները ամէն հնար գործ կը դնեն չարչարանքից խոյս տալու համար. Քրիստոսի աշակերտները չարչարուելիս պիտի մտածեն, որ իրենց չարչարուելն հարկաւոր է աշխարհի համար, իսկ աշխարհի աշակերտները չեն իմանայ, թէ ինչի համար են չարչարուում: Վերացականապէս դատելով՝ Քրիստոսի աշակերտների վիճակն աւելի ձեռնառու պիտի լինի աշխարհի աշակերտների վիճակից:

Այս բանն ստուգելու համար թող ամէն մարդ միտը բերէ իւր կեանքի բոլոր ծանր րոպէները, այն բոլոր մարմնաւոր և հոգեկան տառապանքները, որոնց ինքը ենթակայ է եղել, և հարցնէ ինքն իրեն՝ յանուն ինչի՞ է ինքը ենթարկուել այդ բոլոր դժբաղդութիւններին, յանուն աշխարհի, թե՛ Քրիստոսի ուսման: Թող ամէն անկեղծ մարդ լաւ միտը բերէ իւր կեանքը, և նա կը տեսնէ, որ երբեք ոչ մի անգամ նա չէ տանջուել Քրիստոսի ուսումը կատարելուց, այլ մեծ մասը իւր կեանքի դժբաղդութիւններից յառաջ է եկել նորանից, որ ինքը հակառակ իւր հակումներին՝ հետեւել է իրեն կաշկանդող աշխարհի ուսմանը:

Իսկապէս մենք բոլորս աշխարհի ուսման նահատակներ ենք, բայց չենք տեսնում այդ ուսումը դործադրելու բոլոր վտանգներն ու նեղութիւնները, որովհետեւ կարծում ենք, թէ մեր այդ ուսման համար կրած բոլոր զրկանքներն անհրաժեշտ են:

Մենք մի անգամ հաւատացել ենք, որ այն բոլոր դժբաղդութիւնները, որ մենք ստեղծում ենք մեզ համար, մեր կեանքի անհրաժեշտ պայմաններն են, ուստի և չենք կարողանում հասկանալ, որ Քրիստոս հեծց այն է ուսուցանում, թէ ինչպէս ազատուենք մեր դժբաղդութիւններից և բազդաւոր ապրենք: Մենք պէտք է գէթ մեր մտքի մէջ հրաժարուենք այս սխալ հասկացողութիւնից և առանց կանխապաշարման մեզ ու մեր շուրջը նայինք, որպէս զի կարող լինինք կշռադատել, թէ որ կեանքն է բաղդաւոր:

Մտէք մարդկանց մի մեծ խմբի մէջ, մանաւանդ քաղաք տեղեւորում ուշ դարձրեք այդ յոգնած, վրդովուած, հիւանդոտ դէմքե-

ըին և յետոյ յիշեցէք ձեր կեանքը, յիշեցէք ուրիշների կեանքը, որի մանրամասնութիւնները ձեզ ծանօթ են: Միտ բերէք այն բոլոր բռնի մահերը, բոլոր ինքնասպանութիւնները, որոնց մասին դուք լսած կը լինիք և հարցրէք, թէ յանուն ինչի են տեղի ունենում այդ բոլոր տառապանքները, տանջանքն ու յուսահատութիւնները, որ ինքնասպանութեանց են հասցնում: Եւ դուք կը տեսնէք, որ տառապանքների ինը տասներորդականը մարդիկ քաշում են յանուն աշխարհի ուսման, որ այդ բոլոր տառապանքները պէտք չեն և կարող էին չլինել, որ մարդկանց մեծ մասը աշխարհի ուսման նահապետի է:

Եթէ քննելու լինինք մարդկանց կեանքը, սկսած հարստից մինչև վերջին աղքատը, կը տեսնենք որ դոցանից ոչ ոք զոհ չէ իւր վիճակից, ոչ ոք բաւական չէ համարում իւր ունեցածը, այն ինչ որ անհրաժեշտ է ճանաչուում՝ աշխարհի ուսման համեմատ: Ամէն ոք չարչարուում է, իւր բոլոր ոյժերը գործ է դնում ձեռք բերելու համար այն, ինչ որ իրեն պէտք չէ իրօք, բայց որ պահանջում է նորանից աշխարհի ուսումը և որի չլինելը նորա համար անբաղդութիւն է: Եւ հենց որ ձեռք բերուի այդ պահանջուածը, նորանից էլի ու էլի նոր բաներ կը պահանջուին անվերջ—Սիսիփոսի աշխատանք, որ մարդկանց կեանքն է խորտակում: Բոլորն էլ չարչարուում են իրենց ունեցածն աւելացնելու համար. 300 ունեցողը տանջուում է 400 ձեռք բերելու համար, 400 ունեցողն անպատճառ ուղում է 500 ունենալ ևւն ևւն: Բոլորն էլ ուժից վեր աշխատութեամբ ծանրացնում են իրենց առանց այն էլ ծանրացած կեանքը, իրենց հոգին ամբողջ տալիս են աշխարհի ուսմանը:

Բայց դուցէ այդպիսի կեանքն ինքն ըստ ինքեան բաղդաւոր է:

Եթէ, չափենք այդ կեանքը այն բանի չափով, ինչ որ մարդիկ միշտ երջանկութիւն են համարել, կը տեսնենք որ այդ կեանքը սաստիկ անբաղդ է: Դրաւ, որոնք ենք երկրաւոր բաղդաւորութեան գլխաւոր պայմանները, այն պայմանները, որոնց մասին ոչ ոք չի վիճել:

Երջանկութեան առաջին պայմաններից մէ-

կը, որ ամէնքն էլ ընդունում են, այնպիսի կեանքն է, որ մարդ բնութիւնից կարուած չէ, այսինքն՝ բաց երկնքի, արեւի լոյսի տակ, թարմ օդում ապրելը և հաղորդակցութիւն երկրի, բոյսերի, կենդանիների հետ: Այս բանից զուրկ լինելը բոլոր մարդիկ միշտ էլ մեծ անբաղդութիւն են համարել: Բանտարկեալներն ամէնից աւելի են զգում այս զրկանքը: Այժմ տեսնենք աշխարհի ուսման համեմատ ապրող մարդկանց կեանքը:

Որքան շատ յաջողութիւն են գտել նոքա ըստ աշխարհի ուսման, այնքան աւելի զուրկ են երջանկութեան այս պայմանից: Որքան բարձր է նոցա ձեռք բերած աշխարհային երջանկութիւնը, այնքան քիչ են տեսնում նոքա արեւի լոյսը, դաշտեր ու անտառների, վայրի ու ընտանի կենդանիներ: Շատերը նոցանից—կանայք զրկեթ բոլորը—ծերանում են, իրենց կեանքում հազիւ մի երկու անգամ տեսած լինելով արեւի ծագումը և առաւօտը, իսկ դաշտ ու անտառ տեսնում են միայն ճանապարհ դնալիս կառքի կամ վագոնի պատուհանից, լսում են դոքա միայն կառքերի, մեքենաների, նուազարանների ձայներ, տեսնում են միայն գործուածքներ, քարեր, մարդու ձեռքով մշակած վայտ ևւն, մի խօսքով իսպառ զրկուած են կենդանի բնութեան հետ որ և է աւնչութիւն ունենալուց:

Երջանկութեան երկրորդ աներկբայելի պայմանն է աշխատանքը, նախ՝ սիրած և ազատ աշխատանք, երկրորդ՝ ֆիզիքական աշխատանք, որ ախորժակ է բաց անում և հանգստացնող խոր քուն բերում:

Այս պայմանիցն էլ մարդիկ այնքան աւելի զուրկ են, որքան ըստ իրենց կարծեաց մեծ երջանկութեան են հասել՝ աշխարհի ուսման համեմատ: Աշխարհի բոլոր բաղդաւորները, չինովնիկներն ու հարուստները, կամ կալանաւորների նման բոլորովին զրկուած են աշխատանքից և ապարդիւն մաքառում են հիւանդութեանց դէմ, որ յառաջ են գալիս ֆիզիքական աշխատանքի բացակայութեանից, և աւելի ապարդիւն՝ իրենց յաղթող ձանձրոյթի դէմ («ապարդիւն», որովհետեւ աշխատանքը միայն այն ժամանակ է, ուրախաբեր, երբ անշուշտ հարկաւոր է, իսկ նոցա ոչինչ

պէտք չէ) կամ իրենց համար առելի դործ են կատարում («առելի» որովհետեւ ոչ ոք իւր աշխատանքից դոհ չէ և գէթ այնպիսի հաճութեամբ չէ աշխատում ինչպէս մի դռնապան, որ տան առաջի ձիւնն է մաքրում): Բոլոր այս բաղդաւորները կամ խալառ զուրկ են աշխատանքից կամ իրենց չսիրած աշխատանքն են անում այսինքն՝ տաժանակիր աշխատանքի դատապարտուածներին փիճակն ունին:

Երջանկութեան երրորդ հատատուուն պայմանն ընտանիքն է: Եւ դարձեալ մարդիկ որքան մեծ աշխարհային յաջողութիւն են զանում այնքան աւելի հեռանում են այս երջանկութիւնից: Ծոքա մեծ մասամբ անառակ են և գիտակցաբար հրաժարուում են ընտանիքի տուած ուրախութիւնից, կենթարկուելով միայն նորա անյարմարութիւններին: Եթէ անառակ չեն, երեխաները նոցա համար ուրախութիւն չեն, այլ բեռը: Եթէ երեխաներ էլ ունին, զրկուած են նոցա հետ հազորդակցութիւն ունենալու ուրախութիւնից: Ծոքա իրենց օրէնքների համաձայն պէտք է երեխաներին սան բոլորովին օտար մարդկանց, սկզբում օտարազգիներին, իսկ յետոյ զաւաիարակներին, այնպէս որ ընտանիքը նոցա միայն վիշտ է ապիւս—երեխաներ, որոնք փոքրուց իրենց ծնողների նման անբաղդ են լինում և որոնք ծնողների համար միայն մի զգացմունք են ունենում այն է՝ նոցա մահն են ցանկանում որպէս զի ժառանգութիւն ստանան: Ծոքա բանտում փակուած չեն, բայց նոցա կեանքի հեռանքները ընտանիքի վերաբերութեամբ աւելի տաժանելի են, քան բանտարկուածների ընտանիքից զրկուած լինելը:

Երջանկութեան չորրորդ պայմանն է ազատ սիրով հաղորդակցութիւն աշխարհիս բոլոր բազմաառեակ մարդկանց հետ: Եւ դարձեալ որքան բարձր աւաիճանի են հասնում մարդիկ այս աշխարհում այնքան աւելի զբոկուած են լինում բաղդաւորութեան այս գլխաւոր պայմանից: Որքան բարձր այնքան նեղ ու սահմանափակ է մարդկանց այն շրջանը, որոնց հետ կարելի է հաղորդակցութիւն ունենալ, և այնքան ստոր են իրենց մտաւոր ու բարոյական զարգացմամբ այդ կախարդական շրջանը կազմող մարդիկ:

Վերջապէս երջանկութեան հինգերորդ պայմանն առողջութիւնն է և մահն ստանց հիւանդութեանց: Եւ դարձեալ որքան բարձր են կանգնած մարդիկ հասարակաց սանդուղքի վրայ, այնքան աւելի զուրկ են նոքա բաղդաւորութեան այս պայմանից: Վերջենեք, օրինակի համար, միջին հարստին ու իւր կնոջը և միջին զիւղացուն ու իւր կնոջը, կը տեսնենք, որ զիւղացին ու իւր կինը՝ չնայելով իրենց խեղճ՝ ապրուստին ու ծանր աշխատանքին, աւելի առողջ են, քան հարուստն ու իւր կինը:

Քրիստոսի ուսումը կատարելը դժուար է: Քրիստոս ասում է, ով ուզում է հեռել ինձ, թող թողնէ տուն ու տեղ ու իւր մերձաւորներին, և նա կաւանայ այս աշխարհում դոցա հարկւրապատիկը և բայի դորանից՝ յաւիտենական կեանք: Եւ ոչ ոք չէ հեռում Քրիստոսին: Իսկ աշխարհի ուսումն ասում է, թող տունդ, արաերդ, եղբայրներիդ, հեռացիր գիւղից և գնա հոսած քաղաք: Եւ ոչ ոք այս դժուար չէ համարում: Ոչ միայն քաղաք գնացող որդիքը, այլ և նոցա ծնողները դժուար բան չեն համարում այդ: Ծոքա մինչև անդամ խորհուրդ են ապիւս իրենց որդոցը քաղաք տեղափոխուել, նոցա թուում է, որ այդ ոչ միայն հարկաւոր է, այլ և լաւ է ու բարոյական:

Կարելի էր հաւատալ, թէ Քրիստոսի ուսումը կատարելը դժուար է և տաժանելի, եթէ աշխարհի ուսումը կատարելը շատ հեշտ լինէր, և անփութեւ, և ախորժելի: Բայց չէ՞ որ մենք հակառակն ենք տեսնում:

Մի ժամանակ եղել են Քրիստոսի նահատակներ, բայց իրրեւ բացառութիւն. 1800 տարուան ընթացքում կամայ և ակամայ նահատակների թիւը հաշուում են 380 հազար, բայց հաշուեցէք աշխարհի նահատակներին—և Քրիստոսի մի նահատակին կրննի աշխարհի ուսման 1,000 նահատակ, որոնց տանջանքները հարկւրապատիկ սոսկալի են: Միայն այս դարու պատերազմներում սպանուածների թիւը հաշուում են մինչև երեսուն միլիոն հոգի:

Զէ՞ որ դժբա բոլորը աշխարհի ուսման նահատակներ են, որովհետեւ եթէ մարդկու-

Թիւերը Քրիստոսի ուսմանը հետեւէր, մարդիկ միմեանց չէին սպանիլ:

Պէտք չէ անպատճառ նահատակ դառնալ յանուն Քրիստոսի: այդ չէ քաբողութիւնը: Թիւսը: Եւ ուսուցանում է, թէ պէտք չէ չարաբանել յանուն աշխարհի սուտ ուսման:

Քրիստոսի ուսումն ունի խորին բնական-ցական խմբաւոր. Քրիստոսի ուսումը հանրամարդկային խորհուրդ ունի. Քրիստոսի ուսումն ունի և պարզ, գործնական խմբաւոր սովոր մի մարդու կեանքի համար: Այդ խմբաւոր կաթելի է արաքայտել այսպէս. Քրիստոս ուսուցանում է մարդկանց յիմարութիւններ չանել: Այս է Քրիստոսի ուսման շատ պարզ բոլորին մատչելի խմբաւոր:

Քրիստոս ասում է, մի՛ բարկանայ, ոչ ոքի քեզանից ստոր մի՛ համարիր—այդ յիմարութիւն է: Կը բարկանաս, ուրիշներին կը դրկես՝ քնատը քեզ կը համարի: Եւ ասում է, չարի փոխարէն չար մի՛ հատուցանիր, թէ չէ՝ չարը քեզ վրայ կը դառնայ, առաջուանից էլ փաթար կերպով: Եւ դարձեալ ասում է, մարդկանց օտար մի՛ համարիր միայն այն պատճառով, որ նոքա որիշ երկրում են ապրում և ուրիշ լեզուով են խօսում: Եւ թէ դու նոցա թշնամի համարես, նոքա էլ քեզ թշնամի կը համարեն—քնատը քեզ կը համարի: Ուրեմն այս բոլոր յիմարութիւնները մի՛ անիր, և քեզ համար աւելի լաւ կը լինի:

Քրիստոս կոչում է մարդկանց դէպի ջրի աղբիւրը, որ նոցա շատ մօտիկ է: Մարդիկ պապականութիւն են ծաղաւից, ցեխ են ուսումն միմեանց արիւնն են խմում, բայց նոցա ուսուցիչներն ասել են, թէ կը կորչեն, եթէ դնան Քրիստոսի ցոյց տուած աղբիւրի մօտ: Եւ մարդիկ հաւատում են նոցա, տանջուում են ու մեռնում ծաղաւից՝ ջրի կողքին, և չեն համարձակում մօտենալ նորան: Բայց բաւական է միայն հաւատալ Քրիստոսին, թէ նա բարիք է բերել երկրի վրայ, հաւատալ, որ նա մեզ ծաղաւիքներն կենդանի ջրի աղբիւր է տալիս, մօտենալ նորան, և մենք կը տեսնենք, թէ ինչ նենդաւոր է աշխարհի ուսուցիչներին խաբէութիւնը, և թէ ինչ անմիտ է մեր տատաղանքը, քանի որ այդքան մօտ է մեր վրիկութիւնը: Բաւական է որ ուղղամբ-

տութեամբ ու պարզութեամբ ընդունենք Քրիստոսի ուսումը, և մեզ համար անկայանի կը լինի այն սոսկալի խաբէութիւնը, որով ապրում ենք ահնջ և խաբքանչիւրը մեզանից:

Սերնդէ սերունդ աշխատում ենք մենք ապահովել բանութեամբ մեր կեանքն ու մեր սեպհականութիւնը: Մեզ այնպէս է երևում, թէ ամենամեծ խիսանութիւնը և ամենամեծ սեպհականութիւնը մեր կեանքի երջանկութիւնն է: Մենք այնպէս ենք ընտելացել այս բանին, որ Քրիստոսի ուսումը, թէ մարդու բաղդաւորութիւնը չի կարող կախուած լինել իշխանութիւնից ու ստացուածքից, թէ հաբուստը չի կարող երջանիկ լինել, մեզ երևում է իբրեւ զոհարեութեան պահանջ յանուն ապագայ բարեքնքի: Քրիստոս մեզանից զոհ պահանջել չէ էլ մատնում. Եւ ընդհակառակն, ուսուցանում է մեզ չանել այն ինչ որ փառ է, այլ անել այն ինչ որ լաւ է մեզ համար այստեղ, այս կեանքում: Քրիստոս սիրելով մարդկանց, ուսուցանում է հեռու մընալ բոնութեամբ անձն ապահովելու և սեպհականութիւնից նոյնպէս ինչպէս որ սիրելով մարդկանց՝ քաբողութիւն է հեռու մնալ կռուից ու արբեցողութիւնից:

Մենք այն սխալ համոզմունքն ունենք, թէ ուրիշ մարդկանց գէժ մաքաւելով կարող ենք մեր կեանքն ապահովել: Մենք այնպէս ենք ընտելացել այս խաբէութեանը, որ չենք էլ նկատում այն բոլորը, ինչ որ կորցնում ենք այդ պատճառով. իսկ կորցնում ենք ամեն բան—մեր բոլոր կեանքը: Մեր ամբողջ կեանքն անց է կենում կեանք ապահովելու, կեանքի համար պատրաստուելու հողանքով, այնպէս որ էլ կեանք բնաւ չէ մնում:

Եւ թէ լաւ քննենք մեր կեանքը, կը տեսնենք, որ այն ամենը, ինչ որ անում ենք իբր թէ մեր կեանքն ապահովելու համար, մենք անում ենք ոչ թէ կեանք ապահովելու համար, այլ նորա համար, որ գործնով դրաւուելով՝ մոռանանք, որ մեր կեանքը երբեք ապահովուած չէ և չէ էլ կարող ապահովուած լինել: Բայց դեռ բաւական չէ, որ մենք խաբում ենք մեզ և խորտակում ենք մեր խիսական կեանքը երեւակայականի համար, այլ յաճախ

ձգտելով դէպի ապահովութիւնս խորատկում
ենք հէնց այն ինչ որ ուղում ենք ապահո-
վել: Փրանսիացիք գինուում են իրենց կեան-
քըն ապահովելու համար 70 թուինս և այդ
ապահովելուց հարիւր հազարաւոր Փրանսիա-
ցիք են կոտորուում միւլենոյն բանն են անում
բոլոր սպառազինուող ազգերը: Հարուստ մար-
դը ապահովում է իւր կեանքը փող դիզելով
փողը դրսւում է աւագակինս որ սպանում է
նորան:

Քրիստոսի ուսումը, թէ կեանքը կարելի
է ապահովել այլ պէտք է միշտ ամէն բոլոր
մեռնելու պատրաստ լինել աւելի լաւ է
քան աշխարհի ուսումը, թէ պէտք է կեանք
ապահովել աւելի լաւ է որովհետեւ այդ եր-
կու դէպքումն էլ մահուան անխուսափելի
լինելը և կեանքի անապահովութիւնը միւլենոյնն
է մնումս բայց ինքը կեանքը Քրիստոսի ուս-
ման համեմատ գործ է դրուում կեանք ապա-
հովելու ունայն զբաղմունքի վրայ այլ աղատ
է լինում և կարող է արուել մի իրեն յատուկ
նպատակի այն է՝ բարիք գործել անձին և
ուրիշներին: Քրիստոսի աշակերտը աղքատ կը
լինի այն պայմանն նա կը վայելէ Աստուծոյ
տուած բոլոր բարիքները: Եւ չի խորատկի
իւր կեանքը: Եւ ի՞նչ է նշանակում աղքատ
այդ նշանակում է որ նա քաղաքում չի
ապրել այլ դիւղումս տանը չի նստիլ այլ
կաշխատէ դաշտումս անտառումս կը աւանդ
արեւի լոյսը երկիր երկինքս կենդանիների
գլուխ չի կոտրել թէ ինչ ուտէ ակտրժակ
զրդուելու համար այլ օրը երեք անդամ կը
սովածանայ չի թաւալ տայ փափուկ բարձերի
վրայ և չի մտածիլ թէ ինչպէս ապատուի
անքնութիւնից այլ կը քնէ երեսաններ կու-
նենայ կապրէ նոցա հետ աղատ հազորդակ-
ցութիւն կունենայ բոլոր մարդկանց հետ և
որ դիտաւորն է իւր չկամեցած բանը չի ա-
նիլ ապաղայի համար եկիւզ չի ունենայ: Կը
հիւանդանայ կը տանջուի կը մեռնի բոլորի
նմանս բայց անտարակոյս կապրի աւելի բազ-
ղաւոր քան ուրիշները:

Պէտք է վերականգնել բոլոր չաղակա-
նուած մարդկանց յատուկ այն դատաւարը թէ
երջանկութեան անհրաժեշտ պայմանը ոչ թէ
պարագութիւննս այլ աշխատանքն է որ մարդ

ձանձրանում նեղուում է առանց աշխատու-
թեան: Պէտք է մոռանալ մեր վայրենի նա-
խապաշարմունքը թէ չաշխատող հարուստը
բաղդաւոր է: Քրիստոս չէր կարող այնպիսի
մարդիկ երեւակայել որոնք աշխատութիւնը
նշովք համարէին ուստի և միշտ հասկանալի
է համարում ինքն ըստ ինքեանս թէ իւր ա-
շակերտը աշխատում է: Եւ ասում է նա
եթէ մարդ աշխատի աշխատութիւնը կը կե-
րակրէ նորան: Քրիստոս քարոզում է թէ
իւրաքանչիւր ոք ամենալաւ կեանքը կունենայ
եթէ հասկանայ իւր կոչումը—ուրիշներից
աշխատանք չպահանջէ այլ ինքը միշտ աշխա-
տի ուրիշների համար: Քրիստոս ցոյց է տա-
լիս որ մարդ ապահովում է իւր սնունդը ոչ
թէ ուրիշներից խելով այլ ուրիշների հա-
մար պիտանի օգտակար լինելով: Որքան մի
մարդ աւելի պիտանի լինի ուրիշների համար
այնքան աւելի ապահովուած կը լինի նորա գո-
յութիւնը: Քրիստոսի ուսման անգործադրելի
լինելու դէմ արած այն առարկութիւնը թէ
եթէ ես չպատակեմ ինձ համար ու վատա-
կածս չպահանջեմ իմ ընտանիքը պահող չի լինի
արդարացի է միայն դատարկապարտ անօգուտ
ուստի և վնասակար մարդկանց վերաբերու-
թեամբ: Քրիստոս ասում է որ աշխատու-
թիւնը մարդու կեանքի անհրաժեշտ պայմանն
է և որ աշխատութիւնը բարիք է տալիս մար-
դու: Ուստի սեպհական կամ ուրիշ աշխա-
տութեան պտուղներն ուրիշ մարդկանցից
խնայելը արգելք է լինում մարդու բարիքին:
Սեպհական աշխատանքն ուրիշներին տալը
նպատակ է մարդու բարիքին:

Թէ Քրիստոս և թէ աշխարհի ուսմամբ
մարդուն ուրիշներն են պահում ուտեցնում
խմեցնում միայն Քրիստոսի ուսմամբ մարդ
աշխատում է ինքն ուրիշներին ծառայել
ուրիշներին որքան կարելի է օգտակար լինել
բոլորի համար պիտանի լինել պղէս դի իրեն
պահպանեն ուտեցնեն խմեցնեն: Եւ միշտ
մարդիկ որքան էլ չար լինին խնամքով կը
կերակրեն ու կը պահպանեն իրենց համար
աշխատողին:

Ուրեմն ինչպէս ապրին է խելացի ու-
լաւ աշխարհի ուսման թէ Քրիստոսի ուս-
մանը հետեւելով:

Փոխ. Թ. Թ.

ՄՅՏԱԿԱՆ ԼՈՌԻԹԵԱՆ ՏՈՒՆԸ.

(ՄԻ ՓՈՐՁ ԴԱՆԻԵՐԷՆԻՏԻՑ).

ՆՈՐՄԱՆԴԻԱՅԻ գեղարժեքագ և ծաղկա-
վելթիթ գաշտերում յանկարծ տեսնում էք մի
տխուր շէնք, որ քարացած ջոկնվում է շրջապա-
տող բնութիւնից: Այդ կուտակուած, երկարա-
ձիգ շինութիւնը իւր բաղմամբիւ պատուհաննե-
րով այն տպաւորութիւն է գործում, իբր թէ
այդ տեղ անդուլ վատտակը օր ու ցերեկ աշխա-
տում և գործում է հարստութիւն գիղելու հա-
մար. սակայն ժամատան բարձրաբերձ աշտարակը,
որ հեռուից օդի մէջ նշմարվում է, մի նշան կա-
րող է լինել, թէ այս յարկի տակ հիւրընկալած-
ները անշուշտ ուրիշ հողոս ունին, քան երկրա-
ւոր բարեբներին հետամտութիւն: Այդ տարածու-
թեան չորս կողմը իշխում է խոր լուութիւն:
Միայն արածող արջառի խուլ բառաչը կամ հե-
ռաւոր եկեղեցու զանգերի ծանրաթախիծ դո-
ղանջիւնը ընդհատում են այդ ահաւոր հանդար-
տութիւնը: Այդ տեղ լուսկեաց կրօնաւորների
թաղաւորութիւնն է, իսկ մենացած շէնքը իրանց
վանքն է *.

Հաղիւ թէ երբ և իցէ օտարի ոտքը կոխում
է այս մշտական լուութեան տան շէմքը. հաղիւ
թէ երբ և իցէ այդ կրօնաւորների խորհրդաւոր
կայանքից որ և է լուր հասնում է դուրսը, մարդ-
կային հրապարակը: Քրանսիացի ուսումնական
Դիւբուրայի շնորհին ենք պարտական, որ հնար
ունենք մեր ընթերցողներին հաղորդել այդ արե-
ղաների տարօրինակ կենցաղավարութիւնը: Եւ
իբր զարմանալի է այդ կեանքը, կարծես թէ մի
անծանօթ հեռու աշխարհք ենք մտնում:

Լուսկեացիների միաբանութեան հաստատու-
թիւնը շատ հին ժամանակներից է սկսուել: Եւ-
կոտաւաններող դարում սիրտեքոսական միաբա-
նութեան մի ճիւղը Լա Տրապպ արքայութեան
մէջ հաստատուեցաւ, որի 60 անդամները Փա-
րիզի շուպտութիւններից յետոյ պէտք է վարէին
տրապպիսներին խտաւորութիւնը:

Այնուհետեւ նորմանդիայի կրօնաւորների
միաբանութիւնը ստուարացաւ, ծաւալուեցաւ
և տարածուեցաւ զոմաղան աշխարհներում: Մի-
այն Քրանսիայում 20-ից աւելի վանք կայ. Ան-
գլիան, Աւստրիան, Իտալիան, Հալլանդը և Գեր-
մանիան ունին երեք երեք, Սպանիան՝ երկու
վանք, իսկ մնացած 14 վանքերը ցրուած են աշ-
խարհի ամենայն կողմերում: Ներկայումս հաշուում

են աւելի քան 3400 լուսկեացիներ, որ տեղաւո-
րուած են երկրի չորս ծագերի 75 անկրում:

Այս ամենախոտակրօն լուսկեացութեան ամ-
բողջութիւնը հիմնուած է երկաթէ 3 խարսխի
վերայ, որք են՝ միաբանական կեանք, միաբանա-
կան աշխատութիւն և անբախտելի մշտական
լուութիւն:

Խիստ և ծանր պիտի լինի լուսկեացի կեան-
քը: Առաւօտեան ժամի 2-ին սկսվում է վա-
տակաւորի դործը: Երբ որ համբ զանդը հնչում
է, եղբայրները վեր են կենում, և իրանց գորշ
ու սպիտակ պարեգօտը հագնի՝ անխօս շտապում
են երկար միջանցքներով դէպի մատուռը: Ամէն-
օրեայ ժամասացութիւնը կատարելուց յետոյ,
իւրաքանչիւրը գնում է իւր գործին, ինչ որ ի-
րան վիճակուել է: Վասն զի լուսկեացը բնաւ
հայեցողական կեանք չի վարում. նա ժիւր է և
միշտ իւր ձեռքն ու մարմնական ոյժերը աշխա-
տեցնում է: Միմիայն անձնական խնամքին թող-
նուած, նորա ամէնքը պարտաւոր են իրանց
քրանքով հայթայթել ամենայն ինչ, որ պէտք
ունին իրանց համեստ սպրուստի համար: Վան-
քի եկեղեցին շրջապատուած է ինը շէնքերով,
որոնք կահաւորած են ամէն տեսակ արհեստա-
ւորների նորագոյն գործիքներով: Կրօնաւորներն
ունին իրանց սեպհական ջրաղացը, իրանց տպա-
րանը, մի մեծ շրջադաղի գործարան և այլն:

Բայց ոչ ոք որոշած զբաղմունք չունի: Աշ-
խատութիւնը կրօնաւոր—եղբայրների համար ոչ
միայն սպրուստի աղբիւր է, այլ և խրատելու
միջոց է, ժուժկալութեան ծանր արուեստի յա-
րակատար վարժութիւն է:

Լուսկեացը աղատութիւն չունի կամուս ըն-
տրելու աշխատութիւնը. նա պէտք է պատրաստ
գտնուի ամէն տեսակ զբաղման համար: Աբբան
հրամայում է, իսկ կրօնաւորը պէտք է անմուռնչ
հնադանդուի: Ով որ այսօր մի պատուական գիւրք
է ընդօրինակել, վաղը պէտք է ցորեն աղայ ջրա-
ղացում. ով որ առաւօտեան ճառընտիր է կար-
դացել, երեկոյեան պէտք է պարտէղը խնամէ
կամ անտառում փայտ կտրէ ...

Աղբատիկ միաբանական սեղանը պէտք է
նոյնպէս ի միասին վայելեն: Սեղանատան մեծ
սրահում իւրաքանչիւր կրօնաւոր նստում է իւր
փոքր սեղանի առաջ: Մի պատառ հաց, մի կա-
թիլ քամած խնձոր, մի աման տպուր, մի բան-
ջարեղէն—այս է լուսկեացի կերակուրը: Միայն
հիւանդները բացառութիւն են կաղմում և կա-
րող են միս ուտել:

Նրեկոյեան ժամի 7-ին օրական աղնութիւ-
նը վերջանում է:

Անխօս արեղանները երկար շարուած գնում
են իրանց ընդհանուր միաբանական ննջարանը:

* Վանքը կոչվում է La Trappe, ուստի և միա-
բանութեան անդամները կոչվում են օրապիս-անք:

Սրահը մեծ և անգարդ է: Եղբայրակիցները հատ հատ խցիկները փակելու գուռ չունին: Ննջելու համար որոշուած է տախտակի անկողին: Խոտով լցրած բարձ և պարզ վերմակ, Ղուակեացը եօթը ժամ ունի հանգստանալու համար: Հէնց ինչպէս հաղնուած է, նոյն շորերով պէտք է նա պառկի այդ չոր տեղի մէջ, Եւ երբ որ կէս դիշերին զանգը տրուի, նա վեր կը կենայ հանդարտ և անխօս, որպէս զի դարձեալ սկսէ իւր երկար ու ձիգ, տաժանելի աշխատութիւնը:

Ղուակեացը ահա այսպէս երեք մենակ չէ, բայց և այնպէս միշտ մենակ է. Ղւտն զի նա չի կարող իւր խորհուրդը յայտնել. նորա լեզուն կաշկանդուած է, նա ուխտել է յաւիտենական լուսթիւն: Ո՛հ ինչ դարհուրելի պիտի լինի այս լուսթիւնը, ուր որ եղբայրակիցները միասին են միշտ, առաւօտեանից մինչև երեկոյ, ժամատացութեան և աղօթքի ժամանակ, դորձատան մէջ և դուրսը, դաշտում կամ անտառում: Լուակեացն էր երեք մենակ թողնուած չեն, միշտ միասին են իրար հետ: Խոււմը խոււմը հաւաքուած գնում են իրանց վեճակուած բանին: Երբ որ առաւօտեան ժամը վերջանայ, այդ լուռ գէմքերը վանքից դուրս են գալիս և անմուռնչ ձեռնարկում են իրանց գործը: Վողքը կողքին յենած, մէջքը մէջքին տուած աշխատում են ժիր կերպով, տարին տասներկու ամիս, այսօր այնպէս, ինչպէս և ամենայն օր, ամառ և ձմեռ, ցուրտ ու բուքին, անձրևին և արեգական լուսով. դոքա միասին են ապրում առաւօտեանից մինչև երեկոյ, միաբանական գործի համար աշխատում են եղբայրաբար, ոգևորուած են միեւնոյն գաղափարով, շնչում են մի և նոյն օդը, տառապում են մի և նոյն պատերի մէջ, կրում են մի և նոյն ուրախութիւնը և տրամոթիւնը, — բայց և այնպէս նոցանից ոչ ոք չի ճանաչում միւսին, ոչ ոք չգիտէ, թէ ուրեշի սիրտը ինչ վշտով է մաշվում, թէ այն տեղ ինչ հոգս ու ցաւ կայ, ոչ ոք չի կարող իւր ընկերի կրածը դիտել:

Ամէն մի անհատի միտքը յաւիտենական դադանիք է մըւսները համար: Ո՞վ կարող է տեսլ թէ այս մարդկանց ինչն է դրդել, որ աշխարհից փախել են և եկել են պատապարուելու այս խաղաղ նաւահանգիստը, ուր որ այլ ևս չի հասնում կեանքի աղմուկը, ուր որ դադարել է ամենայն փոթորիկ: Ո՞վ գիտէ, թէ դոքա ուտակ են եկել, և ինչո՞ւ են եկել խաղաղութիւն վնասուելու, այս յաւիտենական խաղաղութիւնը...

Սոցա բերանից մի բառ անգամ երեք դուրս չի գալիս: Բնաւ չի լսվում մարդու ձայն, բնաւ մի խօսակցութիւն: Եթէ մարդս պահանջ զգայ իւր խնդութիւնն ու ցաւը յայտնելու, — լուակեացը պարտաւոր է անմուռնչ մնալ. եթէ

մարդու բերանը ախամայ բացուելու ձգտի աշխարհքի գեղեցկութեան առաջ, բնութեան հրաշալիքների առաջ, լուսոյ և արեգական ազդեցութեան ներքոյ, — լուակեացը պարտաւոր է անխօս մնալ. եթէ մարդու սիրտը պատառուելիս ինի վշտից ու տանջանքից, — լուակեացը ձայն ձայտուն չպէտք է հանէ:

Միայն իւր արբոյնի և իւր մեծաւորի առաջ հրաման ունի կարել իւր լուսթիւնը. եթէ ուզում է եղբայրակցի հետ խօսել, պարտաւոր է թոյլտուութիւն հայցել, բայց այն էլ այնպիսի նուազ գէպքերում է արվում, որ խնդրելու ցանկութիւնը իսպառ կորչում է...

Ինչպէս որ կեանքն է եղել, այնպէս է և մահը: Մահուան ժամանակ ևս լուակեացն իւր հաղուտը չի հանում: Երբ որ միաբանակցի վերջին ժամը գարկի, մեռանոցին հանգստացնում են մոխրով ցանած խոտի վերայ, այս է լուակեացի պատանքը:

Վարդաւորները իւրեանց վախճանը այսպէս տեսնում են իւրեանց աչքով, և նոքա լուռ տանում են մահը, ինչպէս լուռ տարել էին կեանքը: Բայց բոլոր կրօնաւորները հաւաքվում են հանդիպող եղբայրակցի շուրջ, միշտ դարձեալ լուռ, միշտ դարձեալ աղօթելով:

Իսկ երբ ծանր ժամն էլ վերջանայ, լրանայ, հանդուցեալին իջեցնում են հողը, երեսը անծածք, և կրկին այն շորերով, ինչ որ կենդանին հաղին է ունեցել հանապազօր: Դիակը դադարի մէջ չի դրվում: Միայն փոքրիկ սպիտակ խաչերը ցոյց են տալիս լուակեաց կրօնաւորներին յաւիտենական հանգստարանը:

Անշուշտ այս մարդկանց աչքում մահը դարհուրելի չպէտք է լինի, մահուան անը սրտից կորած պիտի լինի, Այն օրուանից, երբ որ նոքա իրանց ոտքը կոխում են գերեզմանական լուսթիւն տան շէմքը, նոցա յետևելից արդէն իսկ չքանում է կեանքը իւր բոլոր ուրախութիւններով և հրապոյցներով, իսկ մահը ուրում է սև ստուերներ նոցա ճանապարհի վերայ: Աեանքի քաղցրութիւնները վայելելուց նոքա զրկվում և մեռնում են շատ առաջ, քան երբ որ վերջին շունչն են փչում և ընդ միշտ իրանց շրթունքով հառաչում և արտաբերում են այն ազատարար բառը, որով մարդ արտայայտում է իւր բոլոր զղացմունքն ու մտածմունքը, իւր չարչարանքներն ու երանութիւնները: Արդեօք ինչ սոսկալի չարաբախտութեան են հանդիպել այս ողորմելի մարդիկ իրանց կեանքում, որ սիրտ են առել ժամանակից առաջ թաղուելու յաւիտենական լուսթեան մէջ կենդանի մարմնով:

Ս. Ս.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՕՐԹՈՂՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ.

ՌՈՒՍԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

— ՇՈՒ. ԲԵՃ. մի յօդուած էր հրատարակել նահանգները և թեմերի վարչական սահմանները որոշելու անհրաժեշտութեան մասին: Церк. Вѣстн. եկեղեցական թերթը (№ 14) պատասխանում է այդ յօդուածին և պնդում է թէ «ե՞նչ էր թեման և եկեղեցու շահերը պահանջում են, որ նահանգները և թեմերը սահմանները համապատասխան լինեն», Բացի դորանից Պետերբուրգի Հոգևոր Ճեմարանի թերթը թեմերի թիւն աւելացնելը դուռ ֆինանսական խնդիր համարելով, ասում է թէ տէրութեան համար շատ ծանր կը լինի նոր թեմեր հաստատելու ծախքերը քաշել, առանց հոգալու աւելի էական կարիքների մասին. «մեղանում» — նկատում է եկեղեցական թերթը, — ամենուրեք օրթոդոքս եկեղեցիների մեծ պահատութիւն է նկատուում»:

Այս խորհրդածութիւնների դէմ առարկում է ՇՈՒ. ԲԵՃ. լրագիրը, որը ղեկավարութիւններն արժանի են ուշադրութեան: Վերջին կարծիքը Պետերբուրգի լրագիրն անհիմն համարելով, իբրև հաստատութիւն իւր խօսքին յառաջ է բերում այն հանգամանքը, որ Ռուսաստանում մօտ 10,000 եկեղեցի քահանայ չունին: Սիբիրում մի եկեղեցին միւսից հարիւրաւոր վերտներ հեռու է գտնուում, բայց և այնտեղ, — ինչպէս երևում է ռուսաց սինօդի օրեր — պրոկուրորի տեղեկագրից 1896 — 1897 թ. համար — շատ եկեղեցիներ փակուած են: Իրկուտսկի թեմում 156 ծխ. եկեղեցի քահանայ ունի, 70-ը՝ ոչ. Ջաբայկալեան թեմում 187 եկեղեցի քահանայ ունի, 90-ը չունի. Արևմտաբելսկի ընդարձակ թեմում 276 եկեղեցի քահանայ չունի և միայն 285 ունի. Օլոնեցկի թեմում 216 եկեղեցի քահանայ ունի, 249 չունի և չի:

Նախ քան նոր եկեղեցիներ շինելու անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալ, — ասում է ՇՈՒ. ԲԵՃ. — աւելորդ չէր լինի, եթէ Церк. Вѣстн. հարներ ցոյց տար, որ ժողովրդի կոպէկներով շինուած, ժողովրդի առած հողերով ու երբեմն նոյն իսկ դրամադիւով ապահովուած եկեղեցիները չփակուէին, առանց պաշտօնեաների չմնային՝ դրացի եկեղեցիների պաշտօնեաների նիւթական շահերի համար, հոգևոր կոնսիստորիաների որոշմամբ»:

Թէ՛ որքան մեծ է փակուած եկեղեցիների և վերացրած ծխերի թիւը Ռուսաստանի արևմըտեան նահանգներում, երևում է սինօդի օրեր —

պրոկուրորի վերոյիշեալ տեղեկագրից. այդ կողմի եօթը թեմերում 1896—1897 թ. եղել է 3,355 ծուխ եկեղեցով ու քահանայով, 2,154 ծուխ առանց քահանայի: Այսպիսի դէպքում եկեղեցին փակ է մնում, իսկ ժողովուրդը համարուում մի ուրիշ՝ քահանայ ունեցող եկեղեցու ծուխ:

Ժողովրդի կանոնաւոր հովուութեան համար ՇՈՒ. ԲԵՃ. հարկաւոր է համարում գոնէ 20 նոր թեմ հաստատել. իւրաքանչիւր թեմի կառավարութեան համար հարկաւոր է տարեկան 35—45 հազար ռուբլի, ուրեմն ընդամենը քսան թեմի համար ոչ աւելի քան 750,000 ռ.: Այդ գումարը կարելի էր ամենևին տէրութիւնից չպահանջել, այլ տար հոգևոր վարչութիւնը, որի եկամուտը այս 1900 թ. հասնում է 23,559,685 ռ., իսկ շուտով կարող է մինչև 30 միլիոնի հասնել: «Քանի՜ տասնեակ միլիոններ, — բացագանչում է Պետերբուրգի լրագիրը, — ծախուած է 1891 թուից սկսած հոգևոր վարչութեան դպրոցների վրայ, որոնց ահադին մեծամասնութիւնը ոչ մի էական օգուտ չէ տուել ժողովրդին, և միայն նպատակ է դպրոցական վարչութիւն ստեղծելու քահանաներից, որոնք լաւ ռոճիկ են ստանում պետական գանձարանից: Հատ դպրոցներ կան, որոնց կրօնուսոյց քահանաները իրենց վրայ դրուած պաշտօնը «անտանելի բեռն» են համարում (II. B.). կան և այնպիսի ուսումնարաններ, որ գոյութիւն ունին միայն հի վերահսկիչների և հոգևոր կոնսիստորիաների տեղեկագրերի մէջ»:

ՇՈՒ. ԲԵՃ. բողոքում է քահանաների տէրութեան կողմից նշանակուելու դէմ և ժամանակն է համարում ժողովրդին վերադարձնելու առաքելոց ժամանակներից իրեն պատկանող իրաւունքը՝ իւր համար եկեղեցու սպասաւորներ և սրբադնադործ պաշտօնեաներ ընտրել: «Միայն հօտի աններելի անհոգութիւնը, իւր պարտականութիւնը չճանաչելը և սրբադան կանոնները չիմանալն է հնարաւոր դարձնում այն երևոյթը, որ տէրաէջների կանայք իրենց աղջկանց համար լիեցացու են ընտրում և ամբողջ ծուխը նոցա օժիտ տալիս»: Լրագիրը հակառակ է նաև առաջնորդներին և քահանաներին տէրութեան գանձարանից ռոճիկ տալուն, առարկելով որ ռոճիկ ստանալով հանդերձ նոքա ժողովրդից աուրք են առնում բոլոր ծիսակատարութեանց համար. բացի դորանից, տէրութեան առատ ռոճիկ տալը (օր. Խոլմի թեմում քահանան ստանում է մինչև 1,200 ռ. տարեկան և լաւ վարելահող) օրթոդոքս եկեղեցու վիճակը չէ էլ բարւոքում: Նոյն իսկ սինօդի օրեր պրոկուրորի տեղեկագիրը վկայում է, որ Խոլմի թեմում 83,000 հոգի օրթոդոքս եկեղեցուց հեռացածներ կան, 26,177 հոգի չմկրտուած, 9,699 ապօրինի կենակցութիւն:

«Հատ տատնեակ մըլիններ» — ասում է ՇՈՃ. ԲՖՃ. — Ժախսել է տէրութիւնը հոգւոր վարչութեան վրայ վերջին քսան տարուան ընթացքում, բայց որ և է օգուտ ստացել է դորանից եկեղեցին՝ այդ ցոյց կը տայ ապագան:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Անցեալ թուականին կաթոլիկութիւնը Ֆրանսիայում բաւական մեծ ձախորդութիւնների հանդիպեց և այնպիսի ընդհարումներ ունեցաւ կառավարութեան հետ, որ թէ քաղաքական և թէ կրօնական տեսակէտից նորա ազդեցութիւնը նուազեցնելու քիչ չնպաստեցին. Հարկաւ այսպիսի հանգամանքներում աւելի պարզ է երևում, թէ որչափ ոյժ ունի նա երկրի մէջ, չնայած բոլոր տեսակ հակառակութիւններին, և թէ մանաւանդ ինչպէս եղուիտական — անդրալեռնական ուղղութիւնը գնալով դորանում է այստեղ և խեղդում գիտական ազատամտութեան, անկախութեան, ազդային ինքնուրուխութեան ամէն մի ձգտում: — Այդպէս կոչուած «ամերիկականութեան» դատապարտութիւնը մահացու հարուած տուեց նաև Ֆրանսիացի մի քանի երիտասարդ կղերականների ազատամտական շարժումներին, որոնք իրենց ամերիկացի դաւանակիցներին նման կամենում են եկեղեցին հաշտեցնել ժամանակակից աշխարհայեցողութեան հետ՝ կաթոլիկութիւնը ժամանակի ոգուն յարմարեցնել: Պատիւ այս առթիւ կարգինալ Գլեքոնսին ուղղած թուղթը, ինչպէս դործին ի մօտոյ տեղեակ անձինք հաւատացնում են՝ ամերիկացիներից գրեթէ աւելի Ֆրանսիացի կղերն ի նկատի ունէր. այդտեղ դատապարտուում են գլխաւորապէս «Պատիւներ» կարգի հիմնադիր Հեկկէրի զբքում արծարծուած դադաւարները, որ Ֆրանսերէն թարգմանուելով իրիտ մեծ ընդունելութիւն էր գտել և ոգւորութիւն յառաջ բերել ընդարձակ շրջաններում: Երբ պապի թուղթը հրատարակուեցաւ և շարժման բոլոր պարագլուխները հպատակեցան՝ այդ գրքի թարգմանիչ քահանան ևս ստիպուած էր յետ առնել գրավաճառների մօտից իւր թարգմանութիւնը, որ արդէն վեցերորդ հրատարակութեամբ էր լոյս տեսել:

Պակաս ծանր չէր այն հարուածը, որ կրեցին նոյն ազատամիտ ուղղութեան պատկանողները, երբ պապը դատապարտեց Մարի անուճով մի կրօնաւորուհու յայտնած յառաջադիմական մանկավարժական գաղափարները: Այդ կրօնաւորուհի — վարժուհին իւր մի դրուածքով համեմատուում է կաթոլիկական կարգերի տուած կըրթութիւնը պետական և բողոքական հաստատութիւնների տուածի հետ և ապացուցանում է, որ առաջինները շատ յետ են մնացել: «Մեր հո-

գւոր կրթարանների մէջ ստացուած թերթերը, ասում է նա, կարելու մինչև անգամ արժանի չեն: Մարդ կարող է կանգնած տեղը քնել, երբ կարդում է այդ անհամ խրատները, այդ անդոյն՝ շաքարաջրով աւելի ջրկացրած, ջերմեռանդութեան դասերը... Այդպիսի ցնորաբանութիւններով ոչ խելք կրթել կարելի է, ոչ սիրտ... Բաւական չէ սանիկներին խօսքի տակին ու գլխին աղօթքների և խոստովանութեան կարեւորութիւնը յիշեցնել. հարկաւ որ է նոցա հոգու խորքը շարժել, կենդանութեան ու մտածողութեան դրդել»: Նա մի օրտապին յորդոր է ուղղում կաթոլիկ աղջկանց վարժարաններին վարչութիւններին՝ իւրացնել վերջապէս ժամանակակից կրթութեան եղանակները և բողոքական վարժարաններից օրինակ առնել: — Ֆրանսիական եկեղեցականութիւնը սիրով ընդունեց նորա առաջարկները և 3 արքեպիսկոպոսներ, 14 եպիսկոպոսներ, աղադեմիայի 4 անդամներ մի կոչ ստորագրեցին, որով հրաւիրում էին դրամ դրուել՝ մի օրինակելի դպրանոց բանալու կաթոլիկ վանական վարժուհիների համար: Սակայն պապի հոգսով այդ ձեռնարկութիւնն անտեղի և Մարի կոյսի դրուածքը խոտելի հրատարակեց՝ մեծ արժանիքներ ընծայելով վանական կարգերի կրթական գործին մատուցած ծառայութեան. ձեռնարկութեան ջատագովներն անմիջապէս տեղի տուին և հպատակեցան բարձրագոյն հեղինակութեան առաջ:

Մի երբորդ հարուած ևս Լեան ԺԳ ի Ֆրանսիոյ եպիսկոպոսներին և հոգւորականութեան ուղղած շրջաբերականը կարելի է համարել, որով յորդորում է քահանաներին եպիսկոպոսներին հնազանդել և եռանդով աստուածաբանական ուսմանց հետեւել, մանաւանդ Թովմա Ակուինացու դաւանաբանական դրուածքների ուսումնասիրութեան՝ ընդունելով որ եկեղեցւոյ վարդապետութեանց դէմ յայտնած կատածները օտար աշխարհի ծնունդ են, բողոքական աղբիւրից: Այս յորդորները իսկական պատճառն է Ֆրանսիական կղերի մէջ օր աւուր աճող և արդէն վտանգաւոր կերպարանը ստացած դժգոհութիւնը, որ ոչ այնչափ դադաւարական ճնշումից, որչափ հասարակ կղերականների անտեսական ողորմելի վիճակից է յառաջ դալին: Քր. յեղափոխութիւնից առաջ այս երկրում 36000 քահանաներ կային, որոնք հաստատ ծուխ ունէին, հոգւոր և աշխարհական անկախ դատարանները էին ենթարկուում. 1801 թ. ին կնքած դաշնագրութիւնից յետոյ մնացել են միայն 3425 անկախ ծուխեր, մինչ 34000 քահանաներ ոչ մի տեղական իրաւունք չունին և ենթակայ են եպիսկոպոսի կամայականութեան: Այդպիսի մի քահանայ ստանում է տարին 900 Ֆրանկ ռոճիկ, 60 տարեկան

ժամանակ միայն 1000 ֆ. և 70 տարեկան 1300 ֆրանկի Գանի որ նորա վիճակը եպիսկոպոսի հանձնքից է կախուած՝ գիտական պատրաստութիւնը և ընդունակութիւնը բնականաբար երկրորդական տեղ են բռնում, ամէնքն աշխատում են հատուցի կողմնակի աղբիւրներ ձեռք բերել, հաճոյանալ ազգեցիկ աշխարհական անձանց, որով խեղճ և անպատուաբեր վիճակի մէջ են դրուում: Նոցա վիճակը վերջին քսան տարիներում աւելի ևս վատթարացել է վանական կարգերի չափազանց աճման շնորհիւ: Եկեղեցւոյ գլխաւոր եկամուտները սոցա ձեռքին են, իբրեւ քարոզիչ, ուսուցիչ, խոստովանահայր ամէն տեղ նոցան է նախապատուութիւնը. ուստի մինչ ծխական քահանաներն աղքատանում են, նոցա հարստութիւնը զնալով հսկայական չափերի է հասնում: 1881 թ.-ին Փրանսիոյ բոլոր վանքերի անշարժ կալուածների գինը 8 միլիոն էր հաշուում, այժմ հաշուում է 2 միլիարդ, իսկ ամբողջ կարողութիւնը 10 միլիարդ: 1789 թ.-ին Փրանսիայում 60 հազար կրօնաւորներ կային, այժմ կան 160 հազար, 1871 թ.-ին կղերական վարժարաններում սովորողներ թիւը 35 հազար էր, այժմ 65 հազար, Թէ այս կրօնաւորական կարգերի մէջ ինչպիսի հրէշաւոր բաներ են կատարուում երբեմն՝ երեւց վերջերս աստուծոյ խնայողութեան (յանուն վերափոխման ս. Աստուածածնի այգպէս կոչուող մի կրօն. կարգի) դէմ բաց արած դատից, որով զբաղուում էր ամբողջ եւրոպական մամուլը:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

Հաս անգամ առիթ ենք ունեցել բողոքելու այն անհասկացողութեան, այն թիւր և տարօրինակ դադարաւորների դէմ, որ երեւան են հանում մեր մէջ կրթուած մարդիկ աստուածաբանական դիտութիւնների և կրօնական խնդիրների նկատմամբ, բայց հարկ չկայ իսկապէս այսպիսի հանգամանքներում վրդովուելու. նոքա միայն չեն, որ այդպէս են մտածում. լուսաւոր Եւրոպայում ևս տեղի են ունենում յաճախ երեւոյթներ, որոնք ապացուցանում են, թէ ամենանշանաւոր գիտնականներն անգամ կարող են կատարելագոյն տգէտ լինել իրենց մասնագիտութիւնից դուրս ելող խնդիրներում և, ամօթ չհամարելով տգիտութիւնը մանաւանդ կրօնական—աստուածաբանական խնդիրներում՝ դատել նոցա մտնի, իբրեւ թէ այդտեղ ևս գիտնական հեղինակութիւն լինէին: Այդպիսի երեւոյթներից մէկը, որ առանձին ուշադրութեան հրաւիրեց իւր վերայ՝ մեծանուն գարովնական կենդանաբան պրոֆ. Հեկկէլի անցեալ տարի հրատարակած մի գիրքն էր, որ

կրում է «Աշխարհիս առեղծուածները. հանրամատչելի ուսումնասիրութիւններ մոնիստիքական լիտիւրգիայութեան մասին» անունը: Ընդունելով մի անգամ, որ աշխարհում առեղծուած չկայ, դերբնական բան չկայ՝ ամէն ինչ կարելի է և պէտք է միմիայն մեքենական օրէնքներով բացատրել՝ Հեկկէլ արհամարհում է և ծաղրում բոլոր հակառակ մտածողներին, թէպէտ դոցա թուում են Արիստով, Պլուտար, Դիւբուա—Ռէյմոն և այլ նման բնագէտներ և լիլիտիւսներ, որոնց բոլորին աստուածաբանները ետեւից գնացողներ է համարում, իսկ սոցա յառկապէս՝ տգէտներ կամ խաբեբաներ: Ի միջի այլոց նա յառաջ է բերում մի գլուխ «Գիտութիւն և քրիստոնէութիւն» վերնագրով, որ Christliche Welt թերթի մէջ խիստ սուր և հծու քննադատութեան է ենթարկել Եկեղեցական պատմութեան հմուտ ուսուցչապետ Լօօֆու և վայելուի կերպով ցոյց տուել նորա կատարեալ տղիտութիւնը, նորա կարծիքների անհեթեթութիւնը, նորա դարձածած աղբիւրների շինծու և ամենայն արժանահաւատութիւնից զուրկ լինելը: Հեկկէլ հաւատացնում է իւր ընթերցողներին, որ մեր չորս աւետարանները՝ լինելով երկրորդ դարում յառաջ եկած հակասութիւններով լի կեղծ դրուածներ, ընտրուել են նման գրութեանը մի մեծ խմբի միջից, աչքաւարութեամբ, Նիկիոյ ժողովում. իսկ այդ ժողովը նորա իմացածով տեղի է ունեցել 327 թ.-ին, մինչդեռ ամէն դպրոցական տղայ գիտէ, որ 325 թ.-ին էր: Իբրեւ այս հրաշալի գիւտի աղբիւր նա ներկայացնում է «Պապական ժողովոյց գիրքը» և բանից դուրս է գալիս, որ նա օգուտ է քաղել միջնադարեան իշխն աղամական արժէք չունեցող մի գրութեանց և այդ գրութեանք 1601 թ.-ին հրատարակող մի աստուածաբանի համարել է հեղինակ, կարծելով դուրս է եկեղեցական նշանաւոր հոյսերից մէկն է դա: Այդպէս և Քրիստոսի ծննդեան համար իբրեւ սոցա տեղեկութիւն յառաջ է բերել նա հրէական աւառապէսներից մէկը՝ առնելով ԺԳ. դարու մի անպիտան հրէայի հայհոյական դրուածքից, որ դործ է ածել արդէն Պուլաէր իւր մաղձը կաթսիի կեկեղեցու դէմ թափելու համար, և կոյր ատելութեամբ լեցուած՝ համարել է այն աւելի հին քան նոյն իսկ աւետարանները:—Տարօրինակ չէ՞ միթէ, որ գիտութեան անունով ամէն նախապաշարմունք ցրել կամեցող մարդիկ այսչափ նախապաշարուած են լինում քրիստոնէութեան նկատմամբ և պատճառաւորէն հաւատ ընծայելու տիկնայանի աւառապէսների, միայն թէ իբրեւ զէնք ծառայէր այդ ճշմարիտ հաւատի դէմ:

Ներատարող լիլիտիւայ-աստուածաբան պրոֆ. Տրեքտուշ նոյն թերթի մէջ մի ուրիշ յօդուածով

ապացուցանում է, որ Հեկիէլի լիւրիսովայական տեսութիւններն ևս նոյնչափ խախտում են և անհիմն, որչափ պատմական ծանօթութիւնները, որ նա ուրիշներին հաւատարմաբար ծաղրելով՝ իւր տեսութիւնները յենում է ո՛չ թէ գիտնական հետազոտութիւններին, այլ ինքնաստեղծ նիւթապաշտական հաւատալիքներին վերայ և պահանջում իւր նման հաւատալ՝ ո՛չ պակաս մոլեռանդութեամբ, քան ուրիշ հաւատացողները: — Պրոֆ Լօօֆս ոտիպուած եղաւ մի փոքրիկ տետրակ ևս գրել Հեկիէլի դէմ, երբ վերջինս նորա քննադատութեան մի ամբարտաւան և անարդար պատասխան տուաւ, գրեցին նաև ուրիշները, և սակայն Հեկիէլի գերբը հազարաւոր օրինակներով տարածուեցաւ, մեծ օրաթերթերի մէջ ոգևորուած մատենախօսութիւններ լոյս տեսան նորա մասին, իսկ ընդգիծականներն ձայնը շատ քչերի ախանջը հասաւ. ինչիցն է այդ: Ինչիցն է, հարցնում է պրոֆ. Հառնակ մի հակիրճ և շատ լուրջ յօդուածով, որ «Աստուածաշունչի գրքերի մասին իրաւունք են համարում ամենամանկաբաններ ասել, իրողութիւններ, որ ո՛չ մի ծանօթ մարդու համար կասկածելի չեն և որոնք ամենաշուքաւորական վկայութիւններով հաստատուած են՝ իբրև չեղած նկատել, օգի մէջ խօսել, բանի տեղ չգնելով գիտնական աշխատութիւնը, և այնուամենայնիւ պահպանել գիտնականի և պրոֆեսորի հեղինակութիւնը»։ Նորանից, պատասխանում է ապա ինքը մի քանի տող յետոյ, որ աստուածաբանական գիտութիւնը «դեռ ևս չի ադատուել այն կասկածից, թէ անախորժ բաներ քողարկում է, անկարելի բաներ պաշտպանում»։ Իսկ այդ կասկածը փարատել, վստահութիւն գրաւել կարելի է ո՛չ թէ մանր մունր երկրորդական միջոցներով, այլ դառն երկարատև աշխատութեամբ:

Ժամանակակից հասարակութեան մէջ դարերի ընթացքում այն համոզմունքն է հաստատուել, թէ ինչ որ բնագիտական ասում է գիտութիւն է և ճշմարտութիւն, ինչ որ աստուածաբանն է ասում՝ գիտասրբալ բառախաղութիւն է և կեղծք. յիշուի այդ նախապաշարումը ցրելու համար դեռ շատ ջանքեր են պէտք՝ պէտք է մանաւանդ ժողովրդականացնել, հանրամատչելի դարձնել աստուածաբանական գիտութեան մինչև այժմ ձեռք բերած արդիւնքները և ցոյց տալ նոցանով, որ քրիստոնէութիւնը ո՛չ մի ճշմարտութիւնից, ո՛չ մի քննադատութիւնից չի վախենում, որ նա զուտ գիտութեան և խոր պատմաբանական ուսումնասիրութեան առարկայ կարող է լինել և թօթափելով իւր վերայից պատահաբար իրեն յատկացրած կասկածելի տարրերը՝ ներկայանալ իւր բոլոր վսեմութեամբն ու ճոխութեամբ: — Իսկ թէ վերջին դարում այս ուղղութեամբ ար-

դէն բաւական դործ կատարուել է. աստուածաբանական գիտութեան սակաւաթիւ ներկայացուցիչներ դոնէ՝ իրենց մատուցած անժխտելի մեծ ծառայութիւններով, ստիպել են շրջապատողներին ճանաչել, որ ջուր չեն ծեծում, այլ առնուազն նոյնչափ արդիւնաւէտ և հիմնաւոր աշխատանք են դործ դնում և նոյնպիսի յորդանաց ու վստահութեան արժանի են, ինչպէս միւս գիտութեանց ներկայացուցիչները՝ կարելի է մի փաստ համարել նոյն պրոֆ. Հառնակին մօտ ժամանակներս տրուած հրապարակական պատիւը: Բերլինի գիտութեանց ճեմարանը, Գերմանիոյ ամենանշանաւոր գիտնական հաստատութիւնը, որ և առաջնակարգ տեղ է բռնում ուրիշ երկրներին նման հաստատութեանց շարքում՝ տօնեց իւր զոյութեան երկերիւրամեակը, Հառնակին յանձնելով գրել իւր պատմութիւնը և նորան ընտրելով իւր կողմից իբրև պաշտօնական ճառախօս հանդիսի միջոցին և այդ հանդիսին մասնակցողները, որոնց թուում պակաս չէին նաև բնագիտանք՝ զանազան թերթերում ապա՛ծ նկարագրութեանց մէջ առանձնապէս դովաբանում են Հառնակի ճառը, իբրև մի փառաւոր գիտնական դործ:

— Լուսաւոր աշխարհի տարօրինակութիւնները մէկն էլ այն է, որ անհաւատութեան հետ մանաւանդ նորա գլխաւոր կենտրոններում, շատ ընդարձակ առպարէլ է գտնում մտախապշատութիւնը: Ոտիկանական տեղեկութիւններից երևում է օր, որ Բերլինում հազարաւոր մարդիկ կան թուղթ բանալով, դուշակութիւններ անելով, արձիճ թափելով և այլ այսպիսի կախարդութիւններով ապրուստ շահող: Եւ միայն հասարակ ամբոխը չէ որ դիմում է դոցա, այլ նաև հարուստ բարձր դասին պատկանող, սեփական կառքերով ման եկող անհատներ: Թէ յաճախորդները և թէ դուշակողները մեծ մասամբ կանանց դասից են հարկու: Քիչ չեն այնպիսիները, որոնք այնչափ ընդարձակում են իրենց շահաւէտ դործը՝ մինչ սկսում են լրացրական յայտարարութիւններով իրենց վարպետութիւնը հռչակել և միամիտներին հրապուրել: Չափի օրուայ թերթերից մէկում 70 այդպիսի յայտարարութիւններ կային, որոնցից ոմանք խոստանում էին խաղատոմսի ճիշտ համարն ասել, ուրիշները ապագան բոլոր մանրամասնութիւններով դուշակել, կամ հաւատացնում էին, որ բաղմաթիւ ազնուական ու բարձրատոմս ծանօթներ ունին և ինչ: Վան ճարպիկներ ևս, որոնք իբրև օտարադի են ձեւանում՝ հոռեգարացի, ուպանիացի, անգլիացի, օրպէս զի իրենց արհեստն ասելի հրապուրիչ դարձնեն. իսկ մէկը յայտնում է, որ «նշանաւոր դուշակող և մարդկանց մտքերը կորդացող շէյխ Մուհամէդից» սովորել է միտաբա-

կան դիտութիւններն քուրս դադարեցնելը:—Մար-
դիկ երբեմն մի քայլ առաջ անելուց յետոյ եր-
կու. քայլ յետ են գնում:

ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՏՓԽԵՍՈՒՄ

ԵՒ ՎԵՐԱԳԱՐՉՆ Ի Մ. ԱՐՈՒ:

Վեհափառ Հայրապետը աւագ շարժուայ
խորհրդաւոր տօներին անձամբ մասնակցից
հանդէսներին, վանքի Մայր եկեղեցում. ծաղ-
կազարդի երեկոյեան կատարեց դռնարացէքի
կարգը մասնակցութեամբ Գեր. Գեորգ Արքե-
պիսկոպոսի, Տ. Տիրայր և Տ. Կորիւն վար-
դապետներ. հինգշաբթի երեկոյ ոտնալուայի
խորհուրդը՝ իւր շուրջն ունենալով Գեր. Գե-
որգ Արքեպս.ին, հինգ վարդապետների և
վեց քահանաների. եկեղեցին երկու դէպքում
ևս այնքան լիքն էր՝ որ հազիւ կարելի
չնչել, Նորին Ս. Օծութիւնը նախազահեց
նաև աւագ ուրբաթ երեկոյեան թաղման հան-
դիսին, որ կատարուեց դրսում՝ վանքի բա-
կում: Սակայն այս բոլոր ժամանակ Նորին
Սրբութիւնը տկար էր զգում Դրեն, որի հետ
ապա հոգնածութիւնը և թեթեւ ինֆլուէն-
ցիան միանալով այնչափ ուժասպառ արին,
որ զատիկ ճրագալոյցին և տօնին չը կարո-
ղացաւ այլ ևս եկեղեցի իջնել և պատարագել՝
ինչպէս և շնորհաւորութեան եկած հիւրե-
րին ընդունել, որոց թուում էին Կովկասի
Կառավարչապետի օգնական Գեն. Լէյտենանտ
Փրէզէ, Ս. Էկզարխը, Հոգարարձու. պ. Նա-
նովսկին, Պարսից հիւպատոսը, բաղմամբիւ
բարձր կարգի պաշտօնեաներ, պատուաւոր
քաղաքացիք ևլն:

Հոգեւոր Տիրոջ խնամով չորս բժիշկներ
պ. պ. Ա. Բաբայան, Բ. Մաւասարեան, Տ.
Կարապետեան և Կառլէլին, տեսնելով որ
Նորին Սրբութեան հիւանդութիւնը ծանրա-
նում է, որոշեցին փոխադրել քաղաքից դուրս
Կրճանիսի այգիներում Շնորհ. Կոյս Հռիփ-
սիմէ Թայիրեանի ամարանոցը, որ ուրախու-
թեամբ զրել էր Վեհափառ Հայրապետի տրա-
մադրութեան ներքոյ: Այստեղ մաքուր օդի

և առողջարար ջրի, բժշկաց անդուլ ջանքի
և խնամքի շնորհիւ ութ օրուայ ընթացքում
Հոգեւոր Տէրն առողջացաւ և բաւական կազ-
դուրուեց: Ապա ապրիլի 20-ին իջնելով ամա-
րանոցից՝ երկու օր մնաց Առաջնորդարանում
և 22-ին ուղեորուեցաւ գէպի Մայր Աթոռ:
Նորին Սրբութեան համար վարձուած էր ա-
ռանձին գնացք Սալօն—վաղոնով: Մինչև
կայարան ուղեկցում էին Տփլիսի Գեր. Ա-
ռաջնորդը, պատուաւոր քաղաքացիք, քա-
հանաներ և բաղմամբիւ ժողովուրդ, իսկ այն-
անդից մինչև Ալէքսանդրապոլ՝ Տ. Մխիթար
վարդապետ, Տ. Կորիւն վարդապետ, Տ. Գա-
րիգին վարդապետ Յովսէփեան. Առաջնորդ
Սրբազանի կողմից Թէլէթի և Շաւնաբաթի
վանահայրները՝ Դիոնէսիոս և Յովհաննէս
վարդապետներ, Արժ. Գիւտ. Ա. քահանայ
ևլն. նոյնպէս և Բժշկապետ պ Աւետիք Բա-
բայան:

Սանահին Կայարանում Վեհ. Հայրա-
պետին դիմաւորեց Ալէքսանդրապոլի փո-
խանորդ Տ. Մատթէոս վարդապետը, երկու
պատուաւոր քաղաքացւոց հետ, որոնք եկած
էին որպէս պատգամաւորների, Ալէքսանդրապո-
լի հասարակութեան կողմից: Ղարաբլիսայի
կայարանում ժողովուած էր զիւլի ամբողջ
ժողովուրդը մարդ, կին, ծեր և երեխայ. ճա-
նապարհին կանգնել էին տեղական ուսումնա-
րանի աշակերտները իրենց ուսուցիչներով, և
քահանաների հետ: Այնտեղ ներկայացաւ Նո-
րին Սրբութեան Ալէքսանդրապոլի գաւառա-
պետը, որ և ուղեկցեց մինչև քաղաք:

Ալէքսանդրապոլ հասաւ գնացքը երեկո-
յեան 7 1/4 ժամին, և Հոգեւոր Տէրը օրհնելով
գիմաւորող խուռն բաղմութեան՝ կառքով
իջաւ առաջնորդարան: Եկեղեցւոյ դրան սպա-
սում էին տեղւոյն հոգեւորականները, բայց
Վեհափառ Հայրապետը տկար լինելով չը կա-
րողացաւ եկեղեցի իջնել: Երկրորդ առաւօտը
ապրիլի 23-ին կայսերական տօն լինելով՝ Նո-
րին Սրբութիւն պատարագին եկեղեցի իջաւ
և մնաց մինչև մաղձանքի վերջը: Տ. Կորիւն
վարդապետին հրամայած էր քարոզ խօսել
պատարագի ժամանակ: Նորին Սրբութիւն
երեք օր մնալով Ալէքսանդրապոլում ուղի ելաւ
այնտեղից գէպի Ս. Էջմիածին ամսի 25-ին:

առաջին օրը զիշերեց Բաշ Ապարան, որան-
դից օրհնութիւնն առնելով վերագարձան
ուղեկցող բժիշկ պ. Նիկողայոս Տ. Սահա-
կեան և փոխանորդ Տ. Մատթէոս վար-
դապետը, և մնացին միայն Վեհ. Հայրապետի
սակաւաթիւ հետեորդները: Մոզնոյ ս. Գե-
որգ վանքում ընդ առաջ էին եկել Սինօզի
անդամներէրց Գեր. Տ. Մակար եպ. և Տ.
Թուսիկ վարդապետը, և միաբանուեան կող-
մից Տ. Համազասպ և Տ. Եղիշէ վարդապետները:
Երեկոյեան ժամի 4-ին դուրս գալով Մոզնոյ
վանքից Նորին Սրբութիւնը հասաւ Ս. Էջ-
միածին ժամը 6½ ին. Ճանապարհին հետըզ-
հատէ զիմաւորելու եկան կառքերով Հոգեոր
Ծեմարանի Տեսուչ Տ. Կորապետ վարդապետը
ուսուցիչներով, Վաղարշապատի հասարակու-
թեան տանուտէրը և ուրիշ ձեւաւորներ: Վան-
քի մեծ դրան սպասում էին բոլոր միաբա-
նութիւնը, Ծեմարանի աշակերտները և բազ-
մութիւնը. Նորին Սրբութիւնն ուղղակի
Մայր Տաճար առաջնորդուելով չոքեց իջման
Ս. սեղանի առաջ և զխաբաց աղօթեց. ապա
ուղեկցութեամբ միաբանից և աշակերտաց
բարձրացաւ վեհարան և հանգստացաւ:

Նորին Սրբութիւնն այժմ զգալի կեր-
պով կազդուրուում է և սկսել է զբաղուել
իւր բազմազիւմի հոգսերով:

Կիւրակէ աւրել 30-ին ս. պատարագից
յետոյ Վեհափառ Հայրապետի ներկայու-
թեամբ հոգեհանգիստ կատարուեցաւ նորոգ
հանգուցեալ բարեյիշատակ Ենովք Բուդա-
ղեանի համար, որ իւր նշանաւոր կարող-
ութեան մեծագոյն մասը (աւելի քան կէս մի-
լիոն ռուբլի) կտակել է խիստ հոգեշահ բա-
րեգործական նպատակների, ի թիւս որոց 20
հազար ռուբլի Մայր Աթոռի Ծեմարանին:
Մի տարուայ ընթացքում այս երկրորդ ան-
գամն է, որ Ծեմարանը խոշոր նուէր է ըս-
տանում Բուդաղեան բարեգործ ընտանիքից:
Անցեալ տարի մայիսին վախճա՛եցաւ Բադ-
ում հանգուցեալ Ենովքի եղբորորդին Սմբատ
Բուդաղեան, որի եղբայրը պ. Երուանդ և
այլ ժառանգները խոստացել էին երկու մըշ-
տական որդեգիրներ ունենալ Ճեմարանում
նորա յիշատակին, և կատարեցին այդ խոս-

տումը. տարեկան 400 ռ. թոշակն ուղարկելով՝
այժմ պահուում են արդէն երկու որդե-
գիրներ հանգուցեալ Սմբատի անունով:

ՄԱՅՐ ԱԹՌՈՒ

Գեր. Անանիա եպիսկոպոս նշանակուած
լինելով Գանձակի փոխանորդ՝ կիւրակէ՝ ամ-
սոյս 7-ին մեկնեց գէպի իւր պաշտօնա-
տեղին: Գանձակի Փոխանորդ Տ. Բագարատ
վարդապետ Թաւաքալեան փոխադրուում է
Տփլիս ս. Սարգսի վանահայրութեան, կա-
լուածոց կառավարչի և կոնսիստորիայի նա-
խանգամի պաշտօնով:

Գարնան բացուելուն հետ սկսուեցաւ
նաեւ օտարազգի հիւրերի երթևեկութիւնը.
պէտք է ենթադրել, որ երկաթուղու մօտե-
նալու հետ կրաղմանան նաեւ նոցա այցելու-
թիւնները ս. Էջմիածնում: Այդ այցելուներ-
ից պէտք է յիշել առանձնապէս Փրանսիայի
պ. Բոնէնին, որ Միջին Ասիայում հնագի-
տական հետազօտութիւններ կատարող Փրան-
սիական յանձնաժողովի պարագլուխն է և
վերադառնալով այնտեղից Մայր Աթոռ այ-
ցելեց ամսոյս 7 ին իւր հայրենակից պարոն
և տիկին Պորկիէնիերի հետ: Երբեք չի գիտա-
կանը զխաւոր նպատակ է ունեցել գտնել այն
բոլոր հեղեղները, որ թողել են նեստորականե-
րը քրիստոնէական առաքելութիւնը տարածե-
լով մինչև Միջին Ասիայի և Զինաստանի խոր-
քերը: Նորա հետազօտութիւններից երևում
է, որ այդ քարոզիչներ թուում եղել են նաեւ
շատ հայեր, և նեստորականների ամենահեռա-
ւոր գաղթավայրերից մէկում՝ Մոնղոլիայի և
Զինաստանի սահմանի վերայ, Սինինգի և Տանց
— Կարի մէջ՝ Տուպա — Զէնդ (Տուպա պարսպա-
պատ քաղաք) կոչուած տեղում մինչև վերջին
տարիներս եղել են հայ գաղթականներ, որոնց
1894 թ. ին տեսել է ամերիկացի մի ճանա-
պարհորդ՝ այժմ հիւպատոս Թունաստանում
բայց 1895 թ ին տեղական մահմեդականները
խռովութիւն յարուցանելով այդտեղ՝ կործա-

նել և բնակիչներին կոտորել են, այնպէս որ պ. Բոնէն նոյն տեղն այցելելիս միայն աւերակներ է տեսել և ոչ մի կենդանի հետք չի գտել: Մա կարծում է, որ այդ հայերն անպատճառ հին դադթականութեան մնացորդներ պէտք է լինին և ոչ պարսկա—հնդկական դադթականութեան մի շառաւիղ, որովհետեւ նոքա կարող են այստեղ հասած լինել միայն այն միակ ճանապարհով, որով անցել են նեստորական քարոզիչները. հնդկաստանից այդտեղ զաւ անհնարին էր:—Հայերն ունեցել են ի միջի այլոց) շատ հին ժամանակներում արդէն (Ը—ԺԴ. դար), մի նշանաւոր վանք Պսսիկ—Կուլ լճի հիւսիսային կողմում, որ գտնուում է ուստական սահմանագլխի մօտ: Այդ վանքում ըստ աւանդութեան պահուում էր Մաթթէոս առաքեալի մարմինը, և այդտեղ հաստատուած քրիստոնէական առաքելութիւնն այն մեծ նշանակութիւնն ունի, որ նա շփումն է յառաջ բերել քրիստոնէութեան և բուդդայականութեան մէջ և այդ շփման արդիւնքն եղել է լամայական կրօնը, որ էութեամբ նոյն բուդդայականութիւնը լինելով՝ բազմաթիւ ծէսեր և արարողութիւններ է փոխ առել քրիստոնէութիւնից: Լամայական կրօնի ամբողջ արտաքինը այնչափ նման է քրիստոնէական եկեղեցւոյ, որ երբ այս կողմերն առաջին անգամ այցելած մի լազարիստ կրօնաւոր իւր ճանապարհորդութիւնն ու ապաւորութիւնները մի գրքով միամտաբար նկարագրեց՝ նորա զիրքը արդիւնաւ գրքերի ցանկի մէջ անցաւ, որովհետեւ պապականները վախենում էին, թէ հիթանոսական կրօնի այնչափ մեծ նմանութիւնը կաթոլիկ եկեղեցւոյ կարգերի հետ անտեղի կասկածներ կյարուցանէ: Այժմ՝ յայտնուում է ուրեմն, որ այդպիսի կասկածի տեղիք չկայ ամենեւին. բուդդայականութիւնն սկզբում ոչ մի ծէս չունէր՝ բառի բուն իմաստով կրօն իսկ չէր, այլ մի վերացական բարոյագիտական աշխարհայեցողութիւն, որ զանազան կրօնների հետ շփուելով՝ մի տեղ բազմաստուածեան, միւս տեղ միաստուածեան կրօնի կերպարանք առաւ. լամայական կրօնի հիմնադիրը՝ բնիկ ծիրկեթցի, լաւ հասկացել էր որ բուդդայականութիւնը չի կարելի մատչելի անել ժողո-

վորդին առանց արտաքին կարգեր մտցնելու. նորա մէջ, և ահա այդ կարգերը նա վերցրեց քրիստոնէութիւնից, որին ծանօթացել էր յիշեալ լճի մօտերը մի ճանապարհորդութեան միջոցին: Հայոց վանքը, ինչպէս և Միջին Ասիոյ քրիստոնէութեան զրեթէ ամբողջ կազմածը կործանուեցաւ և անյայտացաւ ամենայն հաւանականութեամբ Լէնկ—Թէմուրի աշխարհաւեր արշաւանքների ժամանակ:

ՃԵՄԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ.

Ծեմարանում լսարանական և դպրանոցական բաժինն աւարտողների դասերը վերջացան զաւակի տօներին. առաջիններին միջոց տրուեցաւ մինչև մայիսի 1 աւարտական շարադրութիւն գրելու, յետոյ սկսուեցան քննութիւնները. միւսների քննութիւնն սկսուեցաւ ապրիլի 18-ին: Մնացած դասարանների դասերը շարունակուում են մինչև մայիսի 13. այնուհետև քննութիւններ կլինին նաև այս դասարաններում այն առարկաներից, որոնց դասընթացն այդտեղ աւարտուում է. լսարաններում յունարէն և գերմաներէն լեզուներից ևս: Միաժամանակ դասարանական քննութիւններ են կատարուում Հ. Տեսչի ներկայութեամբ, տօներից ի վեր, ստորին դասարաններում:

Բերկրութեամբ սրտի նկատում ենք, որ Մայր Աթոռի Հոգեւոր Ծեմարանը աւելի ու աւելի զրաւում է լուսամիտ հայ հասարակութեան ուշադրութիւնը և վայելում նորա սէրը,—մի միութարական երեւոյթ, որ առհաստաւ է ամէն մի հասարակական հաստատութեան յարատեւութեան և յոռաջողիմութեան: Մերկայ ուսումն. շրջանում գեղեցիկ նուէրներ ստացաւ մասնաւորապէս Ծեմարանի մատենադարանը.

1. Իշխ. Կ. Բէհբութեանցից (Պետերբուրգ) 33 հատոր, գլխաւորապէս աստուածաբանական գրքեր:

2. Մեծ. պ. Գր. Զանչեանցից (Մոսկովա) փետրուար ամսին մօտ 200 անուն այլ և այլ գրքեր ու պարբերական հրատարակու-

թիւներ հայերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն և անգլիերէն լեզուներով: Բացի սորանից բազմաթիւ լուսանկարներ և մի թանկագին փոքրիկ ժողովածու Вратск. Помощи ժողովածուին մասնակցող հեղինակների ու նկարիչների ինքնագրերի (աւտոգրաֆ):

Երկրորդ անգամ յարգելի պ. Զանչեանն ուղարկել է սոյն մայիս ամսին մօտ 300 կտոր ընտիր դրքեր ռուսերէն և անգլիերէն լեզուներով և մի շատ հարուստ ժողովածու լուսանկարների՝ Եւրոպայի գանազան քաղաքներում պահուող գեղարուեստական յիշատակարանների վերաբերեալ:

Ճեմարանի վարչութիւնը իւր սրտագին շնորհակալութիւնն է յայտնում նուիրատու պարոններին:

Ա Ջ Դ.

Շորին Սրբութեան Վեհափառ Հայրապետի հրամանաւ յայտնուում է ի դիտութիւն հասարակաց, որ Ճեմարանում առաջիկայ ուսումնական շրջանի համար աշակերտաց ընդունելութիւն ամենեւին չի լինի:

ՏՆՃԿԱՆՈՒՄ

Հաստատ աղբիւրից տեղեկացանք, որ Թիֆլիզի պատուաւոր փաճառական Գրիգոր Եսկոբեան Բայեանդուրեանցը աղբիւր Վեհափառ Հայրապետի 80-րդ Զատիկը շնորհաւորելու առթիւ յանձն է առել այս տարուանից պատասպարելու չորս որբեր Կարնոյ մօտ գտնուած Կարմիր Վանքի որբանոցում: Սրանց պահպանութեան թոշակը, ընդամենը տարեկան 200 ռ., պ. Բայեանդուրեանցը մինչև որբանոցի փակումը հասցնելու է Պետերբուրգի այն յարգելի հայ տիկնանց, որ խնամատար են յիշեալ որբանոցին: Երեք տարուց յետոյ նոյն գումարը պիտի տրուի Սանատրեան վարժարանին, ուր պ. Բայեանդուրեանցի անունով մի որբ պէտք է ուսանի: Բարերարի ցանկութիւնն է, որ Սանատրեան վարժարանի սան ընդունուի յիշեալ չորս որբերից մէկը՝ ամենից ընդունակը: Այս թոշակը Սանատրեան

վարժարանում պ. Գր. Բայեանդուրեանցի անունով մշտական դարձնելու համար՝ բարեբարը առանձին մի կարգադրութեամբ պիտի ապահովէ:

Էրզուրումէն կը գրեն. «Ռուսահայ Պ. Ճանչիէֆի շնորհիւ տեղական աղքատները այս Զատիկ առթիւ ալ զուրկ չմնացին մխիթարութենէ: Աղքատանամը՝ իր դրամական տագնապին պատճառաւ՝ վհատած էր պահ մը, տեսնելով որ, հակառակ բռն փափաքին ու ջանքերուն, պիտի ստիպուէր այս տարի մերկ թողուլ դպրոցական աղքատիկ երկսեռ ուսանողները, չկրնալով ըստ սովորութեան՝ անոնց զգեստ մատակարարել այս Զատիկուան առթիւ: Ահա ճիշդ այս ժամանակին էր որ Պ. Ճանչիէֆի նպաստն հասաւ Աղքատանամին, համբերութեան նոր դաս մը տալու և աղքատին յոյս ու մխիթարութիւն ներշնչելու: Այս նպաստն՝ որ 58 Օսմ. ոսկի է, ամբողջովին Աղքատանամին ղրկուած է որ անոր մէկ մասովն զգեստ պատրաստել կուտայ 300 էն աւելի աղքատիկ երկսեռ ուսանողներու, և, ինչպէս կ'ըսենք, անոր մնացորդն ալ պիտի յատկացնէ անօգնական կարօտ ընտանիքներու համար տան վարձագնի և հացագնի»:

— Վանայ Վարագայ վանքի որբանոցին միավեայ՝ 1899 Յունվ. 1 էն մինչև Դեկտ. վերջ նոյն տարուոյ, հասոյթի գումարը եղած է 144,232.30 դր., իսկ ծախուց գումարը 154,678.25 դր.: Որբանոցին՝ յաջորդ տարուոյ մէջ վճարելի պարտուց գումարն է 14,492.20 դր., իսկ յաջորդ տարուոյ մէջ գանձելի պահանջից գումարը՝ 2054.25 դր.: Ընդհանուր գումար ծախուց և հասոյթից 158,725.10 դր.:

— Զատիկական տօնին առթիւ ինչպէս Յունաց, նոյնպէս Հայոց Պատրիարքարանին 150 ոսկի շնորհեր է Վեհ. Սուլթանը:

— Սըվազի առաջնորդ Գեր. Տ. Պետրոս Արքեպիսկոպոս որ վերջերս Թոգատ կը գտնուէր, ժողովուրդին օգտակար նորութիւն մը մտածեր է, տեղւոյն ազգ. վարժարանի սրահին մէջ հաստատելով կիրակնօրեայ քարոզչութիւններ՝ աշխարհականներու կողմէ: Տ. Պետրոս Սրբազան այդ քարոզչութեան հոգը յանձնած է Պ. Միսաք Փանոսեանի, որ բաւական ատեն Արմաշու Դպրեմանքին մէջ աշակերտել է և հոն կէս կրօնական, կէս աշխարհական լաւ ուսում մը ստանալէ ետքը իր ծննդավայրը՝ Թոգատ վերադարձած էր, տեղւոյն Ազգ. փոթարանին մէջ ուսուցչական պաշտօն ստանձնելու համար: Այդ քարոզչութեանց առաջին կիրակին պ. Միսաք Փանոսեան բացատրեց երեսը խաչակնքելու սովորութիւնը, ըսելով թէ այդ սովորութիւնը նորամուտ բան մը չէ. ըսաւ թէ Ս. Բարսեղ Հայրապետ երեսը խաչ հանելու սովորութիւնը առաքե-

լական կը համարի, և թէ Ս. Կիրիլանոսի վկայութեան համեմատ, այդ սովորութիւնը ի գործ կը դրուէր Մկրտութեան միջոցին: Քարոզէն վերջ ներկայ բազմաթիւ ժողովուրդէն շատեր մտնենալով իրեն, իրենց շնորհակալութիւնը յայտնեցին և շնորհաւորեցին զիրքը ձեռք բերած յաջողութեանը համար: Այս կրօնական հանգէսը փակուեցաւ Ներսէս վարդապետ Մկրտչեանի և Տ. Յակոբ քահանայի օրհնութիւններով: Պ. Փանոսեան ամէն կիրակի պիտի շարունակէ եղեր իր աշխարհականի քարոզները:

— Երուսաղէմի վանքին Աղէքսանդրիոյ մէջ ունեցած կալուածները գնուած են արարական 1254 թուականին, Բէթրաքի Յովհաննէս անուն Հայէ մը 1800 եգիպտ. ոսկիի: Այդ կալուածները կը բաղկանան 41000 կանգուն տարածութեամբ ընդարձակ հողէ մը որուն մէկ մասին վրայ կառուցուած են խանութներ և տուներ: Թուականէս չորս տարի առաջ յիշեալ Բէթրաքի Յովհաննէսի թոռներն ու թոռնորդները՝ «Ժառանգորդք Բիէռ Մէլիչի» օտարաձև անունին տակ դատ բացին վերոյիշեալ կալուածներու մասին: Եւսկանելով սեպհականութեան իրաւունք ունենալ անոնց ամբողջութեան վրայ: Այդ «Ժառանգորդք»ները կը բաղկանան 16 յանձերէ, որոնց մէկը՝ անդլիացի տիկին մը, 3 պելճիքացի, մէկ աւստրիացի օրիորդ, 2 գերմանացի, 6 զուիցերիացի, 2 իտալացի և 1 տանիմարքացի: Կատարեալ բարեկրօնեան խառնակութիւն մը որուն մէջ Հայու նշոյլը, հոտն անգամ չկայ: Արեմն վաթսուն տարուան ընթացքին մէջ այդ սերունդը բոլորովին օտարացեր է, զի Բէթրաքի Յովհաննէսի հայութիւնը բնաւ տարակոյս չի վերցնել: Ըստ որում Երուսաղէմի անունով շինուած հէօճէթին մէջ որոշակի նշանակուած է Բէթրաքի Եուանիս իւր Էրմենլի, այսինքն «Բէթրաքի Յովհաննէս Հայը»:

Դատը նախնական դատարանին մէջ շահուելէ յետոյ, երեք տարիէ ի վեր Վերաքննիչ Ատեանին առջև կը ձգձգուէր: Բայց ահա այս անգամ թուականէս 2 շաբաթ առաջ, դատարանը իր վերջնական վճիռը արձակեց ի նպաստ Երուսաղէմի վանքին:

Մէլիչի ժառանգորդները կուգէին հին հէօճէթներու ինչ ինչ անկանոնութիւններէն օգտուիլ և այս տեսակէտով գործը բաւական կնճռոտ հանգամանք ունէր: Այսու ամենայնիւ շնորհիւ քաղաքիս առաջնակարգ փաստաբան պ. Արէրիք Լմուշնի ջանքերուն և խառն դատարանի դատաւորաց ուղղութեանն ու ողջմտութեանը, Երուսաղէմի վանքը դատը շահեցաւ: Խնդրոյ առարկայ եղած կալուածները կը ներկայացնեն այսօր 25000 անգլ. ոսկւոյ հարստութիւն մը:

— Պիթլիսէն հետեւեալը կգրեն. — «Ժամանակէ մը ի վեր տեղւոյս թեմական գործերը անկերպա-

րան վիճակ մը ստացած են: Տեղացի ազգայիններէն շատեր կը փափաքին միացած տեսնել վանքներն ու եկեղեցիները, յանձնուած շնորհքով խնամակալութեան մը ձեռքը: Եթէ երբեք այս գեղեցիկ խորհուրդը իրագործուելու ըլլայ, ան ատեն, շնորհիւ անթերի մատակարարութեան մը, առաջնորդարանը բնաւ առիթը չպիտի ունենայ հասոյթի նուազութենէն գանդատելու: Առանց այդ հասոյթներու շէնք շնորհք մատակարարման ինչպէս կարելի պիտի ըլլայ լաւ վիճակի մը մէջ պահել տեղւոյս վարժարաններն ու որբանոցը: Այս վերջին հաստատութիւնը մանաւանդ ամէնէն աւելի խնամքի առարկայ պէտք է դարձնել, եթէ երբեք վաղը միւս օր Պատրիարքարանը դադրեցնելու ըլլայ իր նպաստը: գրեթէ ոչինչ պիտի ունենանք որով կարողանանք նիւթապէս ապահովել որբանոցին գոյութիւնը»:

— Վանէն նորէն կարօտութեան լուրեր կը հասնին: Տաղվիրան գիւղը և շրջակայ քանի մը գիւղեր մանաւանդ շատ չքաւոր վիճակ մը ունին: Վիճակ մը զոր բարւոքելու համար Վանայ Առաջնորդարանը հազիւ կրցեր է հինգէն վեց չափ ցորեն ղրկել: Վանայ ամերիկեան որբանոցին աշակերտները իրենց մէկ անգամի հացէն ինքզինքնին զրկելով 150 քաշ հաց նուիրեր են նոյն գիւղի մանուկներուն:

ՊԱՐՍԿԱՆ ԱՅԺ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԱՐԱՄԵԱՆ և Ս. ԱՆՆԱՅԵԱՆ ԵՐԿՍԵՌ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ

1898/9 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՄԻ.

1898/9 ուս. տարուայ ոկդքին Արամեան դպրոցում կային 87 աշակերտ, ու Աննայեան դպրոցում 63 աշակերտուհի (150): Նոր ընդունուեցան 38 աշակերտ և 23 աշակերտուհի (61), որով տարուայ ոկդքում կային 125 աշակերտ և 86 աշակերտուհի, ընդամենը 211 աշակերտեալ, որոնցից տարուայ ընթացքում զմանապան ժամանակ հեռացան 7 աշակերտ և 2 աշակերտուհի (9 աշակերտեալ):

Ահա աշակերտելոց տեղաւորութեան և փոխադրութեան ցուցակը:

Արամյան դպրոց Ս. Աննայան դպրոց

Գրառարաններ	Աշակերտ	Փոխուսուցիչ	Մեացիք	Հետացում	Աշակերտներ	Փոխուսուցիչ	Մեացիք	Հետացում
I	20	15	5	»	20	16	4	»
II	26	18	7	1	23	18	4	1
III	26	22	3	1	15	11	3	1
Ա	20	13	5	2	18	8	10	—
Բ	14	9	4	1	10	8	2	—
Գ	11	8	2	1				
Դ	18	7	—	1				
Գում	125	92	26	7	86	61	23	2

Աւերման մնացած 202 աշակերտականներից փոխուսուցիչ են 153 (75,70%), Բոլոր թոշակ վճարողները թիւն է 128 (ստացուել է 505,5 դրան) ընդհ. թիւը 64 0/0:

Դպրոցից դեռ ու տետրակ է արուած հանգուցեալ Մնացական Տէր Յակովբեանի 10 որդեգիրներին. Թաւրիզի Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը 25 որդեգիր թոշակագրամ է վճարել, իսկ Ատրպատական Հայուհեաց Բարեգործ. Ընկերութիւնը 10 չքաւոր երեխայի մի մի ձեռք հագուստ է բաշխել:

Ըստ ծննդավայրի 158 սոյն Բերգամաղից էին, 25՝ շրջակայ գաւառներից, 18՝ հեռաւոր տեղերից (3 Աղբակեցի գաղթական) և 10՝ Լիւաւայից:

Ժողովաց պարապմունքին նայելով.

Վաճառականներ, դործակատարների և մանրավաճառների գաւառ էին	107
Արհեստաւորների գաւառ	46
Ծառաների	17
Անդործ և անյայտ անձանց	11
Պաշտօնեաների	9
Օղեւաճառների	8
Գիւղականների	7
Ուսուցիչներ	6

211

Աշակերտելոց ընդունելութիւնը տեղի ունեցաւ 1898 օգոստ. 11-ին: Պարապմունքներն սկսուեցան սեպտ. 3-ից, իսկ կանոնաւոր դասերը սեպտ. 15-ից. դպրոցական օրերը, թիւով 210, տեւեցին մինչև Յունիսի 1-ը քննութեան օրերն էին 11, այսպիսով 199 օր դաս է եղել. կիւրակի և տօն օրերի թիւն էր 65:

Անցեալ տարի ևս ուսուցչական խմբի մէջ չնչին փոփոխութիւններ եղան. պաշտօնավարում էին հետեւեալ անձինք.

Պ. Նիկ. Տէր Օհանեան՝ ուսուցիչ հայոց լեզուի (Ար. Ա—Բ, և Ան. Ա—Բ), հայոց պատմութեան և բանահիւսութեան տեսութեան (Ար. Բ—Դ). շաբաթական 26 դասով (տարեկան 240 թ. ուսմ.):

Պ. Վահ. Բժշկեանց՝ ուսուցիչ ընական գիտութիւնների և թուարանութեան (Ար. III Բ—Դ և Ան. III Բ), ընդհ. աշխարհագրութեան (Ան. Ա—Բ) և մարմնամարզութեան (Ար. Դ). շաբաթական 26 դաս (տարեկան 240 թ. ուսմ.):

Պ. Լևոն Գէորգեան՝ ուսուցիչ ռուսաց լեզուի (Ար. Ա—Դ), թուարանութեան (Ա. I—III) և ընդհ. աշխարհագրութեան (Ար. Ա—Բ). շաբաթական 28 դասով (240 թ. ուսմ.):

Պ. Սարգիս Անդրէասեան՝ ուսուցիչ կրօնական աւարականներ (Ար.—Դ և Ան. III—Բ), գիտողական ուսման (Ան. II—III), երգեցողութեան (Ար. III—Ա. և Ան. Ա—Բ) ու ձայնագրութեան (Ար. Բ—Դ), շաբաթական 27 դասով. այլ և շաբաթը երկեց խմբական երգեցողութեամբ էլ պարապում և եկեղեցում երգեցիկ խմբի կառավարիչ էր, շաբաթը մի դաս աւելի է պարապել (220 թում. ո.):

Պ. Գրիգոր Աղաջանեան՝ ուսուցիչ հայոց լեզուի (Ար. II—III), գիտողական ուսման (Ար. I—III), երգեցողութեան (Ան. I—III և Ար. II), ընդհ. աշխարհագրութեան (Ար. Գ) և յոնուսերից ռուսաց լեզուի (Ար. III). ցյունուար ունէր 26 դաս. այնուհետև 29 դաս. (220 թ. ուսմ.). պարմը գասերը սկսել է հոկտ. 5-ից:

Պ. Մէլ. Շահբաղեան՝ ուսուցիչ թուարանութեան (Ար. II—Ա), հայոց պատմութեան (Ան. Ա—Բ), գծագրութեան (Ար. III—Ա և Ան. II—Բ.) և գրութեան (Ար. Ա. և Ան. Ա—Բ). շաբաթական 28 դասով (տարեկ. ուսմ. 210 թ.):

Պ. Կար. Յարութիւնեան՝ ուսուցիչ հայոց լեզուի և գրութեան (Ան. I—III), 28 դասով, նաև քարտուղար (200 թ. ուսմ.):

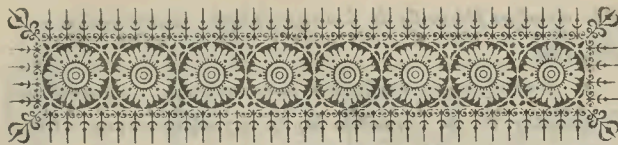
Տիւրան—խան Գալֆայեան՝ երթեկի ուսուցիչ Ֆրանսերէնի (Ար. Ա—Դ), 12 դասով (տարեկան 170 թ. ուսմ.):

Տիկ. Հեզ. Փարբի՝ վարժուհի ձեռագործի, կարուստի (Ան. I—Բ), 15 դասով. նաև վերականգնի Ս. Աննայան դպրոցի (168 թ. ուսմ.):

Պ. Նիկոլ. Տէր Յովհաննիսեան՝ ուսուցիչ կրօնի (Ան. I—II և Ար. I—II), հաշուապահութեան (Ար. Ե), գծագրութեան (Ար. II) և գրութեան (Ար. II—III) 15 դասով, նաև վերականգն. Արամեան դպրոցի. վաճառում էր և գասական պիտոյքներ (120 թ. ուսմ.):

Մ. Սադըղ—խան՝ ուսուցիչ պարսից լեզուի (Ար. III—Դ), 18 դասով (80 թ. ուսմ.):

Երկուսն դպրոցների տեսչութեան հետ ևս

ՄԵԳՈՒԱԲՈՒԹՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՐՊԷՍ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ԲԱՐՔԸ ԱԶՆՈՒԱՅՆՈՂ ՄԻ ԽԹԱՆ

և

ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԿՊԱՍՏՈՂ ՄԻ ՄԻՋՈՑ.

(Թարգմանութիւն Գերմաներէնից)

ՄԵԳՈՒԱԲՈՒԹՅՈՒՆ է, որ մեղրաճանճ պահողների մէջ շատ քիչ կը գտնուին արեւոյդ, թղթամուր, հողուր ու մարմնով ապականուած, սրտի լաւագոյն թելագորութիւններից անտնկացած արարածներ:

Այս ինքնին հասկանալի է. զարմանալի պիտի լինէր հակառակը. Կենդանաբանութեան ոչ մի ճիւղն այնքան հետաքրքրական և խորհրդաւոր չէ, քան մեղուաբուծութիւնը: Մեղուի զարմանահրաշ կազմութիւնը, նորա անդառնութեան և անճեցման հանդամանքը, նորա անճատութիւնը միտութիւնը առ միտի մայրը, նորա հասարակօգուտ և հաղորդատէր բարքը, նորա խիստ և անողորհ հաւատարմութիւնը այն սկզբան, որով կայ ամենայն յառաջագիծող միաբանութիւն, թէ աշխատանքը պիտի բաժանուի և պետութեան մէջ անօգուտ անգամ չպէտք է լինի, նորա քաջութիւնը, որով իւր ընտելայն է պաշտպանում, նորա առակ դարձած ջանասիրութիւնը, նորա մաքրութիւնը և օրինակելի կարգը, նորա սքանչելի արուեստը խորին շինելիս, նորա խնամատարութիւնը— այս բոլորը մտածելու նիւթ է տալիս և ոգևորում նորան, ով որ շարունակ նորանով է զբաղուած և կարող է դիտել և ուսումնասիրել նորան: Իրաւամբ է համեմատում մէկը, թէ Մեղու պահելը նման է մի պտտուական զրբի ընթերցանութեան, որ ամէն մի երեսից յետոյ աւելի և աւելի հետաքրքրական և ուշադրաւ է դառնում:

Բայց մեղուաբուծութիւնը նախ և առաջ օգտաւէտ շահագործութիւն է. մեղուն ոչ մի վնաս չի տալիս, ոչ մի պտուղ չի կրճատում, թէպէտ ազէտ մարդիկ կարծում են, թէ նա փչացնում է պտուղը. նա միայն նեկտարահիւթ և ծաղկափոշի է սրնում: Իսկ այս աշխատութեամբ կողմնակի կերպով նա մեծ ծառայութիւն է մատուցանում, այսինքն մեր պտղատու ծառերի ու թփերի պաղաբերութիւնը բեղմնաւոր

րում է: Յայտնի է, որ բոյսերի մէջ կան արահան և իգական ծաղիկներ, որոնք կամ երկսեռ միացած են, կամ զատ զատ կոթերի վերայ են նստած, կամ զատ զատ ոստերի վերայ: Արդ, որպէս զի բոյսը ճշող պտուղ տայ, հարկաւոր է որ բեղմնաւորուի, այսինքն որ ծաղկափոշին կամ տնկի սրական սերմը սփռուի ծաղիկ իգական մասի՝ սպիկ և կնքի վերայ: Թէպէտ ծաղկափոշին որոշուած է ծաղիկ իգական մասերը բեղմնաւորելու համար, բայց այնքան առատութեամբ է գոյանում, որ կարող է նաև տնուից դառնալ միջատների համար: Մանաւանդ որ բոյսերը ինքնին չեն կարող փոշոտուիլ կամ բեղմնաւորուիլ: Թէպէտ հողմը ջերմութիւնը և աստից նման բաներ նպաստում են բեղմնաւորութեան, բայց խիստ նուազ չափով: Այս կտրեւոր դործի համար ընտրութիւնից նշանակուած են առաւելագէտ միջատները, մանաւանդ մեղուները: Միայն մեղուն մեծ բաղմութիւններով դիմանում է ձմերուայ ցրտերին, մինչդեռ բոլոր իշամեղուն, բրէտը և ձիատապըր դժուարութեամբ են ապրում մինչև դարունքը, ուստի և շատ ընտանի տունիկերի ծաղիկները ժամանակ նոցանից շատ սաւառները կենդանի են լինում: Իսկ մեղուները, նեկտարից հրապուրուած, ծաղիկծաղիկ թռչկոտում են, որպէս զի քաղցը հիւթն ու ծաղկափոշին հաւաքեն: Այս աշխատութեան ժամանակ ծաղիկներից փոշին կպած է մնում մեղուի բողկուկների և թաւամաղի վերայ, որ և ծաղիկների իգական մասերի վերայ թափուում է, երբ որ մեղուն ուրիշ ծաղիկների վերայ նստելով, կամ մի և ուրիշ ծաղիկ շուրջ պտտելով՝ իւր թևերը թափ է տալիս կամ իւր մարմնով ամէն կողմ գիպում է. իսկ ծաղիկը միշտ կը բեղմնաւորուի, եթէ մինչև անգամ փոշու միայն մի հատիկ ընդունէ: Բոյսերի համար մեղուները բեղմնաւորութեան ամենադարձունեայ միջնորդներ են: Հռչակաւոր Դաւրուինը, ապոսոցեղ է, թէ ոչ մի տունի չի կարող ինքնաբեղմնաւորութեամբ անսահման օրունդներով աճել և թէ բոյսերի շարունակ բողմանալու համար անպայման հարկաւոր է, որ զատուած բոյսերը մի կերպ խառնակուին իրար մէջ: Եւ նորա աշակերտները հաւատարից ցոյց տուեցին, թէ եթէ մի ուռճացած ծաղկափթիւթիւն նոյնատեսակ բայց այլ ծաղիկ փոշուով բեղմնաւորուի, որ օտարախոշաւումն է կոչուում, այն ժամանակ բոյսը աւելի բաղմութիւն, աւելի զօրաւոր, աւելի անճեցուն արմատներով և պտուղներով կը զարգարուի, քան եթէ ծաղկափթիւթիւթիւնը նոյն իւր ծաղիկ փոշուով բեղմնաւորուի: Արդեօք այս չանուանե՞նք— բնական չհաստի թիւն: Եւ որովհետև մեր բոյսերից շատերը, մանաւանդ պտղատու ծառերն ու թփերը, բեղմնաւորուի

կարող են դրեթէ միմիայն միջատներն միջնորդութեամբ, ապա ուրեմն այս բոլոր բոյսերը առանց մեղուների, բրէսների և այլոց այցելութեան՝ անբեղուն կը մնան, այսինքն անպտուղ կը լինին: Այս սեռակէտից մեղուն անհուն բարեք է տարածում, մանաւանդ պտղատու ծառերն նկատմամբ:

Ամենայն մանուկ գիտէ, թէ մեղուն տալիս է մեղր և մոմ: Բայց ոչ ամէնէն յայտնի է, թէ մեղուաբուծութիւնը որքան մեծ արդէնք է արտադրում փոքր ինչ յաջող տարիներում, մանաւանդ պտղատու ծառերի վայրերում, պարտէզներում, այգեատաններում, մեծամեծ լորիների, ծաղիկաւէտ մարգագետինների և արօտների մօտ, առաւելապէս, անտառ տեսակ առողջ քոնող անդերում, մեծ բուրսատաններում, ծաղիկանոցներում և վերջապէս լայնատարած դաւարագեղ դաշտերում: Այսօր մեծ մեղուաբոյժը խիստ լաւ վստահ է ստանում, մանաւանդ նորագոյն փամանակում, երբ որ առողջարար մեղրի գործածութիւնը այնքան սիրելի է դառնում, մինչև իսկ շատ անդերում մանուկներին առաջուայ պէս բացարձակ կերպով միայն մեղր են տալիս վնասաւոր շաքարի փոխարէն: Թէ՛ մեղուն «անշահ» համարուած ծաղիկները լաւ շահագործել գիտէ, այդ բանի գեղեցիկ օրինակ է տալիս լորին: Մի 100-ամեայ լորի՝ կորուելուց յետոյ, մօտ 40 բուրլի արժեքող փայտ և տախտակ կը սայ: Այս է այդ շքեղ ծառի լոկ միայն «նիւթական արժեքը»—մէջը չհաշուելով մեղուի աշխատանքը: Բայց այդ լորին 20-դ տարուանից սկսել է ծաղիկներով ուռճանալ: Ասէք թէ մնացած 80 ծաղիկաւէտ տարիներից 20-ը անյաջող է եղել մեղուի համար, որ եղանակի խոտութեան պատճառով չի կարողացել լորուց մեղր հաւաքել: Սակայն մէջ անդը դարձեալ 60 քաղոց տարի է մնում: Ասոնցից ամէն մի տարին առնուազն 10 դրուանքայ կը քաշէ այն մեղրը (բայց միշտ աւելի կը լինի), որ մեղուն ծառի ծաղիկներից դուրս կը ծծէ: 60 տարուայ մէջ կը դոյանայ 600 քր., որ կանէ 150-ից մինչև 180 բուրլի:

Յայտնի է, որ մեղուի թաղամուտութիւնը բաղկացած է երեք տեսակ էակներից, թաղուհաց (պարսմօրից), աշխատաւորներից (չէզբներէց) և արու մեղուններից: Թաղուհին կատարել էր է, որ մի որձի զուգաւորութեամբ անթիւ ձուեր է ածում, որոնցից մեղուի երեք տեսակ էակներ են գոյանում: Նա աւելի մեծ է աշխատաւորից, նուրբ և ճկուն է, թիւերը փոքր են: Նա իւր խայթոցը առ հասարակ չի գործածում, միայն ախոյեան թաղուհուն է մահացու խայթում: Թաղուհին գոյանում է հասարակ ձուից, ինչպէս և աշխատաւորը, բայց այդ ձուն պա-

տահմամբ որոշում է ստիւաւթիւ «պարսմօր—բջիջներ»-ից մէկի մէջ: Այսինքն աշխատաւորները շինում են խորխոխներ իրանց ճարպից, որ փորի օդակների արանքներից քրախքի պէս դուրս են տալիս և որ մենք մոմ ենք անուանում: Իւրաքանչիւր խորխոխ բաղկացած է վեցանկիւնանի բջիջից, ուր որ պարսմայրը մի մի ձու է դնում: Այս բջիջների ստուար մեծամասնութիւնը փոքր տեսակից է, որ մենք կոչենք ա, անոնց մէջ դոյանում են աշխատաւորներ, մի քանի հարկերը նշմարելի մեծութիւն ունին և են ր, անոնց մէջ զարգանում են որձերը, մի քանի ստիւաւթիւ բջիջներ շատ մեծ և խողկաղնաձև են, ահա այս մեծագոյն բջիջի մէջ դրուած ձուից՝ պարսմայր է գոյանում:—Մեղուաբոյժը որձերին չի սիրում, և եթէ հնարաւորութիւն ունի՝ աշխատում է նոցա հեռացնել փեթակի թխարանից և աւելի խնամում է մեծ խորխոխները, որ փեթակից մեղր ստանալու համար աւելի ձեռնասու են:—Յ օրից յետոյ ձուից դոյանում է խիստ մանր ճճի, տալար: Սա մեղուի մեծագոյն մոմուցմամբ և խնամքով աճում է և 5—6 օր կերակրուելուց յետոյ փոխուում է պատեանքի, ուր այս աշխակերպութիւնը վերջանում է իններորդ օրը, ապա մոմով է փակվում մեղուի ձեռքով: Բջիջի մէջ կծկուած կամ բոժոժուած թրթուրը փոխուում է «հարսնեակի»: Հարսնեակութեան վիճակը տևում է 7 օր, թաղուհունը՝ միայն 3 օր, ուր այնուհետև մատաղահաս մեղուն լիովին զարգացած է լինում, ծակում է իւր բջիջի խուիւր և լոյս է դալիս վատաւար որ կեանք վարելու համար: Չուից հտուռն միշտա դառնալու համար, թաղուհին գործ է ածում մօտ 16 օր, մշակ մեղուն՝ 21 օր, որձը՝ 24 օր:—Մշակը նոյնպէս էր մեղու է, բայց իւր համապատասխան գործարանները անկատար են (չէզբ են): Թաղուհուց թափուր մնացած փեթակներում կը պատահի, որ մշակ մեղուն ձու դնէ, բայց զարմանալի կերպով այսպիսի ձուերից ծաղում են բացառապէս միայն որձեր: Մշակ մեղուի կոչումն է թաղաւորութեան մատակարար լինելու համար ապրել: Նա չինում է թխելու և մեղրի խորխոխներ, կերակրում է պարսմօրը, որձերին և թխի ձագերին, պաշտպանում փեթակը իւր զարհուրելի գէնքով, յայտնի կատաղութեամբ և քաջութեամբ: Որձերը յայտնի են իրանց ծոյլ թուլամորթութեամբ և շատակերութեամբ: Նորա անդէն (առանց խայթոցի)՝ անընդունակ որ և է աշխատութեան, ապրում են լոկ միայն թաղուհուն բեղմնաւորելու համար: Օգոստոսի կիսին նորա մահու են դատապարտում մշակների վճռով: Բայց այս որձերի կոտորածքը առանց արեան է կատարւում, մեղունները խայթոցով չեն ստակեցնում իւր

եանց պարտապարտութիւնն, այլ սովորական սեպով: Հէնց որ մշակները դադարեցնում են կերակուր տալը, որձերը լցարանում են, նորոտ միայն մեղրով ապրել չեն կարող: Երկրորդ օրը արդէն ուժաւորում փեթակի գետնին ընկած են լինում և բառացի կերպով դուրս են թափւում որպէս աւելորդ և անշահ ծանրութիւն: Եւ մարածները իսկոյն իրանց օրհասին են հանդիպում:

Մի լաւ փեթակը ամառը պէտք է ունենայ 80,000-ի չափ մշակ մեղուների բազմութիւն. աէրը ոչ այնքան պէտք է ցանկայ, որ շատ փեթակներ ունենայ, որքան պարտը (մեղուների բոյլը) բազմախումբ ունի: Որքան փեթակը բազմացած լինի, այնքան արդիւնքը առատ կը լինի. սակաւախումբ փեթակներն իրենք իրանց կերակրել չեն կարողանում: Փեթակը խնամելու մանրամասնութիւնները պէտք է տեղեկանալ ձեռնարկներից: Մենք միայն այս կը յարակցենք, թէ մեղուաբուծի համար ձեռնառու չէ քթոցներ դործածելը, այլ անհամեմատ աւելի լաւ է արկղ կամ շարժուն փեթակը, որ հեղինակի անունով Յերցոն—փեթակ է կոչւում: Քթոցը յերաւել աժան է, բայց արկղի օգտաւէտութիւնը շատ աւելի է գերազանցում: Առանց բռնի միջոցներ գործ դնելու մեղուաբոյժը կատարեալ աէր և իշխան է դառնում արկղ—փեթակի, ահմնում է ամենայն մանրամասնութիւններ, փոքր ինչ խորամանկութեամբ կարող է յաջողեցնել մէկի պարամայրի տեղ միւսին նստեցնելու. կամ փոխանակելու խիտ կարեւոր գործը՝ արդեւել պարսելը (մեղուների գունդ գունդ դուրս ելնելը), ըստ հաճոյից կարող է ամէն մի խորիխի շրջանակը զատ զատ դուրս հանել և այլն: Տէրը միշտ ուսմանադրական ինքնիշխան է մնում, որովհետեւ ազատատէր մեղուն միշտ թռչում ու աշխատում է, ինչպէս էլ և սուր կամենայ: Նոր սկսողը պէտք է աւելի հեղ մեղուներ պահէ, որոնք խաթթում են միայն խիտ նեղութեան ժամանակ. մինչդեռ սեւ մեղուները «կատաղի կռուուտէր» են և միշտ խայթելու ակորթակ ունին: Փեթակից հեռու ոչ մի մեղու չի խայթի, եթէ չզրգուեն, կամ նեղութեան մէջ չլինի:

Մեղուաբուծութիւնը հարկաւ միջոց չէ «շուտ հարստանալու համար», բայց 30 փեթակը կարող է անշուշտ նոյն իսկ անյաջող տարին, 100 բուբլուց աւելի տալ. իսկ այնքան դրամը շատ է այն քիչ աշխատութեան համար, որ աէրը իւր այլևայլ զբաղմունքներն ունենալով՝ պարտապարտութիւն և միայն գուարճութեան համար գործ դրած կը լինի: Բայց երկրագործի, այդեպանի և պարտաւիգպանի համար մեղուի կողմնակի օգուտը անհամեմատ աւելի շատ է. սա նոյա համար միանգամայն անհրաժեշտ է և անփոխա-

րինելի: Ի վերջոյ յիշենք և փառաւոր օրինակներից մէկը, որ Դարուինի փոքր չափով փորձերից յետոյ, աւելի մեծ չափով ապացուցել են Անգլիայում, թէ բոյսերի բեղմնաւորութեան համար կարեւոր է միջատների և առաւելապէս մեղուների միջնորդութիւնը: Իդիսար կամ բուրդունդեան կոչուած առւոյտով ցանած մի մեծ դաշտ՝ բաժանել են երկու հաւասար մասի, մի կէսի վերայ թափանցիկ ցանց փռելով, որպէս զի միայն թռչողոց միջատների ազատ մուտքը արգելուի, և ոչ թէ անձրեւի, արեգակի և հողմի առաջն առնուի, իսկ միւս կէսը արձակ թողնելով: Վերջապէս փռած կողմից կարողացան հաւաքել միայն մի բուռ ու կէս սերմ, իսկ արձակ կիսից դէթ 20՝ փութ սերմ:

Մեղուի ջանասիրտութիւնը մեզ զարմացնում է, մենք օրհնում ենք նորան, որ մեղր է պատրաստում. բայց որքան քիչ մարդիկ գիտեն, թէ այդ ամենասքանչելի և ամենաօգտաւէտ միջատը ի՞նչ անհրաժեշտ և անփոխարինելի արարած է եղել:

ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ*

ԺԹ

Առականգրերից բաժանուելուց առաջ կանգ առնենք՝ վերջին անգամ՝ մի առակի վրայ, որ հետաքրքրական է ըստ իմ կարծեաց՝ իրրեւ արտացոլումն պաւղիկեան կամ Թոնարակեան վէճերի: Այդ առակը հետեւեալն է Մատի հրատարակութեամբ.

ՄԺԹ. ՔԱՀԱՆԱՅ ԵՒ ՄՍԱԳՈՐԾ

(150 ag=17 A=119 B=20 D)

Ասի յառակաց, թէ աղքատ էրէց մի գնաց մօտ մսագործն, թէ ինձ սակաւ մի միս տուր՝ որ իմ տղայոցն տանիմ: որ եփեն և ուտեն, Իսկ մսագործն ընդ կատակս համարեալ, ետ նմա լիտր մի միս և ասաց, թէ իմ հօրն պատարագ արա: Եւ երիցուն ընդ արգարս համարեալ եհարց գնա, թէ քոյ հօր անունն ի՞նչ է. և մսագործն ասաց, թէ իմ հօր անունն Մկսար է, զոր ոմանք սատուրի կոճ ասեն. և երթեալ երիցուն ի տուն իւր և տարաւ զմիսն տղայոցն, և գնացեալ չի-

* Տես Արարտ 1900 թ. 134

նեաց զպատարագն և յիշեաց զՄսկարն յա-
նուանէ ի պատարագն և ի յազգմանէն աս-
տուծոյ մնացործի կոճն արմատացաւ և ա-
մենայն առատազն խանութին պատառեալ
բարձրացաւ: Իսկ խանութպանն դարհու-
րեալ գնաց անկաւ յոտս քահանային: Թէ
զո՞վ յիշեցեր ի պատարագն, և նա ասէ:
զՄկար անունն, զոր դու ասացեր: Թէ իմ
20 հօր անունն Մկար է: Իսկ նորա զայս տե-
սեալ աղաչեաց կրկին պատարագել և իսկա-
պէս զհայրն իւր յիշել:

Յուցանէ առակս, թէ մի խաբէք՝ զի
զօրութիւնն աստուծոյ ոչ արհամարհի և ոչ
25 տկարանայ, այլ յամենայնի զօրաւոր և սքան-
չելագործ է աստուած (II հատ. էջ 245) *:

Առակիս ռուսերէն թարգմանութիւնը
տալիս է Մատր (I հատ. էջ 218, § 238)
փոքր ինչ տատամսութիւններով: Դժուարու-
թիւն պատճառողը սատուրի կոճ=մկար
բառերն են: Թէ սատուրը (սյժմեան հնչմամբ՝
սաթըր) միս ծեծելու մեծ դանակն է և կո-
ճը այն կոճը, որի վրայ ծեծում են միւսը,
այդ յայտնի է Մատին: Այսուամենայնիւ նա
կոճը թարգմանում է կոթ, այնպէս որ թարգ-
մանութեան մէջ կացնի (դանակի) կոթն է ար-
մատներ արձակում բուսնում: բարձրանում
և խանութի առաստաղը ծակում մինչդեռ իս-
կապէս արմատներ է արձակում մօր կոճը=
կոճ, ինչպէս այդ երևում է նաև սոյն պատ-
մութեան երկրորդ՝ աւելի ընդարձակ՝ վա-
րիանտից, որ տալիս ենք մենք ներքևում:
Այս փոքրիկ նկատողութիւնից յետոյ անց-
նինք մեր բացատրութեանը:

Պաւղիկեան քրիստոնէութիւնը շատ հին
է Հայաստանում. նոյն իսկ Դրիգոր Լուսա-
ւորչից առաջ ժամանակով: Մասնաւորապէս
հարաւային Հայաստանը հարուստ էր այս
«բողոքական» ազանգաւորներով, որոնք մեր
ամբողջ պատմութեան ընթացքում մինչև
մեր օրերը չդադարեցան գոյութիւն ունենա-
լուց: Ննայելով հալածանքների ամբողջ խր-
տութեանը Միայն մեր դարում նրանց վեր-
ջին հեաքերը ձուլուեցան եւրոպական քարո-

զիշների ջանքերով նոր կազմակերպուող «հայ
աւետարանական եկեղեցու» հետ*: Կորիւնը,
Հազար Փարպեցու թուղթը, Վրթանէս Բեր-
թողը, Օձնեցին, Անանիա Մոկացին, Անանիա
և Դրիգոր Նարեկացիները, Մագիստրոսը, Հաս-
տիվերացին, Պօղոս Տարոնեցին և ուրիշներ,
թէև միակողմանի բայց հարուստ տեղեկու-
թիւններ են հասցրել մեզ այդ ազանգի մա-
սին: «Բանալի Ճշմարտութեան» թէև իւր մի
քանի մասերով նոր, իսկ ամբողջութեամբը
ճորտագուծ, թերի և տգէտ գրիչների ձեռ-
քով ռամկացած բնագիր է ներկայացնում,
բայց անշուշտ ունի հնութեան մեծ հեաքեր
և դեռ միակ վաւերացում չէ չէ հայ պաւ-
ղիկեան գրականութիւնից մեզ հասած: Պաւ-
ղիկեան վարդապետութիւնը, ինչպէս յայտնի
է, ի թիւս այլոց, չէր ընդունում աստուա-
ծածնի, խաչի, պատկերների պաշտամունքը,
սրբերի միջնորդութիւնը, հոգեհանգստեան
պատարագ, ուստի և զրա հետ սերտ կա-
պում հոգու — հացը (= քիւրի), մա-
տաղ կամ զոհ անասունների և այլ նմաներ,
որոնք հայ ուղղափառ եկեղեցու մէջ ընդու-
նուած և սրբապարծուած էին, բայց աւելի
մեծ ճոխութիւն և բարգաւաճում էին գտել
ռամկ դասի կամ «ստորին քրիստոնէութեան»
մէջ: Տիրոյ եկեղեցին ստիպուած էր ոչ միայն
հերքել **, հալածել և ջնջել ազանգաւոր

* Իմ մի քանի տղ մկարայրիւն Պաւղիկեան ա-
ղանկի ուսումնասիրութեան կարեւորութեան մասին տե-
նեսեալով լսեցան եւ առիթ կղան ընդարձակ հետազոտ-
ութեան: Տես մասնաւորապէս Կոնիքի վերջին աշխատ-
քիւնը, որի մէջ բացի հեղինակի հիմնական մտերմա-
ւոր ուսումնասիրութիւնից հրատարակուեց նաեւ «Ճշմար-
տութեան Բանալի» հայ թնայիր իմ ընդօրինակութեամբ
եւ Կոնիքի ակզդերէն քարգմանութեամբ եւ նոյն նիւթի
վերաբերեալ յաւելումներով. Fr. C. Conybeare, The
Key of truth, a manual of the Paulician church of
Armenia. The Armenian text edited and translated with
illustrative documents and introduction. Oxford, Cla-
rendon Press 1898. CXCVI+201, 80. Այս հրատարակ-
ութեան մասին տես եւ P. Wendland-ի ֆնաւագրականը
Byzant. Zeit. 1900, էջ 197:

** Այդպիսի հերժամների մէջ ոչ աննշան տեղ կը
բռնում նաեւ անհերք եւ զաղիւ պղծութիւնների շինու-
պաւնութիւններ, որոնք վերագրում էին Թոնդրակեցի-
նիւն ինչպէս այդ տեսնում ենք Մագիստրոսի բղբերից:
Ասեմք՝ բոլոր հալածումը կրօններին վիճակում է եղել

* Ընկերացածների տարբերութիւնը չենք նշանա-
կուել, այդ մասին դիմել Մատի հրատարակութեանը: Չե-
նազդելից հնազանդը B և ե, գրուած 1628 թուին, միու-
նեք 17-դ դարու երկրորդ կիսին են:

վարդապետութիւնը և նրա գրուածքները, այլ և միւս կողմից դայթակղուած մտքերը շինելու և ընդունուած հաւատալիքների մէջ ամրապնդելու համար պիտի դիմէր բացի բնականացի քարոզութիւնից նաեւ գրաւոր զէնքի, տեսիլքների, հրաշապատումների, ինչպէս որ պահանջում էր ժամանակի ճաշակը և քաղաքակրթութեան չափը: Բաւական բազմութիւն են մեր հին մատենագրութեան մէջ այդպիսի տեսիլքներ և հրաշապատումներ, որոնք ուղղուած են՝ առանց անուան

այդպիսի գրախօսութեանց նշանակ դառնալ, ինչպէս որ հայ եկեղեցին եղ իւր կողմից մեղադրուել է յոյն եւ յուսադատն եկեղեցիներից այնպիսի աշխարհական մեղ, ինչպիսին է, օրինակի համար, սուրբ Սարգիս շաւ պաշտամունք: Այս բոլորը պէտք է վերագրել միջնադարեան եկեղեցիներին եւ անհամբերող ոգուն: Իբրեւ նորոգող ոգուն եմք այստեղ այդպիսի մի շատ եզրափակում անուանումք, ուղղուած Թանգրակեցիների դէմ:

(Կարմիրաղեղով հազիւ վերծանելի)

Վասն հերձուածողաց բանք և զրոյցք, իրրեւ առասպելարանութիւնք, Քանզի ի մէջ միում հայոց գրքի տեսի զայս յառաջակայ գրեցեալ բանքս, որ զգիրն հայերէն էր և զրանքն հայերէն, վասն այնորիկ և ես այլ առեալ գրեցի ի մէջ զայս գրքիս իրրեւ զօրինակ, բայց զայս ոչ եթէ ճշմարտապէս գիտելով և հաւատալով, այլ միայն թէ զկնի իմոյ եկողացն տեսութիւն լիցի, որ բազում հարցաքննութեամբ հարցանիցեն յամենայն ազգաց քրիստոնէից և տեսցեն թէ ճշմարտապէս եղեալք են զայս բանք և զրոյցքս, թէ ստայօդ առասպելարանութիւնք են: Վասնորոյ խնդրեմ ի ձեռք զի անմեղադիր լինի: Զիք յինէն, քանզի որպէս տեսի զօրինակն, նոյնպէս և ես այլ գրեցի: Քանզի ամենայն ճշմարիտ բանք միայն աստուծոյ է գիտելի, այլ և կատարեալ իմաստուն փիլիսոփայից և վարդապետաց հին և նոր Կտակարանաց և հմտագունից: Իսկ որք հաւանեցին՝ զօրինակըն առցեն և ընթերցցին, ապա թէ ոչ՝ անընդունակ լիցի: իրրեւ առասպելաց առասպելս:

Եւ գիտելի է թէ զինչ են հերձուածողք և կամ ուստի ընծայեցան: Պատասխանեալ զայս գրեմ: Քանզի սատանայ եհեղ զթիւնս իւր ի խաւարի որպէս Զեղեսուն ի ձոր զփայտէ կախեալ, նոյն օրինակուն յղացեալ ծնաւ սատանայ զխանկարն Կայեն ի ծովն: Եւ

յիշատակութեան՝ պաւղիկեան վարդապետութեան դէմ, բայց մինչև այժմ չեն հասկացուել և չեն գնահատուել ինչպէս որ հարկն է, մինչդեռ մեծ նշանակութիւն ունին ոչ միայն կ'օնական-պատմական տեսակետով, այլ նաեւ թանկագին են մեր քաղաքակրթութեան պատմութեան համար: Այդպիսի տեսիլքներ

Կայեն յղացեալ ծնաւ զՍիգղ շուռն երեք զըլխէն, որ երկու գլխովն որսայր և միւսովն ուտէր անյագարար և ոչ կարէր յագենալ: 10 Նոյն օրինակուն և Մանիքեցիքն, որք կամէին զքրիստոնեայն մոլորեցուցանել ի ճանապարհըն իւրեանց: Եւ ապա Սիգղ շուռն յղացաւ և ծնաւ զՈւշկապարեկն: Եւ Հաւատոյ Արմատըն ասէ, զՈւշկապարեկն, թէ զլուխ նորա 15 է որպէս շան, և ականջ նորա որպէս իշոյ, և կնճոյթ նորա որպէս արագւոյ, և ոտք նորա որպէս փող քրոց, և ի միջացն ի խոնարհ որպէս կին պատշաճաւոր, լի գործովք անօրէնութեամբ, թեւաւոր, քաղցրաձայն, և յոր 20 ժամ ձայնէ ի ծովուն և դնէ զբերանն իւր ի թեւմէջն, այնչափ ձայնէ, զի յորժամ լսեն նաւավարքն զձայնն, դադարեցուցանեն զնաւն, որ ի ծովն են, եւ կանայքն որ ի ցամաքի են, իրրեւ լսեն զձայնն զյղութիւնսն 25 ընդ մէջսն անցուցանեն, Իսկ անիծեալ թագաւորացն պարսից՝ Վէնն և Վնուկն, ելեալ ի յորս և լուան զձայն նորայ և եկին առ նաւավարքն և ասեն. ի՞նչ եղաւորք, որսացէք մեզ զգազանն զայն, զանուշաձայնն և զզարմանալին և մեք տամք ձեզ մինչև ցկէս թագաւորութիւնն մեր: Իսկ նաւավարքն ելեալ 30 մեծաւ ջանիւ ի յորս և բերեալ սատանայի զէգն Ուշկապարիկ, և եհան ընդդէմ նոցա և նոքա առեալ բերին զպիղծ գազանն առ պիղծ թագաւորացն Պարսից: Եւ տեսեալ զարմացան և ցանկացան նմոյ և գաղա ի միմեանց շնացան երկօրինն ընդ Ուշկապարիկն, անիծեալ թագաւորքն, Իսկ անիծեալ յՈւշկապարիկն յղացեալ ի սերմանց անիծեալ թագաւորացն ծնաւ զՊոպոզն մարդ, Իսկ անիծեալ Պոպոզն ծնաւ չարաշուռն և չարաձայն, չարանիւթն և չարագնացն, չարագէմ և չարամիս, զի և գիրք մարդադէմ գազան անուանեն զնայ: Իսկ Պոպոզն ծնաւ զանիծեալն 45 Մանէս և անիծեալն Մանէս ծնաւ զՄանակ, և անիծեալն Մանակ ծնաւ զՄանի: Եւ անիծեալն Մանի ծնաւ զՍիմոն կախարդն, և անիծեալն Սիմոն ծնաւ զՃանկոտ, և անիծեալն Ճանկոտ ծնաւ զԱշեցին, և անիծեալն 50 Աշեցին ծնաւ զՎաշեցին, և անիծեալն

րիցն է: օրինակի համար: «արոց թարգման-
չացն Սահակայ և Մեսրոպայ աշակերտ» *
հոգեմեծ Սահակ վարդապետինը: Այս սքան-
չելի Սահակ վարդապետը շրջուն քարոզիչ էր:
Աստուածայայտնութեան տօնին հանդիպեց
Ակոռի զիւղը Մասեայ-Ռաքուն, այժմ կոր
ծանուած: իսկ երբեմն համբաւաւոր իւր այ

զիններով: Գիշերը տեսիլք տեսաւ: ահա կեն-
դանացի են մեռածները: փառաւոր և պա-
տուական մարգիկ: և բա մած են մի մեծ և
վայելուչ դարպասում: Նրանց առաջը բարիւի
սեղան է զրուած: ամեն տեսակ աղնիւ կե-
րակուրներով և ըմպելիքներով: Մեծ և փոքր
ամենքն ուտում են և ըմպում: «մեծաւ ու-
րախութեամբ» և «վայելչանում են»: Դրանցից

Վաշեցին ծնաւ զԹոնտրկեցին, և անիծեա-
լըն Թոնտրկեցին ծնաւ զՊոլիկեանն, և
անիծեալն (զ)Պոլիկեանն ծնաւ զՊարտե-
պաշտն, և անիծեալն Պարտեպաշտն ծը-
նաւ զԱրեւապաշտն, և անիծեալն Արեւա-
պաշտն ծնաւ զՄանէսն, և անիծեալ Մա-
նէսն ծնաւ զԲերքաջն, և անիծեալ Բեր-
քաջն ծնաւ զՄաղքոզն, և անիծեալ Մաղ-
քոզն ծնաւ զՓառքոզն: Սոքա ամենեքեանն
զգործ սատանայի ունէին և զծնունդն նոցա-
ղի սոքա ոչ ծառայեն Աստուծոյ կենդանոյն
և անհասին, անճառելոյն և անպատմին, այլ

* Այդպիսի սխալոյց չպէ՛ք Է խաբուիլ: Եւսերե
կն համարում՝ առանց այդ շինելու՝ Մեսրոպայ և Սա-
հակայ աշակերտ: Յայտնի է որ գրոցները ժամանակագրու-
րիւն չունին: Եւս ժամանակ չէ անցիլ, որ բարգմանաց
աշակերտ եր համարում և թոյլնայ Արծրունի: Թարգ-
մանաց աշակերտ է, երբ Յայտնաւորքին նայիմ, Ժ ժԱ-
երորդ դարում պարոզ Ասեփանու Տարօնեցին, մակա-
նումնալն Աստղիկ, Տէս սկսեալք. 17, «Յիշատակ արքայ
Թարգմանացն Սահակայ և Մեսրոպայ և աշակերտաց
նորս: որք էին երեւելիք և զիսաւորք յաշակերտաց նո-
ցա այսոյիկ. Սարքն Յովսէփ և ուրքն Աւանդ երեց,
որք ի Պարսս վիպեցին, սարքն Եղիշէ վարդապետն և
Մովսէս Խոսեանցի և եղբայրն Մովսէս Մամբէ վերծա-
նող, և Եզնակ կողբացին և Ասեփանու Աստղիկ, Խոս-
րով և Լազար պատմագիր, Արծաւ և Կորիւն և Դաւիթ
անյայտ փիլիսոփայ, ընդ որս և այլք բազումք»: Կամ
փետ. 19, Մեսրոպայ վարժում. «Եւ յիս փոխման արքայն
եկին աշակերտքն նորս յԱրեւիկայ ճոխացաւ և փարսումա-
ցեալ ուսմանք. Մովսէս փերոզ և Դաւիթ անյայտ փի-
լիսոփայն, Մամբէ վերծանողն և Եղիշէ պատմագիրն,
Լազար Փարպեցին և Եզնակ և Աստղիկ և այլք ուսմանք»: Տէս և
Տաշեան ցուցակ էք 60, 94, 344, եւլն: Մեր
նին դարձեալ յարգելի Ս. Մարիանական իւր նոր ու-
սումնասիրութեան մէջ, (Սերգիս Պատմութիւնը և Մ.
Խորենացի, Թիֆլիս, 1899) ընդունում է երկու Ասե-
փանու Տարօնեցիներ, առաջինը աշակերտ արքայն
Մեսրոպայ (էք 55), իսկ երկրորդը ԺԱ դարում՝
Աստղիկ (էք 59): Բայց մեր մէջ քերած հասունութեան
ակներեւ է, որ միջնադարեան գրողներ համար մի Աստղ-
իկ կայ միայն և այն պատմագիր Ասեփ. Տարօնեցին է,
«աշակերտ Սահակայ և Մեսրոպայ»: Բայց Խորենացու
խնդրին մեկն ղեւ վերադարձանու առիթ կուենեմք:

սատանայի և պաշտելիք նոցա զոր պաշտեն,
նշովեալ եղիցին յամենասուրբ Երրորդութե-
նէն և ի մի Աստուածութենէն: Ամէն, և ե-
ղիցի, և եղիցի *.

Դարձեալ՝ ժողովն որ եղև ի Հոռոմ
յաղագրս Սիմոնի կախարդին. քանզի ասէր
Սիմոն զանձնէ իւր, թէ ես եմ որդի աստու-
ծոյ, որ խաչեցայ և թաղեցայ և յարեայ, և
ապա ասէ պեղծն ցժողովն, որք կային ողիք
իբրև երկոտասան ընդ, որ է ճԻՌ, թէ չի-
նիցէք ինձ աշտարակ բարձր, որ ելանեմ առ
հայր, և շինեցին աշտարակ բարձր մինչև
ցյօղոս, և առեալ զնա խաւարային դիւանն և
եկեալ ընդ աշտարակն աներեւելիք եղեն: Եւ
ժողովուրդքն զկնի նորա աղաղակէին և ա-
սէին, զի ահա Սիմոն, որդին Աստուծոյ, վե-
րացաւ յերկինս: Յայնժամ Պետրոսի և Պե-
ղոսի կացեալ յաղօթս յատենի և ասէին,
զի ահա այսպէս աշխարհս ամենայն զնաց
զկնի նորա, մոլորութեանն Սիմոնի կախարդի:
Արդ եկաք յաղօթս արասցուք, եւ եղեալ
ծունդր կացին յաղօթս մինչև յինն ժամն,
և յայնժամ խաչ հանեցին ընդդէմ նորա, և
ասեն ընդ խաւարային իշխանն և ընդ գոր-
ծողն անօրէնութեան Ոչ ունիք իշխանու-
թիւն այլ բառեալ զգայ և տանել ի վեր, և
առ ժամայն դէքն թողին զպիղծն Սիմոն և
ընկեցին ի վայր, և պատառեցաւ ի չորս մա-

* Այս տարօնական ծննդաբանութեան մէջ՝ Պարպե-
րեւի առնում է պարպեցիների աղանդի անունից,
Արեւի, Կաշեցի, Թոնտրկեցի, Պոլիկեան՝ Պարպեցիների
աղանդի գաւազան անունակոչութիւններն են: Արեւա-
պաշտ, Պարտեպաշտ՝ Արեւորդիների մասին է ասում,
որոնց մէջ կար բարդալ պաշտամունք: Արեւի հետաքրքա-
կան են ձանկար, Բերքաջ, Մաղքոզ, Փարպեց անունները,
որոնց բացատրութիւնը կարելի չի լինի զսկզբն քերեւս տիպա-
րակն գրութեանում: Բարձր Հայկից կամ գաղղականնե-
րի մէջ միևնույն այսօր էլ պատմած է երկու փառաբանական
կոչում, որ տրուում է սիրում և յարմար մանուկներին՝
«յար յարիանու» և արեւի յամախ գործածում «սասա-
նայ պաշիկ»: Զար-յարիանուք Յուդիանու Ուրացոյի յի-
շատակն է իսկ սասանայ-պաշիկը՝ պարպեցիների:

շատերին անձամբ ճանաչում էր Մաշիկ վարդապետը և զիտէր որ մեռել էին: Տեսաւ ահա՛ վայելուչ դարպասից դուրսը տիրուցի Ղազարին, տխուր և տրտում դէմքով, ձեռքը ծնօտին դրած նստել է: Այ՛ մարդ, հարցրեց Մաշիկ վարդապետը, ինչո՞ւ ես դուրսը մնացել, ինչո՞ւ չես ուտում չես ըմպում և չես վայելչանում: Որովհետեւ, պատասխանեց Ղազարը, բարի յիշատակ չունիմ միւսների պէս, որոնք վայելում են իրենց յետմնացների տուրքերն ու բարի յիշատակները, իսկ ես անիծում եմ իմ յետմնացներին: Ես Ակոռի զիւղի տանուտէրն էի, անունս Ղազար է, մի Դաւիթ անունով որդի ունիմ մեռնե-

սըն, և ել ի փորոյն նորա վիշապ մի զազրալի և վեց դէք ելին ի նմանէ զկնի վիշապին, որոց անուանքն են այսոքիկ. Գաթրոն, Զուրն-
 95 չան, Զսուրք, Զորին, Զսուրպն, Էիզարն: Սորա աշակերտք էին անիծելոյն Սիմոնի և կարապետ նեոխնն պղծոյ և անիծելոյ: Ապա ետ բերել անիծեալ կինն Սիմոնի և տայր մատուցել, ի ժամանակի պահելոյ նորա. և բերեալ ս(ե)ան մի պղնծի և շուն մի սև զե-
 100 նոյր ի նմայ, և բերեալ օձ մի զենոյր ի նմայ, և բերեալ աղաւնի մի զենոյր ի նմայ և բերեալ սերմ արանց և զախտս կանանց և խառնէր ի նոսա, և զայն արարեալ Ճիճոյ անիծեալ Թոնտրկեցեքն և յիւր անիծեալ ժողո-
 105 վուրդքն, զփսխածն սատանայի ուտելով գիտուն լինէին իբրև զսատանայ, և զշան առիւնն ուտելով տիրասէր լինէին իբրև զշուն, զօձուն արիւնն ուտելով՝ խորագէտ լինէին իբրև զօձ, զաղաւնոյն արիւնն ուտելով միա-
 110 միտ լինէին իբրև զաղաւնի, զգառն արիւնն ուտելով՝ խոնարհ և հանգարտ լինէին իբրև զգառն, զսերմն արանց և զախտս կանանց ուտելով՝ ոչ ի մօրէ գարշէին և ոչ ի քուրոչէ: Այլ անիծեալ լիցին ի Քրիստոսէ Թոնտ-
 115 րկեցեքն ամենայն, որք զանձինս իւրեանց խաչ և եկեղեցի անուանեն, և յորժամ՝ չար առաջնորդն իւրեանց սատակել կամի՝ բերեն կոյս մի գեղեցիկ օղեցուցանել ընդ նմայ, և ախիկն թէ արու ձնանի և թէ էգ, ի ջու-
 120 ցանեն զնա ի ջուրն, որպէս թէ միածին որդին եկն ի մկրտութիւն: Դարձեալ՝ հանեն զնա ի խաչափայտն, բերելով օրինակ խաչելութեանն Քրիստոսի և տան նմայ լեղի և քացախ մինչև սատակի և ի ջուցանեն զնայ
 125 ի գերեզման և յետ երեց աւուրց յարուցանեն զնայ, ի տեսութիւն ամենայն ժողովր-

լիս թողել եմ շէն տուն, լի ամեն բարութեամբ և վեց հազար զեկան (դահեկան) արծաթ, իսկ նա, Դաւիթը, ինձ բնաւ չյիշեց աղքատներին ողորմութիւն և քահանաներին տուրք տալով, այս պատճառով էլ տըխուր և տարակուսած եմ և անիծում եմ որդուս: Այս տեսիլքը տեսաւ Մաշիկ վարդապետը մեռելոցի գիշերը, միւս օրը պատմեց եկեղեցում Դաւիթն հրապարակաւ խոստովանեց իւր մեղքը, մատաղ կտրեց և մեծ հոգու—հաց սարքեց, չարաբար զենմունքս խոյոց և զուարակաց, պաշտամբ և պատարագօք, և կերակրեաց զբազումս զանազան և համեղ խորտօք և անոյշ ըմպելեօք: Իսկ Մաշիկ վարդապետն էլ իւր կողմից դար-

դեանն: Դարձեալ՝ յետ այսորիկ խորովեն զնա և տան ուտել զկէսն իւրեանց չար առաջնորդին՝ որ նստուցանել կամին և զկէսն գնեն ի բարձրաւանդակ լերինն, և զկէսն գնեն ի յերգս տանեացն և յորժամ յաղօթս մատուցանեն, և ասելով այսպէս. Միածին որդի, որ ի վերդես, ողորմեաց անձանց Թոնտրկեցեցան:

Արդ՝ դուք հաւատացեալք ի սուրբ Եր-
 135 րորդութեանն, եթէ ասեն անիծեալ Թոնտրկեցիքն՝ եթէ խոստովանիմք զհայր և զորդի և զսուրբ հոգին, դուք այսպէս ասասցիք նոցա համարձակ ձայնիւ և անդադար բերանով. Հայրն երկնաւոր, անձառելի և անհասանելի,
 140 նշովեսցէ զհայրն Թոնտրկեցեցան: Որդին Միածին, որոյ յերրորդութիւնն անբաժանելի է՝ նշովեսցէ զորդին Թոնտրկեցեցան: Հոգին Ճշմարիտ, որ աղաւնակերպ իջմամբ վկայեցաւ ի հօրէ ի վերայ որդոյն՝ նշովեսցէ զհո-
 145 գի և զմարմին Թոնտրկեցեցան:

Արդ՝ դուք զգուշ լերուք յաղանդոց նոցա, աստուած փրկէ և ազատէ զմեզ և զամենայն քրիստոնեայսն, որ անկանիցի ընդ նոցա ի մեղս մեծամեծս, ի ձեռն խոստովա-
 150 նութեան և ապաշխարութեան կարող է զերծանել, Իսկ որք մատինն ի ձեռս աղանդոց նոցա և ի պիղծ ճիճուէ նոցա ուտիցէ, թէև Քրիստոս եկեալ վերստին խաչեսցի, այլ ոչ ես փրկեսցի մարդն այն, և ոչ զերծանի յաւիտե-
 155 նական տանջանացն: Միթէ ողորմածն և մարդասէրն աստուած փրկեսցէ զմեզ և զամենայն հաւատացեալսն անուանն իւրոյ ի չար աղանդոյ Թոնտրկեցեցան և ամենայն հերձուածողացն. Ամէն.

Ձեռ. № 1779 (=Կար. 1737), էջ 178^ա—179^ա, քուղք, ևօսրգիր մեռագիր է, 17 դ դարու վերջից.

ձեռք տեսիլք տեսաւ և ահա՛ տանուէր Ղազարը խառնուել էր դարպասում նստածներին հետ և ուրախ դէմքով գոհանում էր Ասածուց և օրհնում իւր Դաւիթ որդուն։ Այս տեսիլքով ապացուցւում է հոգու հացի անհրաժեշտութիւնը, որին դէմ էին թանգրակեցիք։ Յիշենք, օրինակ, Լաստիվերտցու պատմածը Հարքայ Յակոբոս եպիսկոպոսի մասին, որ ուսուցանում էր ի միջի այլոց՝ «թէ որ ինքն իւրով անձամբն որով մեղան և նովմբ չապաշխարեաց, նմա ոչ յիշատակք օգնեն և ոչ պատարագք» և իւր համախոհների հետ ծաղրում էր հոգու հացի մատաղը տաւիլով։ «Այ տառապեալ չորքոտանի, թող թէ նա (=հանգուցեալը) զիւր ժամանակն մեզս արար և մեռաւ, դու զի՞նչ մեղար որ ընդ նմա մեռանիս» (Գլ. ԻԲ)։ Հարկաւ չէ կարելի պնդել, որ հոգեռես Մաշիկը և Թոնգրակեան Յակոբոս եպիսկոպոսը ժամանակակիցներ են, բայց անտարակուսելի է, որ երկուսը հակառակորդներ են իրենց քարոզութեամբ, համոզմունքներով և գաղափարներով։

Ծիշտ այսպիսի մի հակապալիկեան հատուած է քահանայի և մագործի առակը, որի բարոյականն այն է, որ հոգեհանգստեան պատարագը ոչ միայն շահաւոր է հանգուցեալի համար, այլ և թէ նոյն իսկ այդ հանգուցեալը մի մտի կոճ լինի՝ կարմատանայ և ճիւղեր կարձակէ։

Այդ պատմութեան ընդարձակն ունինք, իբրև հրաշագործութիւն Տէր Յուսկայ որդի Ստեփանոսի։

Տէր Յուսկայ որդի Ստեփանոսը մի պատմական անձնաւորութիւն է, մաքրակենցաղ, սուրբ, ճգնազգեսաց կրօնաւոր և միանգամայն ժամանակակից՝ առակաների նախահեղինակ Վարդան Այգեկցուն։ Յայսմաւուրքները յունուարի 3-ին ունին այս Ստեփանոսի շատ գեղեցիկ վարքը։ Տէր Յուսկի քահանան Տոսքաւառի Արտամէտ գիւղիցն էր։ Հայոց 673 (=փրկչական 1224) թուին Թաթարների արշաւանքի ժամանակ գերւում է Տէր Յուսկան կինը և Թաւրիզում վաճառուում է մի բողաւազ տիկնոջ։ Գերող Թաթարը ճանապարհին հիւանդ լինելով՝ իրիցկինը ազատ

է մնում խառնակութիւնից։ Նոյնպէս ազատւում է և բողանոցում՝ փոխարէնը «կերպաս նկարելով» այսինքն է «ապրեշում բանելով»։ Տէր Յուսկիկը, մուրացիկի շորեր հագած, Թաւրիզում գտնում է կնոջը։ Բողաւազ տիկինը, որի անունն էր Բիրի, ոչ միայն ձրի ազատ է թողնում իրիցկեանը այլ և քահանային տալիս է 500 դեկանո տաւիլով՝ Աստուած քեզ որդի է տալու և այն քահանայ է լինելու, խնդրում եմ քեզնից, որ քո որդուդ առաջին պատարագը ինձ տաս, իմ մեղքերի քաւութեան համար։ Տէր Յուսկիկը խոստանում է և վերադառնում է կնոջ հետ Արտամէտ։ Ծնում է «ամրիժ աղանի» Ստեփանոսը, կրթւում և վարժւում աստուածպաշտութեան մէջ։ Սուրբ պարկեշտ, համբերող, աւսումնասէր և լուսեաց, այլև աղքատասէր և հլու։ Հասնելով արբունքը, ջրթափելով, սկսում է տան գործեր կատարել։ Մի օր գրաստին բարձած խորքով ցորեն է տանում Անգլ գիւղի Ջաղացքը աղալու։ Այդ տարին հացի սղութիւն էր և աղքատները սոստիկ տառապում էին։ Ստեփանոսը կուց կուց բաժանում է բոլոր ցորենը աղքատներին, խուրջինը մնում է դատարկ։ Հօրից երկիւղ կրելով՝ ծածուկ լըցնում է խորքը մանր աւազով և զերմակ մոխրով և վերադառնալով Արտամէտ, գրաստին այդ բեռով անում է բակը, իսկ ինքը փախչում է Բերկրի։ Տէր Յուսկիկը ցած է առնում միամտութեամբ բոլոր իշուց, իրիցկինն այդ հրաշալի ալիւրից հաց է թխում, բայց Ստեփանոսը չկայ։ Մորմոքելով երկար որոնում են կորած Ստեփանոսին, միւս օրն այդ նպատակով Հայրը գնում է Ոստան, իսկ մայրը Վան, բայց դատարկաձեռն վերադառնում են։ Այսպէս տաան օր անմխիթար տրտմութեամբ անցնելուց յետոյ տեղեկանում են որ Ստեփանոսը գնացել է Բերկրի։ Հայրը գնում է և գտնում է որդուն Արգելան վանքում և միմեանց պատմում են բոլոր անցած գնացածը։ Քուրճի մոխրի հրաշալի ալիւր դառնալը իմացւում է։ Մայրն էլ՝ գալիս Ստեփանոսին տեսութեան, որովհետև վերջինս հրաժարւում է Արգելանից դուրս գալ, ուր և ճգնելով արեղայ է

դառնում: Առաջին պատարագին յիշում է բողաւազ Բիբի տիկնոջը և ահա ահեղ տեսիլք է տեսնում: Երևում է նրան արեան ծով*, Բիբին մէջը՝ իսկ ինքը ծովի եզերքը: Պատարագի աղօթքները կարդալիս՝ հեռզհետէ դուրս է գալիս Բիբին ափ արեան ծովից՝ անադա և արիւնից մաքուր: Պատարագն երկարում է երկու պատարագի չափ և Տէր Ստեփանոսը հրաժարւում է այլևս պատարագ անելուց, ասելով որ չեմ կարող դիմանալ արեան ծովին: «Այլ այն միայն պատարագան եկաց, ասելով թէ Արեան ծովին ոչ եմ կարող ընդդէմ կալ: Ամբողջ կեանքը մնալով Արգիլանում, եղաւ ճշմարտութեան վարդապետ և երկար ապրելով** առաքինի վարքովի վախճանուեց:

Տէր Ծուսկայ որդի Ստեփանոսի այս մեր համառօտած վարքն ունին բոլոր Թայմաւուրքները թէ ձեռագիր (մեր մատենադարանում 30-ից աւելի) և թէ տպագիր: Սակայն երրորդ՝ այն է վերջին տպագիրը (Կ. Պօլսում 1834 թուին) թիւրիմացութեամբ միայն համարւում է ընտրելագոյնը, իբրև թէ լինելով Տէր Դսրայէլի հին և ընտիր օրինակից, մինչդեռ բոլորովին նոր խմբագրութիւն է Փէշամալճեանի գրչից: Ուստի և այդ հրատարակութիւնը բնագրական տեսակէտից զուրկ է որեւէ նշանակութիւնից: Արդէն հրատարակիչներն յառաջարկում խոստովանում են, որ սրբագրել են. «Մեք յընթացս սրբագրութեան այսր մասին կամակար մտօք զհետ գնացաք այնմ հնագոյն և ընտրելագոյն օրինակի Թայմաւուրացն Կիլիկիոյ, անսփոփոխ պահելով զգոյացում իմն պատմական...» գրքի ճակատումն էլ կայ հետեւեալը. «կամօք և հաւանութեամբ Ազգային Ժողովոյ նորոգ, սրբագրեալ և զգու-

շաւոր տպագրութեամբ ի լոյս ընծայեալ: Թէ որչափ անսփոփոխ է պահուել նոյն իսկ պատմական գոյացութիւնը» այդ կարելի է դատել, օրինակ, մեր այս Ստեփանոսի վարքից: Այդ երրորդ հրատարակութեան մէջ դուրս է ձգուած թաթարաց արշաւանքի թուականը, Թաւրիզի անառականոցը դարձել է ամիրայի տուն, բողաւազ Բիբին՝ պատուաւոր ամիրայի կին. «և տարեալ [զիրից-կինն] ի Դաւրէժ վաճառեցին ամիրայի ումեմն այլազգեաց» և զի տիկին ամիրային՝ Բիբի անուն՝ քրիստոնեայ էր հաւատով, յանդորրու կալաւ զնա ևլն»: Գրուածքի իմաստն էլ խեղաթիւրուել է և արեան ծովի տեսիլքն անհասկանալի է դարձել, քանի որ յայտնի է Բիբի տիկնոջ անբարոյական արհեստը և մեղքերի ծանրութիւնը: Սրբագրողների բարեպաշտական նպատակն է եղել անշուշտ՝ լոկ միայն մեծ ժամուց տալով, առանց զոջալու, առանց չար գործից հեռանալու, պատարագի անձնական սրբութեամբ միայն արդարանալու անհիթիւթիւնը մէջ տեղից վերցնելը: Որովհետեւ իսկապէս վարքի մէջ չէ էլ ասուած, որ Բիբին 500 դահեկան ժամուց տալով և գերի կինը ձրի արձակելով ետ կեցաւ իւր վատթար զբաղմունքից և կամ թէ զոջաց, այլ շեշտուած են միայն պատարագի բարեմասնութիւնները: *

Բազմաթիւ ձեռագիր Թայմաւուրքներից միայն մի երկուսը Ստեփանոսի վարքից յետոյ անմիջապէս աւելացնում են մեզ հետաքրքրող կոճիկի հրաշքը, որ մի ընդարձակ խմբագրութիւն է վերին առաջ բերուած առակի: Այս հրաշապատումը վարքի հեղինակինը չրպէտք է լինի իմ կարծիքով, որովհետեւ վարքումն ասուած է, որ Ստեփանոսը արեան ծովի տեսիլքից յետոյ այլևս բնաւ հրաժարուեց պատարագ անելուց, մինչդեռ կոճիկի պատմութեան մէջ նորից է պատարագ մատուցանում: Ահա այդ հրաշապատումը.

* Հնեմեջ. Վարդպատիկի արեան ծովի տեսիլքը Հացունեաց Խաչի Պատմութեան մէջ:

** Աւգերեանը, յիշեմ ինչ աղբիւրից առնելով, Ստեփանոսի մահը դնում է «չամի իբր 1251—2» միւսն զեռ այս սուրբը ծնուած լինելով 1224-ից յետոյ՝ հազիւ 25 տարեկան կլիներ 1250 թուին, որ չէ նշանակում երկար ապրել: Ստեփանոսի մահը հաշմանակաբար տեղի ունեցաւ 13-դ դարու վերջերում (տես Աւգ. Կիսկ. Վարդ Սրբ. հատ. ԺԲ. 354):

* Տպագիր Թայմաւուրքների մասին տես Զարբ. Մատենագիտութիւն 446, այլիւ ընդհանրապէս Թայմաւուրքների մասին Աւգ. Կիսկ. Վ. Ս. հատ. ԺԱ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ՄԻՒՍ ՍԲԱՆՁԵԼԵԱՅՆ ԵՂԵԱԼ Ի ՍՈՒՐԲ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԵՆ Ի ՅԱՌՆԵՆ ՍՍՏՈՒԾՈՅ ՏԵՐ ՅՈՒՍԿԱՅ
ՈՐԴԻՈՅՆ: *

Եւ եղև ի վրդովման ժամանակաց և յաս-
պատակմանէ Հինից այլազգեաց, ելանել սուրբ
վարդապետին յերկրէն Տարբերունոյ ի սուրբ
մենաստանէն Արգիլանայ և գնալ ի լեառն
որ կոչի Խաչքլուի, և անդ առանձնանալ ի
սուրբ անապատին, որ կոչի Երէրնավանք: Եւ
անդ կատարէր զաստուածահաճոյ վարս իւր,
Եւ քանզի ոչ թաքչի քաղաք որ ի վերայ
լեւին կայցէ. այլ ելանէր համբաւ ճգնողա-
կան վարուց նորա ընդ ամենայն շրջակայ գա-
ւառսն: Եւ գային առ նա ամենայն անտա-
ժեպք և ցաւադնեալք, և ըստ հաւատոց իւ-
րեանց գտանէին զբժշկութիւն հոգւոց և
մարմնոց, Եւ այնքան տարածեցաւ համբաւ
սքանչելագործութեան նորա, մինչ զի այլազ-
գիք և մահմետականք ևս լուսալ զարմանա-
լին, Եւ ոմանք ի նոցանէ հայհոյէին, սուտ և
խաբեբայութիւն կարծէին, Եւ մի ոմն յա-
նաւրինացն, ի բերդէն Ամիդոյ, արուեստիւ մա-
գործ, կամեցաւ փորձել զսուրբն Աստուծոյ.
Եւ ելեալ զնաց առ սուրբ վարդապետն յանա-
պատն Երէրնոյ, քրիստոնեայ անուանելով
զինքն, Եւ ասէր ի մօր իւրում, եթէ հոգեւոր
բժշկութիւն և օգուտ ոչ կարեմ իմանալ և
տեսանել, այլ կամիմ մարմնական ինչ կերպիւ
փորձել զսքանչելեաց համբաւ քրիստոնէից,
Եւ զներ ի միտս իւր զկոճն զոր գործէր միւսն
ի վերայ, հայր իւր անուանեաց. և ասէր,
եթէ ի կոճս այս երեւի սքանչելիք, ապա գի-
տացից եթէ ճշմարիտ է հաւատն քրիստո-
նէից, և համբաւ սքանչելեացն Քրիստոսի,
Եւ հասեալ առ սուրբ վարդապետն, և իրրեւ
զքրիստոնեայ երկրպագութիւն մատուցանէր,
և հայցէր ողորմութիւն ի նմանէ և բաժին

55 յաղաւթից նորա, Եւ տայր մարմնական ինչ
պարգևս եկեղեցւոյն և վարդապետին, Եւ
ասէր քծնելով և կեղծաւորութեամբ, աղա-
չեմ յիշել զհայրն իմ յաղաւթս քո ի ժամ
սուրբ պատարագին, Եւ վարդապետն ասէր.
40 զինչ է անուն հաւր քո, Եւ նա ասէր ըստ
առաջին մտածմանն, Կոճիկ է անուն հաւր
իմոյ հայր սուրբ վարդապետ, Եւ յայն գի-
շերն, զի էր կիրակի և տաւն տէրունի, յա-
ռանձնական աղաւթն զոր մատուցանէր առ
45 Աստուած, յիշէր և հայցէր ողորմութիւն և
պայծառութիւն Կոճիկն: Եւ ի վաղիւն ելեալ
մնագործն երթայր ի տուն իւր, Եւ իրրեւ
եհաս, ընթացեալ ի խանութն յորում էր
կոճն, տեսանել թէ իցէ նշան ինչ եղեալ,
50 Եւ այն ինչ մերձ եղեալ խանութին, բու-
րեաց ի քիմս նորա անուշահոտութիւն, Եւ
բացեալ զգուռն խանութին, ետես զկոճն զի
կանաչացեալ էր և ազգի ազգի տերես ու-
ղէշս արձակեալ, զոր ոչ էր տեսեալ աչն
55 մարդոյ յաշխարհիս յայսմիկ, Եւ հոգւոց
հանեալ, անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց,
երանի տայր քրիստոնէիցն և իւրեանց հա-
ւատին: Եւ ապա տեսեալ ընտանեացն և
ընակչաց տեղւոյն զմեծ և զարմանալի սքան-
չելիսն, երկրայեցան ի հաւատոցն իւրեանց,
60 Եւ բազումք դարձան ի քրիստոնէութիւն.
Եւ եղեալ մնագործն զկոճն ի գլուխն իւր
այնպիսի շքեղութեամբ սաղարթաւորեալ և
ամենայն ընտանեաւքն ընթացեալ առ սուրբ
վարդապետն, և անկեալ յոտս նորա, և հայ-
ցէր թողութիւն և ներողութիւն, Եւ ապա
ինզրեալ զքրիստոսական կնիքն և զմկրտու-
թիւն, Եւ մկրտեաց սուրբ վարդապետն զնա
ամենայն ընտանեաւքն, Եւ եղև ուրախութիւն
70 ամենայն քրիստոնէիցն և ամենայն տեսողացն
զնա, և փառս տային Աստուծոյ, Եւ եղև
խաղաղանալ երկրին Տարբերունոյ, դարձեալ
զնաց սուրբ վարդապետն ի յառաջին բնա-
կութիւնն իւր ի սուրբ ուխտն որ կոչի Ար-
գելան, Եւ յերկարեալ բազում աւուրս բարի
և առաքինասէր վարուք ի հաճոյս կամացն
Աստուծոյ, Եւ հանգեաւ խաղաղական մա-
հաւամբ ի Քրիստոս: Եւ եղաւ նշխարք սորա

*** Այս հրատարակութիւնն անուր եմք երկու Յայտարարից՝ Աստուծոյ մահեցաւորակի № 1847, 1, գրուած 1860 թուից յետոյ, Բասմի այլ անբռնական Յայտարարի 1665 թուից յետոյ գրուած, որ զիս յի մեզ Մահեցաւորակի ցանկը եւ զանուն ե խալիկ վարդապետի մօտ: Բն ունի այսպիսի վերնագիր՝ «Պատմութիւն եւ միւս այլ սխալ- յիս եղեալ ի սուրբ վարդապետէն եւ յառնեմ Աստուծոյ Տէր Յաւակոյ որոյն»: Տարբեր ընթերցումներն եւ- տոյ 1 Բ ի վրդովմանց 2 Ա. հեկից Բ այլազգաց 3 Ա. յերկրին 6 Բ յանապատին. • Երեւոյ վանք 7 Բ զա- տուածանաւ 10 Բ շրջակայ 12 Բ հաւատացն 13 Բ հոգոց 16 Բ լուսալ 17 Բ եւ սուր 19 Ա յանդի- եացն Բ արեւսիս 22 Բ անուանելով 26 Ա յիս վոր- մի Բ զանկիւնաց • Բրիտանիցս 27 Բ զիսն 28 Բ անուանաց 30 Բ քե 33 Բ զքրիստոնեա 34 Բ ի նա-

Ա. քաւիս 35 Ա յաղորից 37—38 Բ յիշել աղայեւ 39 Բ եւ սուրբ. տէր 40 Ա հօր 41 Ա Բ մեացմանն 41 Բ հաւրն Ա հօր 43 Ա. տէ 46 Բ Կոճիկն 51 Բ անուշահոտութիւնն որ եւ զմայրեցաւ անուշահոտութեամբն 53 Բ կանխացեալ 54 Բ որ

55 Բ եւ ապա յոգոց 59 Բ տեղոյն. • զգարմանա- յի 60 Բ Ի հաւատն 62 Բ յիս եւ 64 Ա ընտանեոքն 68-69 Բ Միշեաց զնա ամենայն ընտանեաւքն սուրբ վարդապետն 69 Բ ուրախութիւն մեծ 72 Բ խաղաղութիւն 73-75 Բ զնաց

80 ընդ հովանեաւ ամենասուրբ Աստուածածնին
և սուրբ Կարապետին ի վանս իւր Արգելան,
հանգէպ Բերկրոյ, յարեմոյց կուսէ արքայա-
նիստ քաղաքին: Որ և առնէ գերեզման սորա
բազում բժշկութիւն ամենայն ցաւոց. ևս
83 առաւել կատարեալ շանց, և ամենայն գազա-
նաց որք խածատեն զմարդիք. որք յուսով
և հաւատով դիմեն և զան ի հեռաւոր և ի
մաւտակայ աշխարհաց ի տապան սորա և առ-
նուն բժշկութիւն հոգւոց և մարմնոց ճշշ-
մարտապէս:

Մեր մատենադարանի № 603, 40 Ժո-
ղովածուն, նոսր, թուղթ, անթուական, էջ
15^ա—16^բ ունի սոյն այս պատմութիւնը
փոքր ինչ տարբեր խմբագրութեամբ. «Պատ-
մութիւն Կոճիկ վարդապետին—Պատմւմ ձեզ
միւս այլ սքանչելիս և ինչ: Փոքրիկ պատկանե-
րով, աւելի ռամկաբան՝ լեզուով և ուղղա-
գրութեամբ (համբօ, կամեցօ=համբաւ, կա-
մեցաւ, և ին) վերջումն էլ թերի է մնում ի
խաղաղանալ երկրին» բառերի վրայ: Միակ
ուշագրաւն այն է այս ձեռագրում որ յիշա-
տակութիւն չկայ Ստ. Տէր. Յուսկան որդու
մասին և մակոճը դարձել է վերնագրում՝ Կո-
ճիկ վարդապետ:

Տէր Յուսկայ որդին իւր ճգնաւորական
մեծ համբաւով, իւր հրաշագործութիւններ-
ով շատ ժողովրդական էր: Նրա վարքն երգ-
ւում էր գանձարաններում, նրա մասին գր-
ւում էին ներբողներ, նրա ձեռքով շինուած
խաչը և նրա գերեզմանը ուխտատեղի էին:
Գ. Յ-ի № 47 գանձարանը, գրուած Կաֆա-
յում հայոց ՌԺԶ (=1607) թուին, էջ
369^ա ունի մի այդպիսի գանձ. «Ոտանաւորս
Յակոր վարդապետն է ասացեալ ի վերայ Յուս-
կանն որդոյն Ստեփաննոս քահանային—Եկայք
պատմւմ ձեզ սքանչելի ըզվարք սրբոյն
Ստեփաննոսի, որ ի գեղջին Արամէտի
որդի Յուսկի քահանայի...»: Այդ մեզ յայտ-
նի՝ սրբի վարքն է ոտանաւոր, առանց կոճի-
կի հրաշքին:

յառաջին քննադրութիւնն իւր Արգիլան 80 Բ ի վանս Արգի-
լան 85 Ա խաչմատեն 87 Բ մատենաւոր Ա մատենաւոր 87 Բ
է ի Բ և 88 Բ գրքակոթիւնն հոգոց

Բ մեռագրի ընթերցումներէ քաղաստութիւնն առին
ըստ իմ խնդրանաց պ. պ. Հր. Ամատեան և Թ. Մանե-
ղեան:

Մի ուրիշ՝ մինչև այժմ անծանօթ մնա-
ցած՝ գրող, Աշխարհի—երէց Յովհաննէս, ա-
մուսնացեալ քահանայ, երեք ներբողեան ու-
նի, մէկը Աստուածածնայ, միւսը Արգելանայ
սուրբ Նշանին, որ կազմուած էր Յուսկայ
որդու ձեռքով և երրորդը իրան՝ Յուսկայ
որդուն նուիրուած: Այս ներբողեանները
գտնուում են մեր հիմնական մատենադարանի
№ 628, 65 անթուական, թուղթ, բոլորգիր
ձեռագրում Այս ձեռագրի բովանդակութիւնն
է. էջ 1^ա—253^բ Պօղոս Տարօնեցու յայտ-
նի վիճարանական գրութիւնը, առանց ա-
նուն հեղինակի, սկզբից թերատ էջ 255
աշխարհի—երէց Յովհաննէսի ներբողեանը
սուրբ Աստուածածնին, վերնագրի տեղը դա-
տարկ թողած: էջ 272^բ—289^բ Նորին մեղա-
պարտ Յոհաննէսի աշխարհի իրիցոյ ասացեալ
ի սուրբ Նշանն աստուածընկալ, որ այժմ
կայ ի սուրբ վանքն Արգելանայ.—Աւտանաւոր
յառաջ բերից զսկիզբն պարծանաց զամենա-
յաղթն նշան տերունական և աստուածա-
կան...»: էջ 290^ա—304^բ Նորին մեղապարտ
Յոհաննէսի աշխարհի իրիցոյ ասացեալ ի
սուրբ Ստեփաննոս, զոր և նշանացի աս(ա-
յ)ին Յուսկանն որդի, ի յանապատն Արգելա-
նայ որ և պատուական մարմին նորա անա-
րատ կայ ի նոյն վանս ի գերեզմանի.—Յար-
փիւաւոր և ի հրաշանիւթ լուսոյն ջահ վա-
ռեալ համատարած ծագմամբ մշտապաւ և ան-
ստուերանալի Յուսկանն որդի տէր Ստեփան-
նոս...»:

Դնենք մի քանի քաղուածքներ այդ ներ-
բողեաններից, որոնցով բնորոշուում են Աս-
տուածածնի և Խաչի պաշտաման ծայրայե-
ղութիւնները՝ որոշ կէտեր չափազանց շեշ-
տուած, ուր կան նաև հետաքրքրական տե-
ղեկութիւններ Յուսկայ որդու մասին:

Աստուածածնայ ներբողեց, էջ 266^ա. «Արգանդ
որովայնի սորա՝ բերանոյ Հաւրն հաղորդեցաւ ըն-
դարձակութիւն որովայնի սորայ՝ ծոցոյ Հաւրն հա-
ւասարեաց... Դու ընդ Երրորդութեանն փառաւորիս
դու ընդ Երրորդութեանն երկրպագիս, դու ընդ
Երրորդութեանն պատուեալ մեծարիս, դու ի գիր-
կէս Երրորդութեանն բազմեալ հանկչիս»:

— էջ 268^բ «Եթէ երկնայինք և եթէ երկրա-
յինք և ամենայն որ ինչ ընդ բնաւ քե պարըս-
պեալ ամրանան, հաստատութիւնք տարական աւ-

դոց քեզ պնդեալ անվնաս ամրափակին, լուսատուք և լուսատեսք նոցին քեզ զտեալ վայելչացան, գնացք լուսատուացն քեզ անխորհրդաւ ուղեորին, ցնդմունք աստեղացն առանց երկունաւոյ քեզ ի տեղիս իւրեանց ժողովին, աւգք խտացուցիչք քեզ հանդարտանան ... [յիշում ևն սառնամանիք, ժանկք խռովարարք, ամբք կարկտաբերք, շնչմունք վնասակար հողմոց, ժամանակք ապականիչք արդեանց, նաւավարութիւնք ծովագնացիցն, վաստակք երկրագործութեան ...] զննմունք գառանց մերոց և բուրմունք խնկոց ... նուէրք մեր և պատարագք որ յանուն ննջեցելոցն քեզ ընդունելի լինիցն[ն], ողջակէզք մեր և զոհք և ամենայն որ ինչ յաղագս մեռելոց քեզ կատարեսցին ...»

Խաչի ներքողից էջ 274^ա «... ի վերայ հանկըստարանի լուսափայլ վարդապետի սրբոյն Ստեփաննոսի, (յ)որում յորջորջեալ կոչի Յուսկանն որդի»:

— էջ 278^ա «Բե (=խաչիւ) ըմբռնեաց ի շըղթայս երկաթին զփայլակն արագընթաց և արկ զնայ, ի տարտարոսս դժոխոցն»:

— էջ 281^բ «Բանդի ուր խաչն է անդ է խաչեալն և խաչելութիւն, ապա կոյրք են ափշեալք յիմաստից, որք ոչ զարհուրին ի ձեռոյ քումմէ ... եթէ հրէայ իցէ եթէ հեթանոս և թէ քրիստոնեայ իցէ թերահաւատ ի նոյն մնասցէ կուրացեալ, իսկ մեք ազգս ուղղափառաց զայս առեալ մեզ ի սարծանս ...»

— 287^բ «Իսկ եթէ ի քեզ խաչեցաւ և նոյն անբաժանելի է ի քէն և ի քեզ տեսանեմք զնայ եութեամբ և աստուածութեամբ»:

Ստեփաննոսի ներքողից էջ 291^ա «Յուսկանն որդի տէր Ստեփաննոսի ի Յարբերունոյ գաւառի յանապատին Արգելանայ, որ ունի զնմանութիւն մեծին Երուսաղէմի և համանման ոսկերչուրն Գողգոթայի, ուր բարձրացաւ խաչն աստուածունակ, յերուսաղէմ գերեզման ստեղծաւորն զքեզ և Գողգոթայ տեղի խաչեցելոցն, անդ խաչն և խաչեցեալն, և ընդ քեզ ի քումդ անապատի Սուրբ Նշանք աստուածաբարձ՝ ի քէն կազմեալ և յարարչէն աւրհնեալ, ի քէն տաշեցեալ և յԱստուծոյ աւծեալ, ի քէն գծագրեալ և արեամբն Քրիստոսի ներկեալ, ի քէն քանդակեալ և անեղին աջով զաւրացեալ ...»

— էջ 291^բ «Մոլոսէս գաւաղանաւ հերձեաց զծովն համատարած, իսկ դու քոնակազմ նշանաւ խաչիդ բաժանեցեր զ[ի] քէն ուսեալ և հաւատացեալ ժողովուրդս ի հերձուածականացն մոլորութենէ, Եղիա համբարձաւ մարմնով ի վեր ի յերկնս, իսկ դու մարմնական աչաւք տեսեր զտէրն երկնի և երկրի խաւսակից գոլով բերան ի բերան ...»

— էջ 292^բ «Սուրբ Ստեփաննոս ... ուղղա-

փառ հաւատ, ուղղափառաց ուսուցիչ, ուրացութեան խափանիչ, հայհոյ[յ]ականաց փախուցիչ, երկարնակաց ամաչեցուցիչ, հերիտիկոսաց ընդոտնիչ, հերձուածողաց քակտիչ, արիոտականաց հերքիչ, նեստորականաց անարգիչ, զՔրիստոս աստուած դաւանաւղ, խաւսիս որպէս հրեշտակ, բարբառիս որպէս սերովբէ»:

— էջ 293^բ «այլ մի և նոյն համապատիւ տերութեամբ մեծարեալ պատ[ու]ով [զերբորդութիւնն] զմեզ ուսուցեր» (Թերեւս ներքողագիրք Տէր Յուսկան որդու աշակերտներիցն է): *

— էջ 294^բ «յորում (=Արգելան վանքում) բարձրացեալ ճոխանա[յ] տաճար Տիրամաւրն և Աստուածածնին և Նշանք սուրբ և աստուածընկալ և Գերեզման հանկըստեան քո սուրբ ոսկերացդ»:

— էջ 300^բ «Յուսկանն որդի տէր Ստեփաննոս, որ զսաստակացեալ պատուհասն որ յաղագս մեղաց մերոց կուտին ի վերայ մեր՝ շարժ և մահտարաժամ, թրթուր և ջորեակ և մարտի բազում կըսկ[ծ]եցուցանաւ և սառնամանիք եղեմնական աւրագ յայտնեցար հերքաւ և հալածաւ ... առաքելոցն համեմատ, մարգարէիցն հաւասար, մարտիրոսացն համապատիւ»:

Ի վերջոյ պէտք է աւելացնել այն, որ Տէր Յուսկանն որդին մի փոքրիկ մասն ունի մեր միջնադարեան մատենագրութեան մէջ. նրա անունով ինձ յայտնի է բաւական կոկիկով մի փոքրիկ հետաքրքրական գրութիւն. «Պատմութիւն երկրորդ զալստեանն Բրիտանոսի և ահիլ դատաստանին. Ասացեալ ճգնաւոր վարդապետին Ստեփաննոսի Յուսկայ որդոյն»։ — Ի յահագին աւուր զալստեանն որդւոյն Աստուծոյ ի մէջ զիշերի կացեալ Գարրիէլի ի մէջ երկնի և երկրի յանկասկած և յեղակարծ ժամանակի և գոյէ ահիլ և սաստիկ բարբառով և ասէ՝ Արիք ննջեցեալք, ահա՛ դայ Բրիտանոս» (Ծառնաթիւր № 935, 2, էջ 149, բոլորգիր, թուղթ, անթուական) **:

Գալուստ Տէր Մկրտչեան

1900 մարտ 26.

* Աշխարհի - երեց Յովնանեկի գրութեան մէջ յաճախ ևն իւ եւ հառնի շփոթութիւն, օր. խորդեաց = հորդեաց, հոսեցեր = խոսեցեր, նախապիտ = նախապիտ եւնի, որ ցոյց ևն ցոյց հեղինակի կամ գրչի վասպուրականի լինելը:

** Յուսկայ որդի Ստեփաննոսի վարժ՝ Յայտնաւորմերից աւելի ընդ աւրակ կայ հրատարակուած Պղնձ - ֆաղաթի պատմութեան հետ, էջ 140. «Պատմութիւն Տէր Յուսկան եւ որդւոյն նորին Ստեփաննոսի»։ — Ի բուսականութեան

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(ԲՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՆ ՈՒՍՈՒԱԾՔ)

(Շարունակութիւն) *

Ի.

Վ Ի Պ Ա Ս Ա Ն Ք.

2.

Առաջին խաղի մասը:

Վիշապազունք եւ վիշապը. — Մարք, զարմք Աժգահակայ, Մուրացան նախարարք եւ վիշապազունք — ի՞նչ կապ այս անունների մէջ: Արդեօք վիշապազունքի մէջ այդ անունները իբրեւ համանիշ եւ անխափր գործածուած են, թէ չէ: Այդ որոշելը դժուար չէ, երբ մի անգամ արդէն զիտենք թէ ինչպէս Մուրենացին առասպելն այլաբանութիւն համարելով մեկնում է, մանաւանդ որ պատմագիրն էլ սովորաբար յայտնում է թէ որն է իւր մեկնութիւնը:

1. Մուրենացին գրում է (Ա. Լ.). «... Թուեցեալն երգք... յորս շարին բանք երգոցն Վրտաշիտէ եւ զորդուոց նորա, յիշելով այլաբանաբար եւ զզարմոյցն Աժգահակայ վիշապազունս զնոսա կոչելով զի Աժգահակայ ի մեր լեզուս է վիշապ»: Այս խօսքերից պարզ երևում էր որ երգերի մէջ գործողներին Վիշապազունք անունն է տրւում եւ թէ ինքը պատմագիրն այդ վիշապ — ազունք (= զարմք վիշապի) անունը այլաբանաբար ընդունելով:

հայոց՝ վեց հարիւր վարսուն ամիս, յերկիրն Ընշունեաց՝ ի գաւառն Տարայ՝ (= Տարայ) ի Գոգայ ֆաղսին, որ ապի Արսաւես, մերձ ի Շախրամակիս մեծ Դիկիկն Վանայ ելլն»: Պատմագիրն սխառն է մեզ հետաքրքրող Սեփակնուի պատկից, որ Ընշունե կոչումն է Սեփակնու եւ ֆահակայ եր: Նկարագրում է Տեր Յուսիսն առաքինի վարքի յիշումն եւ քաջաց արշաւանքն առանց բռնակալի, բայց հայոց 675 բռնակալից յետոյ: Մասկոնի պատմութեան այլագրին անուանումն է «Բուխիւ ի քերդեկ Ամիրոյ»: Կան նաեւ ուրիշ տեղիքներ եւ մանրամասնութիւններ: Վարսի այս ընկալման խաբարութեան ձևագրեր մեզ յայտնի չեն: Պղնձե ֆաղսի պատմութեան հրատարակութեանց մասին տես Զար. Մանեակիր. 583:

* Տես. Արարատ 1900 համար. Գ. եր. 194:

համարում է զարմք Աժգահակայ: Նորա հիմքը Աժգահակ բառի վիշապ նշանակութիւնն է: Մուրենացին, ուրեմն, կարծում է վիշապազունքի մէջ «Վիշապազունք» կոչումը «Աժգահակայ զարմք» կոչումի հայացրած ձևն է միայն:

2. Վիշապազունք բովանդակութեան մէջ (Բ. ԽԹ.) յիշում է. «Եւ իբր տրփանք Սաթինկան ընդ վիշապազունսն՝ առասպելաբար, այսինքն ընդ զարմս Աժգահակայ, որ ունին զամենայն զառ ստորոտովն Մասեաց»: Պատմագիրն այստեղ էլ շատ որոշ գրում է թէ իբրեւ առասպել (առասպելաբար) պատմում է վիշապազունքի մէջ թէ Սաթինիկ վիշապազունք է սիրել, Բայց նա ինքը, ինչպէս բացատրական «այսինքն» բառը ցոյց է տալիս, վիշապազունքը դարձնում է «զարմք Աժգահակայ»: Սաթինիկի այդ տրփանքը կամ սէրը Ա. Լ. գրած է Արգաւանի համար: Ուստի եւ Արգաւանը ներկայանում է իբրեւ վիշապազուն:

3. Թէ Արգաւան վիշապազուն կամ վիշապ է հաստատում է նոյն տեղում բերած կտորից. «Ծաշ ասեն գործել Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի եւ խորգաւանակ լեալ նմին ի տաճարին վիշապաց»: Նոյն պատմութիւնը Բ. Ծա. «զարգարեալ» պատմութեան մէջ գրում է այսպէս. «Նրթալով Արտաշիսի ի ճաշ Արգամայ, կասկած իմն անկեալ, իբր թէ զաւել զարքայն խորհեցան, յարուցանեն որդիքն արքայի ապշուպ եւ անդէն իսկ ի հացին քարշեն զալիսն Արգամայ: Եւ խռովութեամբ մեծաւ եկեալ յԱրտաշատ Արտաշէս արքայ, դարձեալ արձակաց զորդի իւր Մաթան մեծաւ զնդաւ եւ զբազումս յազգէն Մուրացան սպանանել եւ զապարանումն Արգամայ այրել...»: Կրնանակէ Արգաւանն Արտաշէսն ճաշի է հրաւիրում Արտաշատից զորս իւր կալուածումն ուր կարծում են թէ խորգաւանակ է լինում նորան: Եթէ Արգաւանի այդ տաճարը կամ ապարանքը, ուր ճաշն ու խորգաւանքն է լինում, կոչւում է տաճար վիշապաց, ուստի եւ ինքը Արգաւանն իբրեւ վիշապ է ներկայանում:

4. Վիշապազունք = զարմք Աժգահակայ համարելուց յետոյ, պատմագիրը բերում է Արգաւանի այս ճաշը, Արտաւազդի շինելն

«ի մէջ Մարաց զՄարակերտ» և Սաթենիկի սէրն առ Արգաւան և ապա իսկոյն աւելացնում է. «Եւ այդ ոչ առաւել աստանօր զարմացիս ի վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեանս թէ որպէս յայանեցաք զանյայտ իրս վիշապաց, որք են յսգատն ի վեր ի Մասիս»։ Պատմագիրն ուրեմն ասում է. որ պատմութիւններն իսկապէս են «անյայտ իրք վիշապաց»։ Եւ բնաւ չէ թաքցնում այդ, այլ նոյն իսկ հրաւիրում է զարմանալու իւր գրածի վրայ։ Բայց ինչո՞ւ համար պէտք է զարմանալ։ Անոր համար, որ նա թուելեաց երգերի կցկոտը բովանդակութիւնն է մէջ բերել, այն էլ մեծ մասամբ երգի բառերով։ Ի հարկէ ոչ։ Դա մի զարմանալու բան չէ։ Այլ պէտք է զարմանալ նորա սրամտութեան վրայ, որ կարողացել է «յայտնել զանյայտ իրս վիշապաց»¹, այսինքն անհասկանալի առասպելը մեկնել և հասկանալի կամ «ճշմարտապատմութիւն» դարձնել։ Եւ ի՞նչ է այդ մեկնութիւնը, ի՞նչ է ոչ երգի մէջ յիշուած առասպելական վիշապազունքը կամ վիշապ դարձնել զարմք Աժդահակայ, այսինքն Մարք։

Այս հատուածից իմանում ենք և այն, որ երգի մէջ վիշապազունք և վիշապք իրրեւ համանիշ են գործածուած, որովհետեւ նախ ասում է թէ երգը վիշապազանց մասին է յիշում և քիչ յետոյ այդ վիշապազանց պատմութիւնը «իրք վիշապաց» է անուանում։ Այսպէս այստեղ ևս ինչպէս վերեւում տեսանք, Արգաւանը թէ՛ վիշապ և թէ՛ վիշապազն է։

5. Թէ երգի մէջ վիշապազունք են յիշուել եւ ոչ թէ Մարք կամ զարմք Աժդահակայ՝ դարձեալ երևում է Բ. կա. դիտից, ուր երգիչներն ասում են թէ «վիշապազունք զպոցան զմանուկն Արտաւազդ և դե փոխանակ եղին»։ որ և «ոմանք» պատմելով այդ «պատահարը» մեկնել են թէ այդ նշանակում է «կախարդել զսա (Արտաւազդին) կանանց զարմիցն Աժդահակայ» (Հմմտ. Գլ. Գ.)։

1. Հմմտ. Ա. Գրի. Բ. յարեւած, Բիւրապլե առասպելի մեկնութիւնը. «... միսս անմեղսքեան ևնցս արով և զկարի վարդոց ևնցս իւրս ևնցս անհասկանալիս առասպել յայտնեմ»։

Այստեղից և այն ենք իմանում, որ մեր պատմագիրն իրենից չէ անում այդ մեկնութիւնը, թէ վիշապազունք են զարմք Աժդահակայ կամ մարք։ Այլ այդ ծանօթ է նաև ուրիշներին, որոնցից առնում է ինքն այդ «պատահարի» պատմութիւնը։

Խորենացու մեկնութիւնը։— Տեսնենք թէ ինչ եղանակով դատելով պատմագիրը կամ նոքա, որոնցից նա առնում է, այդ վիշապները կամ վիշապազունք նոյնացնում են Մուրացանների հետ։

Վիշապներ կամ վիշապազունք առասպելական էակներ լինելով՝ անհաւատալի բաներ են։ Ռացլոնալիստ պատմագիրը, որ նոյն իսկ աստուածներն իրրեւ մարդ եղած է մեկնում, կարող չէ հաւատալ, որ Սաթենիկ թագուհին մի վիշապ կամ վիշապազունք սիրած լինի և կամ Արտաշէս թագաւորը նոցա հետ յարաբերութիւն ունեցած լինի։ Բայց մի անգամ որ նոքա Արտաշէսի պատմութեան մէջ մտնում են, պէտք է՝ ըստ Խորենացու հայեացքին առասպելի վրայ՝ այլաբանաբար առասպել համարել այդ և մեկնելով ճշմարտել։ Եւ այդ անում է շատ հեշտ կերպով. «որովհետեւ Աժդահակ մեր լեզուով վիշապ է», ուստի և երգի վիշապազունք են զարմք Աժդահակայ, իսկ Աժդահակն էր մարաց թագաւորը², ուստի և վիշապազունք են ոչ միայն Աժդահակայ զարմք, այլ և մարք, որ բնակում են Հայաստանում։

Միւս կողմից, պատմագիրը (Բ. Ը) Մուրացան նախարարութեան համար գիտէ. «Ոչ ասեն, նահապետի աղբին՝ Մուրացան տէր այլ մարացւոցն տէր»։ Այստեղից եզրակացնում է նա Մուրացանների մարացի լինելը։ Եւ երբ միանգամ նոքա մարացիք են, մարական ծագում ունին, անշուշտ հասարակ ծագում պիտի չունենային, այլ մի իշխանից կամ թագաւորից սերուած, ինչպէս շատ նախարարական աներ։ Եւ ումնից յատկապէս եթէ ոչ «ի գաւակէ Աժդահակայ մարաց եղելոյ թա-

1. «Բայց յիշատակեցոյ՛ և մեկ կարճատոսիս, և զայլ արանքի և մեկ ճշմարտեցոյ՛» (Բ. Խր.)։

2. Այս մասին յետոյ ևս, Տիգրանի և Աժդահակի մասին գրելիս, խօսք կ'ունենանք։

գաւորի» (Բ. Ը), որի սերունդները բերուած են Հայաստան:

Այսպէս մի կողմից վիպասանքի մէջ յիշուած վիշապք կամ վիշապազունք նոյն են՝ ինչ որ զարմք Աժդահակայ կամ մարք. իսկ միւս կողմից Մուրացանք կամ մարացւոցն տեսրք ունին մարական ծագում և են մարաց Աժդահակ թագաւորի սերնդից: Ուստի բանավարութիւնը հեշտութեամբ պիտի տանէր այն եզրակացութեան, թէ Մուրացանք են վիշապազունք:

Պատմագիրն իւր այս եզրակացութեան համար իրիւ հաստատութիւն գտնում է նոցա բնակութեան տեղի նոյնութիւնը կամ մօտիկութիւնը: Նա Ա. Ը. յայտնում է, որ ըստ թուեւեաց երգերի վիշապները, նոյն և վիշապազունք, քնակում են յազատն ի վեր ի Մասիս: Իսկ Բ. խթ. յայտնում է, որ զարմք Աժդահակայ (= Մարք = վիշապազունք՝ առասպելաբար) «ունին զամենայն զառ ստորոտուն Մասեաց»: Իսկ յայտնի է, որ Մարք իրօք գտնուում են Մասիսի արեւելեան ստորոտներում մինչև Գողթն: Նոյն վկայութիւնը գտնում ենք և Փաւստոս Բիւզանդի ու Կորիւնի մէջ և ուրիշ տեղերում: Ինչպէս և Խորենացին ինքը Աժդահակայ սերունդ ու նորա կնոջ հետ գերուած մարերին բնակել է տալիս «յարեւելայ ուսոց մեծի լերինն» [Մասեաց] մինչև ի սահմանս Գողթան ... Իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն զբոլոր դաշան, որոյ զլուսն Աժդահական, մինչև ցնոյն ինքն ամուրն Նախճաւանոյ»: ... Իսկ Բ. ծա. գլխի մէջ այդ կողմերը դնում է կալուած Մուրացանների և յատկապէս Մուրացան Արգամի, «որ ի ծննդոցն Աժդահակայ» (Բ. խգ), և յիշում է Նախճաւան և «ըստ հիւսիսոյ Երասխայ», որ, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, Մասիսի գլմոցն է հասկանում Երասխայ դաշտը:

Այսպէս մի կողմից՝ առասպելի մէջ վիշապների կամ վիշապազանց բնակութեան տեղերը կապուած են Մասիսի հետ, իսկ միւս կողմից մարաց (կամ Աժդահակայ զարմի ըստ Խորենացու) բնակութեան տեղերը, նոյն և Մարացւոց տէրերի՝ Մուրացաններինը, նոյն Մասիսի ստորոտներում են, որով և պատմագիրը հաստատած է համարում իւր բացատրութիւնները:

Այսպիսի մեկնութեամբ լոկ առասպելի վիշապները նոյնանում են մարաց (Աժդահակայ սերնդի) և մուրացանների հետ: Եւ Խորենացին, իւր ժամանակի հասկացողութեամբ, պարծենալու տեղիք ունէր, թէ ինչպէս ինքը յայտնել է «զանյայտ իրս վիշապոց որք են յազատն ի վեր ի Մասիս»: Բայց մեզ համար այս բոլոր մեկնութիւնները, հարկաւ, նշանակութիւն չունին: Եւ մեր առաջին խնդիրը պէտք է լինի, այդ ամենն իմանալուց յետոյ, զուրս ձգելով ինչ որ Խորենացու մեկնութիւնն է, վերականգնել բուն առասպելը:

Սակայն պ. Խալաթեանն, այդ պ. ըզ ճանապարհը թողած, աճապարում է հեշտութեամբ ցոյց տալ թէ վիպասանք Խորենացու սարքածն է: Արգամի և Արտաւազդի թշնամութեան պատճառը համարելով Արտաւազդի նախանձը թագաւորի երկրորդութեան պատուի համար՝ որ ունէր Արգամի նա խնդիրը բոլորովին սխալ է դնում (եր. 251): «Ամբողջ խնդիրն այն է թէ արդեօք Հայաստանում երբ և է կար մարացի Աժդահակից սերուած Մուրացան նախարարութիւն, որ կոչուէր Մարացի և Ա. դարում Բրիտանոսից յետոյ այնքան աչքի ընկնող տեղ, այսինքն թագաւորի երկրորդութիւնը, ունենար այս աշխարհի քաղաքական իշխանութիւնների (ieparhia) մէջ»: Եւ նա թուելով մի քանի առարկութիւն, եր, որոնց մի մասը առարկութիւն անգամ չեն, շտապում է եզրակացնելու (եր. 262). «Այնքան հին ժամանակներում Մուրացան նախարարութեան գոյութիւնը Հայաստանում, ինչպէս և նորան վերագրած առաջնակարգ դերը տէրութեան մէջ, աւելի քան կասկածելի են: Եթէ այդ եզրակացութիւնն անհիմն չէ, այն ժամանակ առիթ էլ չէր կարող լինել (sic!), որ արքայազն Արտաւազդը կոչուէր ընդդէմ Մուրացան իշխան Արգամի՝ «թագաւորի երկրորդ» պատուաւոր կոչումը ձեռք բերելու համար: Ուստի և պէտք է շինծու (ֆիկտիւ) համարել այս կռուի այլաբանական պատկերացումը՝ Սաթենիկ թագուհու առ Արգամ ունեցած տարփաքին սիրոյ իբր ժողովրդական վէպից առած վիպական (ռոմանական) մոտիւով»:

Ընդունենք, որ պ. Խալաթեանի եզրա-

կացութիւնը ճիշտ է. որ առաջին դարում Բ. յ. Մուրացան նախարարութիւնը գոյութիւն չունէր: Բայց այդ ինչ կապ ունի մի վէպի հետ, որի մէջ ոչ թէ Մուրացաններ են դուրս գալիս, այլ վիշապներ և վիշապազունք: Սակայն մի բոպէ ընդունենք, որ ոչ թէ Խորենացու մեկնութեամբ, այլ նոյն իսկ վիպասանքի մէջ վիշապազունք են զարմք Աժդահակայն Մարք Մարացւոցն տեսք Մուրացանք¹: Բայց միթէ Մուրացանների գոյութիւն չունենալն առաջին դարում Բ. յ. կարող է ապացոյց լինել, որ Խորենացու ժամանակի (Ը—Թ դար) ըստ պ. Խալաթեանի, երբ կային Մուրացանները և շատ լաւ յայտնի էին) ժողովրդական վէպի մէջ Մուրացան առնունք յիշուած չլինի և կապուած մի Արտաշէս թագաւորի անունն հետ: Միթէ այդ անաբրոնիզմը կարելի է իբրեւ փաստ ծառայացնել վէպի գոյութիւնը հերքելու համար:

«Վէպերից (СВЯТЕНА) ոչ մէկի հիմնական իմաստի մասին, գեղում է Բուսլայեւ, պարզ դադափար կազմել չէ կարող նա, որ ամենայն պարզութեամբ չէ իւրացրել այն միտքը թէ ժողովրդական վէպը, դարերի ընթացքում ապրելով սերունդների բերանին, հասնում է մեղ լցուած ամենակոպիտ եւ օտարոտի, իրար հակասող անաբրոնիզմներով: Իւրաքանչիւր սերունդ, որ իւր նախորդներից ստանում է վիպական աւանդութիւնը, անոր մէջ մտցնում է իւր ժամանակի ակնարկներ (на-мекн), երբեմն և ամբողջ միջադէպեր: Մի ուրիշ տեղ նոյն հեղինակը գրում է. «Ժողովրդական վէպը երբեմն միեւնոյն անձի մէջ խառնում է զանազան ժամանակների և զանազան բնաւորութեան դժեր, և՛ մի աստուծու, և՛ ս. Գրքի կամ որեւէ սրբի, և՛ որեւէ տիտանի, և պատմական անձի, այն էլ որոշ անգլական պարագայի մէջ»:

Այսպէս և մեր վիպասանքի մէջ Արտաշէս թագաւորի պատմութեանը կապուած են ոչ միայն զանազան ժամանակների և անձերի բուն պատմական և կենցաղական դժեր,

այլ և բուն առասպելական հատուածներ: Մէկ՝ Արտաւազդի կռիւը Ազատ Մասիսի վիշապների կամ վիշապազանց հետ, մէկ էլ վիշապ Արտաւազդի փակուելը Ազատ Մասիսում:

Որոշենք այդ առասպելական մասերը, նախ՝ ինչ որ վերաբերում է վիշապներին և վիշապազանց, և ապա Արտաւազդի առասպելը:

(Կր. շարունակուի)

Մ. Արեղեան.

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անցեալ տարուայ Մարտ ամսին Բերլինում երաժշտական մի նշանաւոր ընկերութիւն կազմուեցաւ՝ «Միջազգային երաժշտական ընկերութիւն» անունով: Ծարին չբոլորած արդէն նոյն ընկերութեան ճիւղեր են բացուել Հայպցիդ, Կոպենհագէն, Փրանկֆուրտ Ս. Պետերբուրգ և Վիեննա քաղաքներում: Այս ընկերութեան նպատակն է, ինչպէս անունն էլ ցոյց է տալիս, մշակել ընդհանուր ազգերի երաժշտութիւնը: Ընկերութիւնը գիտնական մի թերթ է հիմնել — Zeitschrift der Internationalen Musikgesellschaft անունով, որի հետ հրատարակում է նոյնպէս այլ և այլ ազգերի պատկանող հեղինակների երաժշտական յօդուածների մի ժողովածու — Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft վերնագրով: Մենք ստացել ենք երկու հրատարակութիւնների առաջին տեսակը, երկուսն էլ մեղ համար հետաքրքրական նորանով, որ առաջինի մէջ տեղեկութիւն է հաղորդուած մեր սիրելի միաբանակից Տ. Կոմիտաս վարդապետի մի դասախօսութեան մասին, իսկ երկրորդի մէջ տպուած է նոյն դասախօսութեան առաջին հատուածը՝ Die Armenische Kirchenmusik վերնագրով:

Հ. Կոմիտասը իւր դասախօսութիւնը կարդացել է անցեալ մայիսի 10-ին և յունիսի 14-ին, Zeitsch. d. l. M. թերթից քաղում ենք այդ դասախօսութեան համառոտ բովանդակութիւնը:

1. Մեկ յետոյ կրտսեմեմի, իսկպէս Մարտ եմ երկ պատմու, որ Արտաշէսի պատմական երգերիմ կցուել է վիշապների առասպելը:

Հայոց եկեղ. երաժշտութիւնը քրիստոնէութեան սկզբից մինչեւ այժմ նոյն հիմքն է ունեցել: Նա ծագում է հեթանոսական մեհական երգեցողութիւնից, իսկ վերջինս ժողովրդականից: Եկեղեցական և ժողովրդական երաժշտութեան հիմքերի նոյնութիւնը հաստատուում է եղանակների բազմազանի վերլուծութեամբ: Տարբերութիւնն այն է, որ եկեղեցականը զարգարուած է զեղզեղանքներով, այն ինչ ժողովրդականը պարզ է և անպաճոյճ: Պարսից, Արաբացոց և Յունաց երաժշտութեան ազդեցութիւնն արտաքին է միայն: Բրիտ. հնագոյն երաժշտութեան ուսումնասիրութեան համար ուշադրութեան արժանի է այս ինքնուրոյնութիւնը: Հայոց երաժշտութեան հիմունքը քառալարն է (Tetrachord), որի առաջին և վերջին ձայներն անփոփոխ են մնում, իսկ միջին երկուսը վեց սեսակ փոփոխութիւն ստանում: Քառալարերը միշտ միացած են: Եղանակներն ութն են. չորսը բուն ձայն (աձ. բձ. գձ. դձ.) և չորսը կողմ (ակ. բկ. գկ. դկ.) սոցանից իւրաքանչիւրն ունի իւր յատուկ քառալարը: Եկեղեցական երգեցողութիւնից աւելի հետաքրքրական է սաղմոսերգութիւնը (Psalmodie): * Հայերը առաջանութեան եօթ սեսակ նշան ունին որոշ ձայնաստիճաններով, որ ուրիշ յայտնի առողանութեանց համեմատութեամբ հարուստ է: Ժողովրդական երաժշտութիւնը գեռ ևս կենդանի է ամեն տեղ, ուր օտար քաղաքակրթութիւնը ազդեցիկ չէ դարձել: Ժողովրդական երգի նիւթը, ինչպէս ամենուրեք, կաղմում են պատմական դէպքեր, բնութեան երևոյթնեայ անձնական վիշտ, ուրախութիւն և ինչ քառախաղութեամբ: Գործածական են հակիրճ և զօրեղ համեմատութիւնները: Բառերի և մտքերի շեշտերը համապատասխան են երաժշտական շեշտերին: Հայոց երգեցողութեան ոճը մի առանձին ինքնուրոյնութիւն ունի՝ պարսից, արաբացոց, քրդերի, տաճիկների եղանակների համեմատութեամբ:

* Այս խնդրին ե վերաբերում հ. Կովստսի յոդուածի առաջին հատուածը, որ սպում է նոյն բնկերտքեան ժողովածուների առաջին գրքի մէջ:

Ժողովրդական գուսաններ յայտնի են պատմութիւնից, որոնց երգերի հետքերը մնացել են Խորենացու և ուրիշ մատենագիրների մէջ:

Գ. Վ. Յովսէփեան

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ Ք

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

ԴՐ. Կ. ՌԷԿԼԱՄԻ.

Բ.

ՄԱՐԿՈՐ ՕԳ.

Օգը շրջապատում է երկիրն ամէն կողմեց. մենք օդ ենք ներշնչում մեր կեանքի սկզբից մինչև վերջը, մեր առաջին շնչից մինչև վերջինը: Ուտում ու խմում ենք մենք օրական միայն 3—5 անգամ, իսկ օգը մենք ներշնչում ենք մի րոպէում 12—15 անգամ, մի ժամում միջին թուով մինչև 1,000 անգամ կամ օր ու գիշեր 20,000—25,000 անգամ, իսկ տեսել միջոցին աւելի էլ շուտ շուտ: Պատահել է որ մարդիկ մի քանի օր մնացել են առանց ուտելիքի ու խմելիքի. բայց ոչ մի մարդ առանց օդի չի կարող ապրել նոյն իսկ հինգ րոպէ: Լաւ օգը մեզ համար աւելի կարեւոր և անհրաժեշտ պահանջ է, քան կերակրի կանոնաւոր բնարութիւնը, բայց դժբախտաբար քաղաքացիները ամէնից դժուար է թարմ օդ գտնելը, քան ամենաթանկ ուտելիքներ ու խմելիքներ:

Մթնոլորտի օդը, որ շրջապատում է մեզ, երկու դաղի մնացումն է և բաղկացած է 4 մաս ազոտից և 1 մաս թթուածնից (աւելի ճիշտ՝ 79 մաս ազոտ և 21 մաս թթուածն): Ազոտը ոչ մի ազդեցութիւն չունի մեզ վրայ, ոչ էլ նիւթերի փոխանակութեան վրայ, ոչ ներշնչելիս և ոչ արտաշնչելիս նա չէ ներդրում բնաւ արեան վրայ, ուստի և մեզ համար չեղոք դաղ է: Թթուածնն, ընդհակառակը, անպայման անհրաժեշտ է մեր գոյութեան և նիւթերի փոխանակութեան գործողութեան համար: Միայն ազոտից բաղկացած և թթուածն չպարունակող օդում մենք չուտով կեղդուում ենք:

Մեր ներշնչած թթուածնը թոքերից անցնում է արեան և արեանադնակներին մէջ: Այնտեղ թթուածնը միանում է արեան հետ, որ

արիւնն ստանում է պինդ կերակրից (մանաւանդ իւղերից, օտւայից և շաքարից) և ոգելից ըմպելիքներից. ջերմութեան ազդեցութեան տակ այս երկու նիւթից ստացուում է ածխաթթուութեամբ դուրս է դալիս մարմնի միջից արտաշնչելիս: Այս երեւոյթը ընդհանրապէս կատարուում է այնպէս, ինչպէս որ կատարուում է մոմի, լամպի կամ փայտի վառուելու գործողութիւնը, օդի թթուածինը միանում է ճարպի, ստէարինի, պարաֆինի կամ մեղրամոմի ածխածնի հետ, որոնցից մոմ է պատրաստուում, ինչպէս նաև լամպի իւղի կամ նաւթի հետ, և արտադրում է ջերմութիւն: Թթուածնի հետ միանալը կատարուում է այն ժամանակ, երբ այդ նիւթերը հալուելով՝ ծծուում են պատրոյզի մէջ և դաղանման ձև են ստանում: Այսպիսի դէպքում վառուելու գործողութիւնը շատ շուտ է կատարուում, տալիս է սաստիկ տաքութիւն և լոյս, որ բոցի և կրակի յատկանիշներն են: Իսկ ինչ վերաբերում է արեանը, այնտեղ այրուելու գործողութիւնը կատարուում է հեղուկ միջավայրում, ուստի և դանդաղ է լինում, բազմաթիւ ուրիշ միակերպութիւններ է յառաջ բերում և տալիս է մարմնին շատ չափաւոր տաքութիւն: Սորա շնորհիւ մեր արիւնն ու մարմինը սովորաբար մօտ $+37^{\circ}$ ըստ Ռէօմիւրի բարեխառնութիւն է ունենում, որ առողջ մարդու համար նոյնն է լինում թէ հիւսիսային բևեռի մօտ և թէ արևադարձի կիզիչ արևի տակ: Այսպէս ուրեմն օդի թթուածինը մի քանի կերակրների և խմիչքների հետ նպաստում է այն բանին, որ մեր մարմինն ստանում է որոշ ջերմութիւն, մինչ նա հովանում է, երբ ջուրը գոլորշիանում է կաշու և թոքերի միջով:

Բացի ազօտից և թթուածնից մթնոլորտի օդի մէջ միշտ գտնուում է ջրի գոլորշի, ածխաթթուութեամբ անուշադր և փոշի: Ջրի գոլորշին գոյանում է ոչ միայն մարդկանց և կենդանիների մարմինների մէջ եղած ջրի շոգիանալուց (սրովհետև դուրս քանակութիւնն այնքան քիչ է, որ միջին կազմուածքի տէր կենդանի մարդուց շոգիանում է 24 ժամում ոչ աւելի քան $\frac{1}{2}$ կամ $\frac{3}{4}$ լիտր), այլ և բազմաթիւ բոյսերից և ծառերի ու գետերի ջրից:

Օդի մէջ եղած ջրային շոգիների քանակութիւնը զանազան է լինում և կախուած է այլ և այլ պայմաններից, աւելի շատ լինում է անձրևի և ձիւնը հալչելու ժամանակ, քան չոր եղանակներին, նմանապէս աւելի գոլորշի է լինում խոր հովիտներում ու հարթավայրերում, քան սարերի ու բարձրաւանդակների վրայ: Խոնավ օդի մէջ կենդանի կազմուածքներից քիչ ջուր է շոգիանում, ուստի և մենք այդ ժամանակ ոչ միայն

ճարու չենք զգում, այլ և նիւթերի փոխանակութեան գործողութեան թուլանալու պատճառով՝ մեզ աւելի թոյլ ու թմրած ենք զգում. այնպէս որ անձրևային եղանակին մենք աւելի տրամադիր ենք լինում անդործ մնալու, ուստի և խոնավ քնակարանները վատ ազդեցութիւն են ունենում մարդկանց վրայ:

Ածխաթթուութեամբ թոյնի ներգործութիւն է անում մեր շնչառութեան գործարանների վրայ, որովհետև թուլացնում է սրտի գործունէութիւնը և հետևապէս կանոնաւոր արեւադարձութեան արգելք է լինում. նոյն ներգործութիւնն ունի մեր կազմուածքի վրայ և մեր ներշնչած այն ածխաթթուութեամբ, որ արտաշնչում են ուրիշ մարդիկ ու կենդանիները: Օդի մէջ միշտ կարելի է ածխաթթուութեամբ քանել, որովհետև նա գոյանում է ոչ միայն մարդկանց ու կենդանիների շնչելուց, այլ և փայտի, իւղի և լին, այրուելուց: Որքան թթուածինն անհրաժեշտ և օգտակար է մեզ համար, այնքան ածխաթթուութեամբ վնասակար է ու թունաւոր. սորա վտանգաւոր լինելը սաստիկանում է այն պատճառով, որ այս թթուութեան գոյութիւնը կարելի է իմանալ միայն իւր արած քիմիական ներգործութեան նպերով: Բարեբաղդաբար ածխաթթուութեամբ մենք ներշնչում ենք չափաւոր փոքր քանակութեամբ:

Եթէ ածխաթթուութեան օդի $\frac{1}{3}$ մաս է կազմում, երբեք ըսպէում մարդ մահանում է. եթէ $\frac{1}{10}$ է լինում, հետևանքը լինում է՝ դիւի պոռոյ, գլխացաւ, ուշադնացութիւն և վերջ է վերջոյ մահ. եթէ օդի $\frac{1}{100}$ — $\frac{3}{1000}$ մասը ածխաթթուութեան լինի, յառաջ կը գայ գունատութիւն և արեան պոկատութիւն, որ պատահում է սովորաբար հանքերում աշխատողներին, բանտարկեալներին, գործարանների բանտարներին, նիւղներում բռնակողներին և առհասարակ բոլոր տանը շատ նստողներին: Աերջինները հիւսնդանում են փակ սենեակում երկար նստելուց, ուր օդը շատ շուտ է փճանում ածխաթթուութեամբ լինելուց: Այս տեսակէտով շատ վնասակար են պանդոկներն ու այն ննջարանները, որտեղ շատ մարդիկ են քնում:

Մաքուր, լաւ օդի մէջ լինում է ընդամենը $\frac{4}{10,000}$ մասն ածխաթթուութեամբ մեծաշառը կարող լինել $\frac{1}{1000}$, որ դեռ վնասակար չէ:

Մթնոլորտի թարմ օդի մէջ շատ շնչին քանակութեամբ լինում է անուշադր, քաղաքներում աւելի է լինում, փողոցների անմաքուր թեան պատճառով, քան գիւղերում, ուր լինում է առաւելապէս անասունների աղբախցոտերի մօտիկ տեղերում: Գիւղացւոց համար անտուհներն աղբը թանկագին բան է կամ ինչպէս վառելիք կամ ինչպէս հողը բարւոքելու միջոց:

ուստի և նորա աղբը լցնում են ուր ասես՝ աների առաջ, ջրհորների մօտ և չեն նկատում, թէ ինչքան մեծ վնաս են տալիս դորանով իրենց ու իրենց երեխաներին։ Գիւղերի բնակիչները չեն էլ մտածում, թէ քանի քանի երեխաներ հիւանդանում, մեռնում են աղբափայտերի ապականած օդի պատճառով։ Նոյն վտանգին ենթարկուում են և քաղաքացիք, երբ աղտոտ բակերով բնակարաններ են վարձում։

Մաքուր և առողջարար կոչուում է այնպիսի օդը, որ ապականուած չէ ոչ ճահիճների, լճացած ջրերի, աղմոտ գետերի, աղբի գոլորշիներով, ոչ մարդկանց, ձիթի ճրագների, մոմերի ու լամպերի արտադրած գազերով, և ոչ փոշով։ Լաւ օդը ոչ դոյն ունի և ոչ հոտ։ Սենեակներում եղած օդը միշտ փճացած է լինում ու անառողջ. ուստի պէտք է որքան կարելի է շուտ շուտ ու երկար ժամանակով պատուհանները բաց անել, որպէս զի թարմ օդը թափանցէ սենեակների մէջ և այնտեղից դուրս մղէ ապականուած օդը։ Շատ մարդիկ սենեակի օդը մաքրելու համար առաւօտները պատուհանը մի ժամ բաց են թողնում և կարծում են, թէ իրենց ուղածն եղաւ։ Այդ գրեթէ մի և նոյն բանն է, թէ մի բաժակ կեղտոտ, պղտոր ջրի մէջ մարդ մի գդալ մաքուր ջուր ածէ և յոյս ունենայ թէ բաժակի ջուրը կը մաքրուի։ Ջրի այս ձևով մաքրելու անհնարին լինելը պարզ է ամէն մարդու համար, իսկ սենեակի օդը յիշեալ եղանակով մաքրելու անկարելի լինելն ապացուցանել դժուար է. օդը գոյն չունի, մեր հոտառութիւնն այնպէս նուրբ չէ, որ հոտով ճանաչենք լաւ ու վատ օդը, ուստի և մեծ մասամբ մարդիկ անդիտակցաբար ապականուած օդ են ներշնչում և ոտտաիկ վնասում իրենց։

Ով որ կամենում է իւր առողջութիւնն ու ոյժերը պահպանել, այլ և նիւթերի փոխանակութեան կանոնաւորութիւնը՝ պէտք է մեծ խնամք տանէ իւր բնակարանի օդի մաքրութեան վրայ և որքան կարելի է յաճախ ու երկար մաս դայ բաց օդում, մանաւանդ անտառում։ Ննջարանների օդը, քնելուց առաջ, պէտք է այնքան մաքուր ու թարմ լինի, որ առաւօտը կարելի չլինի հոտիցն իմանալ, թէ այնտեղ մարդ է քնել։ Ննջարանների և առհասարակ բնակութեան սենեակները վատ հոտը կարելի է վերջացնել միմիայն օդը փոխելով։

Առանձին խնամք պէտք է տանել մանաւանդ այն սենեակների օդի մաքրութեան վրայ, որ մարդիկ օրուայ մեծ մասն են անցկացնում, այսինքն՝ առանձնասենեակների, ննջարանների, արհեստանոցների, դասարանների և այլն։

Սենեակի օդի մաքրութիւնը կախումն ունի

նորա մէջ եղած փոշու, վնասակար գոլորշիների, գազերի քանակութիւնից, այլ և անբնդհատ մշտական օդափոխութիւնից (վենտիլացիա)։

Փոշուց սենեակները կարելի է ազատ պահել միայն չափազանց մաքրութեան շնորհիւ։ Շատ կարեւոր է փոշու փոխելից տուն մտնելուց առաջ լաւ մաքրել կոշիկներն ու շարքերը. այնուհետեւ ամենայն օր յատակները լուանալ, օրը մի քանի անգամ մաքուր շորն կտորով սրել կահարանքի փոշին և այլն։ Պարզ բան է, որ որքան ընդարձակ լինի բնակարանը, այնքան հեշտ է մաքուր ու կարգին պահել։

Վնասակար գոլորշիներ գոյանում են սենեակներում այն ժամանակ, երբ երկար ժամանակ պատուհանները բաց չեն անում։ Կահ կարանքը, շորերը, կոշիկները, տախտակէ յատակները, պատերը, մի խօսքով ամէն բան, ինչ որ սենեակում դանդաղ է, մարդկանց ու կենդանիների նման զանազան գազեր են արտադրում, որոնց թուում և ածխաթթուում։ Այս պատճառով պէտք է խոյս տալ ըստ կարելւոյն՝ սենեակներում շատ կարանք պահելուց։

Օդափոխութիւն. Սենեակի օդը թարմացնելու համար բաւական չէ մի պատուհան կամ մի դուռը բաց անելը. սենեակի օդը բոլորովին կը փոխուի ու կը թարմանայ միայն այն ժամանակ, երբ միաժամանակ երկու հակառակ կողմերից պատուհաններ են բաց մնում կամ մի պատուհան և մի դուռն հակառակ կողմից։ Նոյն իսկ փակ սենեակներում միշտ մաքուր օդ ունենալու համար զիմում են զանազան եղանակների, որոնք հիմնուած են գլխաւորապէս այն երեւոյթի վրայ, որ սենեակներում տաքացած օդը բարձրանում է դէպի վեր, իսկ դրսից եկած արեւի զով օդը մնում է ցածումը։ Այսպէս, օրինակ, հէնց տունը շինելիս օդափոխութեան համար անցքեր են շինում յատակի տակ և առատագի մօտ, վերեւում, ցածի անցքից բաղմաթիւ մանր ծակերով դրսի օդն է ներս մտնում, իսկ վերի անցքերով ներսի ապականուած օդը դուրս է գնում։ Եթէ տունն այդպիսի յարմարութիւններով չէ շինուած, մնում է սենեակների օդը փոխել լուսամուտներն ու դռներ բաց անելով կամ լուսամուտների օդանցքները բաց թողնելով։ Չմեռը օդափոխութեան որոշ չափով նպաստում են վաւարանները։

Օդափոխութեան առանձնապէս կարօտ են այն սենեակները, որտեղ մարդիկ թէ քնում են և թէ կերակուր են եփում։

Բոլորովին սխալ է այն կարծիքը, թէ գիշերը ննջարանի պատուհանը բաց քնելը վնասակար է. գիշերուան օդը վնասակար է միայն ճահճային տեղերում, իսկ չոր տեղերում ու լեռ-

ներում. գիշերուան օդը ցերեկուանինցն էլ մաքուր է ու առողջարար: Տարուայ տաք եղանակներին գիշերներն էլ գրոյթ թարմ օդ չնչել ցանկացողները կարող են աւելի յարմարութեամբ այսպէս անել. եթէ ննջարանին կից ուրիշ սենեակ կայ, այդ սենեակի լուսամուտները կարելի է բաց թողնել և ապա նոցա միջի դուռը:

Ի զուր են նոյնպէս չափազանց վախենում սենեակներում երկու հազաւակ կողմից փշոզ քամուց, այդպիսի քամին վնասակար է քրտնած և թոյլ մարդկանց համար, որոնք առհասարակ հեշտ են մըսում:

Բնակարանների օդի մաքրութիւնը մեծ կախումն ունի նաև նորա առատութիւնից. սենեակն ընդարձակ է համարուում և առատ օդ ունեցող, երբ մի հագուն դալիս է մօտաւորապէս 18—20 խորանարդ մետր օդ:

Մեծ ու բազմամարդ քաղաքների բնակիչների շատ հիւանդութեանց պատճառը մաքուր օդի պակասութիւնն է: Մարդկանցից շատ շատերը չեն հասկանում, թէ ինչքան վնասում է իրենց վատ օդը, ապա թէ ոչ չէին ապականիլ իրենց բնակարանների օդն այնպէս, ինչպէս, որինսկի անում են բոլոր ծխողները:

Ծխախոտը, շնորհիւ իւր պարունակած «նիկոտինի», թունաւոր ներգործութիւն է անում ծխողի վրայ (որ հեշտութեամբ կարելի է նկատել, երբ մարդ առաջին անգամն է ծխում), իսկ ծխախոտի ծխի մէջ մեծ քանակութեամբ եղած վնասակար դաղերը վնասում են և ուրիշներին, որոնք ախմայ ներշնչում են այդ ծուխը: Ծխախոտի թունաւոր ներգործութիւնը մահ չէ առաջ բերում, բայց կարող է թուլացնել մարդու ֆիզիքական, մասուր, և սրտի գործունէութիւնը: Մարդու նեարդերի ստատիկ գրգռուած ու լարուած ժամանակ ծխախոտը կարող է հանգստացնող ազդեցութիւն ունենալ: Երկարատե ծխելը վնասում է ծխողին ու իւր շրջապատողներին, որոնք ստիպուած են լինում ներշնչել ծուխը:

Միայն անքաղաքավարի մարդիկ թոյլ են տալիս իրենց ուրիշներին հեռ հացի նոստած ժամանակ՝ ճաշից յետոյ անմիջապէս ծխել, առանց սեղանակիցներից թոյլտուութիւն խնդրելու:

Քրախոտը (բուռնօթի) այն առաւելութիւնն ունի միայն, որ ուրիշներին չէ վնասում. բայց ուրիշների ներկայութեամբ քաշելը նոյնպէս անշուք բան է, որովհետեւ չքաշողները մեծ մասամբ զգուշութեամբ քթախոտի հոտիցն ու քաշողների անմաքրութիւնից:

Թոքերը մաքրելը. Ամենալու օդն ու ամենաքնքարձակ բնակարանը մարդու վրայ բարեբար ազդեցութիւն չեն անիլ, եթէ նա մաքուր

օդ չներմուծէ իւր մարմնի ու արեան մէջ: Այս նպատակով պէտք է խոր շունչ քաշելով ու արտաշնչելով փոխել թոքերի օդը, ինչպէս որ սենեակներին օդն ենք թարմացնում: Ուրեմն թոքերին էլ է օգտւոյնութիւն հարկաւոր: Այդ մենք կատարում ենք մասամբ խօսելով, երգելով, ծիծաղելով և մեր միանունն աշխատեցնելով: Մարմնամաքրութեամբ պարապելիս, մենք ախմայ ստիպուած ենք լինում աւելի շուտ շուտ ու խոր շունչ քաշել, ուստի և մարմնի վարժութիւններն էլ բարեբար ազդեցութիւն են անում արեանադարձութեան և շնչառութեան գործողութեան վրայ: Բացի սորանից բաց օդում ման գալու ժամանակ մարդ պէտք է թարմ օդը ներշնչէ որքան կարելի է խոր և ուժով, եթէ միայն քրտնած չէ:

Մանաւորապէս շնչառութեան թոյլ դորժարաններ ունեցողներն ու քառատուն տարին անցրած մարդիկ լաւ կ'անեն, եթէ օրական դոնէ երեք անգամ հեռակէտ եղանակով մարդեն իրենց թոքերը. պէտք է 40—50 անգամ իրար յետեւից անընդհատ՝ խոր ու առանց շտապելու մաքուր օդ ներշնչեն ու արտաշնչեն: Անտոյր մարդու գլուխը տաններորդ անգամից յետոյ կարող է պտոյտ դալ, այդպիսի դէպքում պէտք է փոքր ինչ հանգիստ առնել և ապա շարունակել մինչև վերջը: Այս ձևով մարդ սովորում է ուժով ու խոր շունչ քաշել ու արտաշնչել, այնպէս որ մի քանի ժամանակից յետոյ կարող է յիշեալ վարժութիւնն անել անընդհատ:

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐԳ

Ինչպէս են համուռ վայրենիները:—Նոր Գուինիայի և Աւստրալիայի մէջ ընկած կղզիների վրայ մի վայրենի ժողովուրդ է ապրում, որը երեքից աւելի չի կարողանում համբել. Մնացեալ բանաւոր համբանքն այսպէս են կազմում. օրին. չորս ստանալու համար երեքի վրայ մի միութիւն են աւելացնում և կամ երկուսի վրայ երկու դնում: Մարդու մարմնի զանազան անգամներն ծառայում են նրանց համար իրրե հաշուի բազկացուցիչ մասեր: Սկսում են հաշուել ձախ ձեռքի ձկոյթից. յետոյ անցնում են միւս մնացեալ մասերին և ապա համարում նոյն ձեռքի դաստակը, արմունկը, բազուկը, անութը, ուսը և կրծոսկրը: Լրացնելով մարմնի մի կողմի մասերը, սկսում են հաշուել ոջ ձեռքից, միայն հակառակ ուղղութեամբ, թեի վերեի մասերից մինչև ձկոյթը: Մարմնի այս մասերով համարները 21-ի է հասնում. յետոյ համարում են ոտի տասը մատը, որով ըստացում է 31. Իսկ մնացեալ թուերը նրանց մտա-

ւոր կարողութիւնից վեր են համարում և սովորա-
կան գործածութեանց մէջ չեն մտնում: Այժմ այս
կողմերի բնակիչներին անգղիերէն են սովորեցնում
և անգղիական թուական համարներն վարժեցնում:

* *

Լաւայի տարւոյն տարիները. — Ամէնքին յայտ-
նի է, որ լաւան, հրադեղային լեռների ժայթքած
տարրերի այդ հալուածքը, խիստ տաք է լինում:
Բայց նրա իսկական տաքութեան մասին ոչ ոք կա-
տարեալ գաղափար չի կարողանում կազմել: Եւ
թէ և լաւայի տաքութեան ճիշտ աստիճանը չափելը
մեծամեծ դժուարութիւնների հետ է կապուած:
բայց և այնպէս մի խաւացի, Ադոլֆ Բարտոլյ-
զի անունով, կարողացել է, ի հարկէ որքան
հնարաւոր է, եղած դժուարութիւնների առաջն
առնել ու երկու տարրեր եղանակով որոշել լա-
ւայի տաքութեան աստիճանը, և երկու դէպքում
էլ նոյն հետեւեալքին է հասնել: Լաւայի ժայթքելու
հէնց առաջին բոպէին նրա տաքութիւնը հասնում
է 980-ից 1070 աստիճանի, իսկ երկու վերստ հե-
ռու սահմանի վրայ 750-ից մինչև 870 աստիճանի:
Լաւայի տաքութեան այդքան բարձր աստիճանից
հասկանալի պիտի լինի և նրա կործանիչ ոյժը:

* *

Պոլուսթոսի լեռն նախորդը. — Բազմաթիւ աւան-
դութիւններ կան Նորուեգիացի Բրիտանացի,
Դանիացի, Վենետիկցի այլ և այլ համարձակ ու ան-
վիհեր ծովագնացների մասին, որոնք զեռ Պոլում-
բոսից շատ առաջ տեղեկութիւն ունէին «Նոր-Աշ-
խարհ»-ի և այն յատկապէս նրա հիւսիսային կողմի
երկրները՝ վերաբերութեամբ:

Ինչպէս յայտնի է, այն բոլոր քանքերը, որ
գործ էին դնում մարդիկ մութ գործելու այդ
անծանօթ երկրները, մի նպատակ միայն ունէին,
այն է, Հնդկաստան գնալու ծովային ճանապարհը
գտնել, և հէնց այդ կէտին էլ ձգտում էին հասնել
բոլոր յայտնի ծովագնացները, Աքանդինաիայի և
Վալիսի այդ ձեռնարկութեանց վերաբերեալ աւան-
դութիւններն մի քանի ժամանակամիջոցների են
պատկանում: Ինչպէս, օրին. Անգղիայում գոյու-
թիւն ունի մի աւանդութիւն Օուէն Գուինէզի
որդի Մագոկի մասին, որն 1170 թուին գտաւ
Ամերիկայի հիւսիսային կողմերում մի հրաշալի եր-
կիր, Իսկ սքանդինաւեան աւանդութիւնը, Heimsvi-
ringla-ն, պատմում է, թէ ինչպէս սքանդինաւցի-
ները, Լէյֆ անունով մի անվախ ծովագնացի առաջ-
նորդութեամբ, Ժ. դարում, գտան Գրենլանդիան
և Հիւս. Ամերիկայի մի մասը, որը Վինլանդ
(գինու երկիր) անուանեցին, որովհետեւ այդտեղ

խաղողի բազմաթիւ այգիներ կային: Այդ աւան-
դութեան մէջ յիշում է նաև Թ. դարում Իս-
լանդիայում գաղութներ հիմնելու և ծովահէն
Հունքիորնի մասին, որին ծովի հոսանքը Իսլան-
դիայի արեւմտեան կողմը տարաւ և որն այդտեղ
նոր երկիր տեսաւ, իսկ Պարմիր Էրիկը մի քանի
տարուց յետոյ այցելեց այդ երկիրը:

Ամերիկական ժամանակակից մի քանի թեր-
թերի գրածներին նայելով, Նոր-Անգղիայում այժմ
հնադիտական պեղումներ են անում և շատ աւե-
րակներ գտնում, որոնք, կարծես, հաստատում են
սքանդինաւեան աւանդութիւնների ասածներն:

Վենետիկցիները նոյնպէս քանք են թափում
Ամերիկայի գիւտի փառքն իրենց սեպհականացնե-
լու և իրրեւ ապացոյց մէջ են բերում Վենետիկցի
ազնուական Անտոնիոս և Նիկողայոս Զենի եղբայր-
ներին, որոնք 1320 թուին ճանապարհ ընկան դէպի
Իսլանդիայի ափերը և փոթորկի համդիպելով
Փրիւլանդ դուրս եկան, որը Գրենլանդիայի մի
մասն է համարում: այդտեղ և նրանք Էստոտի-
լանդիայի գոյութեան մասին տեղեկութիւններ
ձեռք բերին:

Վերջապէս, վերջին ժամանակներս, լեհերը՝
հիմնուելով հնագոյն յիշատակարանների վրայ,
գտել են, որ Պոլուսթոսի նախորդների թւում
պէտք է գնել և իրենց հայրենակցին, այն է, Նան
Սոլնայեցուն (նախկին Խոլմսկ նահանգի մի աւան):
Ասում են, որ նա, դանիական մի նաւատորմի
գլուխ անցնելով, գտաւ Հիւս. Ամերիկայի Անիա-
նի նեղուցը (որի միջով, ինչպէս կարծում էին այն
ժամանակ, ընկնում էր Հնդկաստան տանող ուղին)
և հառաւ Լաբրադոր, Այս դէպքը պատահեցաւ
1476 թուին, այսինքն 14 տարի Պոլուսթոսի գիւ-
տից առաջ (1490—1492):

Թէ և կցկտուր, սակայն բազմաթիւ մատենա-
գիրներ վկայութիւն են տալիս այս համարձակ ծո-
վագնացի մասին. Իւ. Սուպինսկին, Մացեւսկին,
Օլէշինսկին, Լիլլեիլը, նոյնպէս և Ժ. Գարի
արարացի պատմաբան Օմարը և Վ. Վիտթելիդը
(Ժ. Գ. դ.):

Մայրաքաղաքի լրագրներում գտնում ենք հետևեալ հետաքրքրական տողերը մեր երկրի հնագիտական զանաքի մասին.

«Անդրկովկասում — գրում է Вирж. Вѣд., — հնութեան շատ հետաքրքրական և խիստ թանկագին յիշատակարաններ կան, որ 2,500 և աւելի տարի մեզանից առաջ եղած շրջանի են վերաբերում: Օրինակ, բեռնագիր արձանագրութեանց մէջ կայ մօտ 25 հատ, որ պարունակում են Վանի թագաւորների անուններ, որոնք զանազան տեղերում թողել են իրենց Երասխի հովտում և Սեանայ լճի շրջակայքում արած նուաճումների յիշատակներ, այս արձանագրութիւնների արժէքը մեծանում է աւելի այն պատճառով, որ դոքա Ռուսաց պետութեան սահմաններում դպրութեան հնագոյն յիշատակարաններն են: Դժբաղդաբար այդ հին յիշատակարանները, որ ցրուած են ռուսական Հայաստանի ժայռերի վրայ և ազատ են մնացել մթնոլորտի աւերիչ ազդեցութիւնից հազարամեակների ընթացքում, ապահովուած չեն մարդու ձեռքով ջնջուելուց կամ յափշտակուելուց: Ահա ապացոյց, նոր է յայտնուել և հաստատուել այն իրողութիւնը, որ Արարատի ստորոտում ծաշուռու են գիւղի մօտ եղած հնագոյն նշանաւոր 24 տող բեռնագիր արձանագրութիւնը, որ պարունակում է Վանի Մեհուա թագաւորի (VIII դարու սկզբում ն. թ. թ.) շրջակայ երկրի նուաճելու պատմութիւնը, յափշտակուած է: Երբեք Մոսկուայի հնագիտական ընկերութեան նախագահ Կոմսուհի Ն. Ս. Ռեվարովան լուր է ստանում, որ այդ արձանագրութիւնը մի օտարերկրացի կտրել է տուել և տարել է արտասահման, ինչպէս նաև Ելլառի Արգիշտի թագաւորի արձանագրութիւնը:

Երևանի նահանգապետը հաստատել է առաջին մասին եղած լուրը. յայտնուում է որ դեռ 1898 թ. մի օտարական ծաշուռուում 7 ռուբլով կտրել է տալիս մի քարտաշի այդ արձանագրութիւնը (1,14 մետր բարձր. և 1,16 մետր լայն.), ժայռի այդ կտորը տա-

նում է Երևան, ուր և անհետանում է, երբևէ ուղարկուում է արտասահման» *:

Մայրաքաղաքի լրագիրը անհրաժեշտ է համարում, որ երկրի հնութեան բոլոր նըշխարները պետութեան սեպհականութիւն հրատարակուին՝ այսպիսի յափշտակութիւններից ազատ պահելու համար:

ԱՐԱՐԱՏԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Բագուի հայ եկեղեցիների քարեկարգիչ Տ. Արսէն վարդապետ Խլոմեան իմ հասցէով ուղարկել էր 40½ արշին ռուսական մանուշակագոյն տեղով զառ Ս. Իջման տեղի ծածկոցի համար եւ մետաքսեայ սպիտակ երկու մեծ շուշիայ՝ զատկական տօների առիթով նուէր Բագուեցի քարեպաշտ ազգայիններից, Վեհ. Հայրապետի քացակայութեան պատճառով այդ նուէրը մատուցի Ամենապատիւ Տեղապահ Տ. Արիստակէս Սրբազան Արքեպիսկոպոսին, որ եւ յանձնեց Մայր Տաճարի լուսարարապետ Տ. Ղեւոնդ վարդապետին նպատակին համեմատ գործադրելու նուէրը:

Պատիւ ունիմ՝ Երբին Բարձր Սրբազնութեան արտագին շնորհակալութիւնն ու օրհնութիւնը Արարատի միջոցով յայտնել Տ. Արսէն վարդապետին՝ որ աշխատեց եւ նուիրաբերողներին, որ իբրեւ իսկական հայ — քրիստոնեայ ընդհանուր քրիստոնէութեան ուրախութեան տօներին չմոռացան նաեւ Մայր Աթոռը:

Յուսիկ վարդապետ.

Ա Զ Դ.

Գոնձասարի վանքի հանքածանօթ ջրաղացաքարերի հանքից օգտուողներին նախազգուշացնում ենք, որ վերջին ժամանակներս ոմանք Առաջաձոր գիւղի հասարակ և փերուն քարերից հանելով ջրաղացաքարեր, կեղծելով ժամանում են որպէս Գոնձասարայ վանքի հանքի արտադրութիւն, մինչդեռ վերջինս եղակի է ամբողջ Ղարաբաղում մի կապարտուի ձեռքի է և Գոնձասարի վանահօր հսկողութեան տակ:

* Ծ. իւ. Մեր ունեցած տեղեկութեան համեմատ ծաշուռուների այդ նշանաւոր արձանագրութիւնը այժմ գտնուում է Քերիկի քանդաւանում:

1900

Բ ա ժ ա ն ո թ դ ա գ ի ն ն է { Ռուսաստանում 4ր.
Արտասահմանում 5ր.

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ Վ Ա Ճ Ա Ռ Ե Լ Ի Գ Ր Ե Ա Ն Յ Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ի
ՄԸՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԻԶՄԻԼԺՆԻ

	Բ. Կ.	Բ. Կ.	
Ազատականության արդյունքներից յիշատակ դատականքացն Գորեա եւ Շմոնի. —	50	Գիրք խոստովանութեան (Միքայել) —	50
Առաջիկա Գործիքի Գործ. Եւ. Այլ. —	80	Գիրք Հանդիսակատարութեան կայսերական տոնից 1894 թ. —	50
Ատենի ժամագրքի, որ է մատենան հասարակաց աղօթից Բ-բ գ. Եւ. Եւ. 1891 թ. 8 —		Դասագիրք Կրօնի Ա. տ. { —	15
Աւետարան Տ. Մերկայ Յիսուսի Գրքիստ. (Հաշու աւետարան) 1890 թ. 3 —		Նոյն Բ. տ. { 8. Վ. Միքայել —	20
Աւետարան (Վերադարձի) 1891 թ. —	70	Նոյն Գ. տ. { —	30
Աւետարան Իւզաբեթից 1892 թ. —	1 50	Դատարարականութիւն եւ Ժառանգականութիւն . . . —	60
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Յ. Մի- քայել) 1893 թ. —	50	Դասագիրք Գրքիստ. վարդապետութեան (Արեւ Արեւիկայեան) 1873 թ. —	10
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Դատագիրք Հայկական Զայնագրութեան (Ն. Քա- նան) 1874 թ. —	50
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Գերբայրիկների համակները 1892 թ. —	50
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Իօթն իօթն առ տղայս —	15
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Երգը Զայնագրութեան ի Ժամագրոց Հայաստանեայց Եկեղ. 1872 թ. 4 —	
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Երուսաղէմի Յովհաննէս եպիսկոպոսի թուղթը առ Արքայ Աղուանից կաթողիկոս 1866. —	15
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Զաքարիա սարկաւազի պատ. 1870 2 —	
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Էլիզէ Ռէկլիւ. Ռուսական Հայաստ. Արքայի աւագանի. Ուրմի լիճը եւ առաջաւոր Ասիա (Բ-բ գ. Միքայել) 1892 —	30
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Նայնը Լազիստան, Հայաստան եւ Գիրքիստան (Բ-բ գ. Միքայել) 1893 թ. —	50
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Ընդհանուր պատմութիւն հին դարու (Գ. Վրդ. Սարգիսեան) —	50
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Նոյն միջին դարու —	50
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Ընդհանրական Ս. Ներսիսի Զնորայաւայ 3 —	
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Ժամագրք (Զեռաց) 1892 2 —	
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Ժամանակ (Բժշկ. Վ. Միքայել) 1897 —	20
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50	Ինկվիզիցիա —	3
Ատոկաւածաբանական Գիրքիստ. (Ա. Մ. Գ. Միքայել) 1893 թ. —	50		